

ISSN 2413-3558
eISSN 2521-6465
Индекс 74876

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Дінтану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия религиоведение

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

EURASIAN JOURNAL

Of Religious studies

№1 (17)

Алматы
«Қазақ университеті»
2019

ХАБАРШЫ

ДІНТАНУ СЕРИЯСЫ №1 (17) наурыз

ISSN 2413-3558

eISSN 2521-6465

Индекс 74876

29.07.2015 ж. Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігі

Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитеті

Қуәлік №15490-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Мейрбаев Б.Б., филос.ғ.д., доцент м.а.

(Қазақстан)

Тел.: +7 701 272 1704

E-mail: relvestnik@gmail.com

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байтенова Н.Ж., филос.ғ.д., профессор – ғылыми

редактор (Қазақстан)

Абжалов С.Ү., филос.ғ.к., доцент – ғылыми

редактордың орынбасары (Қазақстан)

Құрманалиева А.Д., филос.ғ.д., профессор

(Қазақстан)

Рысбекова Ш.С., филос.ғ.д., профессор

(Қазақстан)

Бейсенов Б.Қ., филос.ғ.д., профессор

(Қазақстан)

Альджанова Н.Қ., PhD доктор, доцент м.а.

(Қазақстан)

Сатершинов Б.М., филос.ғ.д., профессор

(Қазақстан)

Затов Қ.А., филос.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Муминов Ә.К., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Демеуова А.А., филос.ғ.д., профессор

(Қазақстан)

Луснан Туресску, Конкордия университетінің

профессоры, PhD, дінтанушы (Канада)

Луиза Райан, Шеффилд университетінің

профессоры, дінтанушы (Ұлыбритания)

Мухаметшин Р.М., саяс.ғ.д., профессор

(Татарстан, РФ)

Челеби И., Мармара университетінің профессоры,

исламтанушы (Түркия)

Хизметли С., Шет тілдер және іскерлік карьера

университетінің ректоры, PhD, профессор

(Қазақстан, Түркия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Есекеева Э., магистр, ассистент-оқытушы

(Қазақстан)

Дінтану сериясы журналында қоғам үшін өзекті діни мәселелерді арқау еткен зерттеулер жарияланады

**ҚАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ
Б А С П А Ү Й І**

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гүлмира Шаккозова

Телефон: +77017242911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева, Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айша Қалиева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Айдана Керімқұл

Телефон: +7(727)377-34-11

E-mail: Aidana.Kerimkul@kaznu.kz

ИБ №12681

Басуға 22.04.2019 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 1/8.

Көлемі 3,7 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.

Тапсырыс №1690. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2019

ДІНТАНУ СЕРІЯСЫ

СЕРІЯ РЕЛІГІОВЕДЕНІЕ

RELIGIOUS STUDIES SERIES

Байтенова Н.Ж., *Даулетбекқызы Д.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., *e-mail: dinaar_93_93@mail.ru

ДЕСТРУКТИВТІ ДІНИ АҒЫМДАР ҚЫЗМЕТІНЕН ЗАРДАП ШЕККЕНДЕРГЕ КОНСУЛЬТАТИВТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ НЕГІЗГІ ЖОЛДАРЫ

Бұл мақалада деструктивті діни ағымдардың қызметінен зардап шеккендерге консультативті-психологиялық көмек көрсетудің негізгі жолдары және әдіс-тәсілдері көрсетілген және бұл әдіс-тәсілдер әлемдік деңгейде танымал ғалымдардың К. Роджерс, В. Франкл, С. Хассен еңбектеріне негізделіп отырып жазылған. Дін біздің қоғам дамуының негізгі бір факторына айналғанын ескеретін болсақ, адам баласының деструктивті діни ағымға ден қоюы да оған психологиялық тұрғыдан нақты әсер етудің арқасында іске асырылатынын естен шығармауымыз қажет. Ал бұл дегеніміз халық өмірінің, денсаулығы мен бақаттылығының, саяси-құқықтық, рухани-танымдық және әлеуметтік қауіпсіздігі болып табылады. Деструктивтік діни ағымдардың қызметінен зардап шеккен 1134 адам оңалтылды. Бұл радикалды және деструктивтік діни ағымдардан зардап шеккендерге көмек көрсету орталықтарының белсенді жұмысы нәтижесінде орындалды. 2017 жылдың бірінші жартыжылдығында ел аумағында 5000-нан астам іс-шара өткізіліп, оған 6630 адам қамтылды. Бұл туралы Дін істері және азаматтық қоғам министрлігі хабарлады. Мақалада діндердің жаһандық проблемаларының адам өмірінің түрлі жіктеріне және өркениеттің болашағы туралы мәселені шешуге ықпал етуге арналған. Мақалада әр түрлі бағыттағы ойшылдардың жаһандық мәселелерін шешу жолдары мен әдістері қарастырылады.

Түйін сөздер: деструктивті діни ағымдар, консультативті-психологиялық көмек, К. Роджерс, В. Франкл, С. Хассен.

Baitenova N.Zh., *Dauletbekkyzy D.

Al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan, Almaty, *e-mail: dinaar_93_93@mail.ru

The main ways of providing counseling and psychological assistance to victims of the activities of destructive religious movements

This article discusses the main ways and methods of providing counseling and psychological assistance to victims of the activities of destructive religious organizations, while the authors of this article relied on the methodology of such famous world-renowned scientists as Rodgers K., Frankl V., S.Hassen. We should not forget what role religion plays today in the life of modern society; we should not lose sight of the influence of the psychological factor in the involvement of our fellow citizens in the ranks of destructive organizations. This means the direct impact of this factor on the quality of life, health and well-being, ultimately, on the political, legal, spiritual, moral and social security of our people. Today, as a result of psychological counseling, 1,134 people have been rehabilitated. This became possible with the active work of the centers in providing counseling and psychological assistance to victims of the activities of destructive religious organizations. In the first half of 2017 on the territory of our country, more than 5,000 events of this type were held, as a result of which 6,630 people were covered with psychological counseling. This was announced by the Ministry of Public Accord. The article is also devoted to the role of religion in the globalizing world and its influence on the future development of human civilization. The article also discusses the positions of various researchers in this area who stand in different scientific positions.

Key words: destructive religious movements, consultative psychological help, Rogers K., Frankl V., S. Hassin.

Байтенова Н.Ж., *Даулетбекқызы Д.
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, *e-mail: dinaar_93_93@mail.ru

Основные пути оказания консультативно-психологической помощи пострадавшим от деятельности деструктивных религиозных течений

В данной статье рассматриваются основные пути и методы оказания консультативно-психологической помощи пострадавшим от деятельности деструктивных религиозных организаций, при этом авторы данной статьи опирались на методологию и методику таких известных ученых с мировым именем как Роджерс К., Франкл В., С.Хассен. Мы не должны забывать, какую роль сегодня играет религия в жизни современного общества, нельзя упускать из виду влияние психологического фактора при вовлечении наших сограждан в ряды деструктивных организаций. Это означает непосредственное влияние данного фактора на качество жизни, здоровье, благосостояние, в конечном счете, на политико-правовую, духовно-нравственную и социальную безопасность нашего народа. Сегодня в результате консультативно-психологической помощи оздоровлены 1134 человека. Это стало возможным при активной деятельности центров по оказанию консультативно-психологической помощи пострадавшим от деятельности деструктивных религиозных организаций. В первой половине 2017 г. на территории нашей страны было проведено более 5000 мероприятий данного направления, в результате которого консультативно-психологической помощью были охвачены 6630 человек. Об этом было объявлено Министерством общественного согласия. Статья так же посвящена роли религии в глобализирующем мире и ее влиянию на будущее развитие человеческой цивилизации. В статье также рассматриваются позиции различных исследователей по данному направлению, стоящих на разных научных позициях.

Ключевые слова: деструктивные религиозные течения, консультативно-психологическая помощь, Роджерс К., Франкл В., С.Хассен.

Кіріспе

2017 жылдың бірінші жартыжылдығынан бері деструктивтік діни ағымдардың қызметінен зардап шеккен 1134 адам оңалтылды. Бұл радикалды және деструктивтік діни ағымдардан зардап шеккендерге көмек көрсету орталықтарының белсенді жұмысы нәтижесінде орындалды. 2017 жылдың бірінші жартыжылдығында ел аумағында 5000-нан астам іс-шара өткізіліп, оған 6630 адам қамтылды. Бұл туралы Дін істері және азаматтық қоғам министрлігі хабарлады (Төрежан Қ., последнее обновление сайта: 1 августа 2017, <https://aikyn.kz/2017/08/01/22198.html>).

Дін біздің қоғам дамуының негізгі бір факторына айналғанын ескере отырып, ақпараттық және рухани болмысымызды қалыптастырушылар өзара тығыз байланыста болатын бұл психологиялық саласының қауіпсіздігіне аса үлкен мән беру керек. Өйткені адам баласының деструктивті діни ағымға ден қоюы да оған психологиялық тұрғыдан нақты әсер етудің арқасында іске асырылады. Ал бұл дегеніміз халық өмірінің, денсаулығы мен бақуаттылығының, саяси-құқықтық, рухани-танымдық және әлеуметтік қауіпсіздігі болып табылады.

Осыған орай, бүгінгі таңда Астана қаласы бойынша «Рухани қоғам әлемі» Қоғамдық қорының дағдарыс орталығының психологтары «Дін

проблемаларын зерттеу» орталығының деструктивті діни ағымдардан зардап шеккендерге психологиялық көмек беру бөлімі деструктивті діни ағымдардың әсеріне ұшыраған адамдармен оңалту жұмыстарын жүргізуге бағытталған психологиялық консультативтік жұмыстарын жүргізіп келеді. Санасының діни бақылаудың шырмауында қалған адамдарды негізінен төрт топқа бөлуге болады: психикалық, психосоматикалық, соматикалық және әлеуметтік. Олардың әрқайсысының өзіндік зардаптары бар. Түрлі діни ағымдардан зардап шеккендерге және олардың жақын туыстарына әлеуметтік-психологиялық кеңес беру жұмыстарын және оларды реабилитациялау әрі қалыпты өмірге бейімдеу жұмыстары тұрақты жүргізіп келеді. Қазіргі таңда зардап шеккен азаматтар мен олардың отбасы әрі жақын туыстары орталықтың көмегіне жүгінуде.

Негізгі бөлім

Орталықтың көмегіне жүгінген зардап шеккен азаматтардың деструктивті діни ағымдар идеясымен жүруге итермелейтін психологиялық себептеріне тоқталсақ, деструктивті діни ағымдардың адам денсаулығына келтіретін қауіп оның адам психикасына жасайтын ықпалынан көрінеді. Адам психикалық дабылдардың әсері-

нен өз көзқарастарын, пікірлерін, сезімдері мен мақсаттарын басқаша түрде қайтадан құрады.

Деструктивті діни ағымдарда мұндай ықпалға түскен адам кінәлі, әлденеге мазасызданған, топқа тәуелді, сәби тәрізді қауқарсыз кейіпте болады. Қауымның жаңа мүшесі (неофит) дербестігін, өз бетінше шешім қабылдау және сыни пікірлер айтып, өз көзқарасын білдіру қабілетін мүлдем жоғалтады. Оның үстіне, мұндай тәуелділіктегі адамның бойында, өзіне-өзі қол жұмсап, зорлық жасауға бейімділік сияқты психологиялық ауытқушылыққа бейім болады. Мұндай психикалық әсер ету немесе адамды мәңгіртке айналдыру, бағдарлау, адамдардың миын айналдыру, қоғамдық сананы басқарып, жетекшілік ету дін атын жамылған жаңа діни ұйымды басқарудың әдісі мен ұйымға билікті жүзеге асырудың тәсілі болып табылады. Түңілгендік, шарасыздық, мазасыздықты басынан кешірген кез келген адам деструктивті діни ұйымның потенциалды құрбаны болуы мүмкін. Адамдар сектадан күнделікті өмірде өздерін жоғалтып алған, айрылған нәрселерін тапқысы келеді: жақындары тарапынан түсіністік және қолдау, сенімділікке ие болып, перспективасының анықтығын білу, сонымен қатар бойындағы тәуелділік пен қорқыныш, сондай-ақ жауапкершілік және кінәлілік сезімінен арылды жаңа діни ағымдар мүшелері көп жағдайда ақиқаты тану ретінде, діни үйлесімділік ретінде қабылдайды.

Діни қозғалыстар іс-әрекетінің адамның өміріне, денсаулығына келтіретін қаупі жалған сауықтыру, жалған медициналық ілімдер арқылы, оккультті, эзотерикалық (Күн сәулесімен емдеуді насихаттайтын «Аллы-аят», Фархат ата, сонымен қатар рұқсат қағазы немесе тиісті медициналық білімі жоқ болып тұрса да емдік сеанстарын жүргізетін «Ақ жол» және оның «Ата жол» атты тармағы жолдар арқылы жүзеге асады. «Иегова куәларының» сенушілері қан құйғызудан бас тартса, «Радостея» діни бірлестігі әртүрлі ырғақ, ритмдердің көмегімен адамға өзінің өмірін басқаруға, оны бағдарлауға т.б. үйретеді (Роджерс К., 1994).

Жоғарыда айтылғандай сектаға мүшелікке тарту жұмысы адамдар күйзеліп жүрген болса, эмоциялық құлдырауды басынан кешіп жүрген жағдайда өз жемісін береді. Күйзеліс қазіргі заманның бірден бір көрсеткіші болып тұр. Адамдар жұмыста да, мектепте де, отбасылық мәселелер туындаған жағдайда да, денсаулығы күрт нашарлаған кезде де, тіпті жаңа жұмысқа ауысқан жағдайда да, тұрғылықты мекен-жа-

йын өзгерткенде де, қаражатсыз қалған кезде де, жақын адамын жоғалтып және өмірде өз орнын таппаған жағдайда күйзеліске тап болады. Әдетте біздің қорғаныс механизмimiz күйзеліспен күресуге көмектеседі, бірақ сол кезде біз діни ұйымдарға жаңа мүшелер іздеп жүрген адамдардың құрығына ілінуіміз ғажап емес. Осындай кезде бізге айтылған әрбір құптаулар мен жақсы өмір сүруге деген итермелеушілік біздің алға қойған мақсатымызды жойып, жаңа белестерге жетелейді. Адамдар харизматтық топтарға енгеннен кейін күйзелістерінен құлан таза айығып өздерін жеңіл сезіне бастайды. Топтан алшақтаған сайын күйзеліс күшейіп, өздерін бақытсыздар санатына қосып, топсыз өмір сүре алмайтындай жағдайға жетеді. Әрбір осындай «Тәжірибе» тиімді оқыту, үйрету құралы ретінде қолданылады. Адамдарды діни топқа тарту үшін бейне және аудиотаспаларға жазылған, сигналдардың көмегімен соқыр санаға әсер ету технологиясы белсенді пайдаланылады. Кино таспасының секундына 24 кадр жылдамдықпен қозғалатындығы белгілі. Мұндай жылдамдық кезінде адамның көзі экранда болып жатқанның бәрін көріп үлгереді. Алайда, егер қосымша 25 кадр енгізетін болса, ол көзге көрінбей қалады, бірақ бейсанаға енеді. Саналы түрде қабылданбай, бірақ бейсанаға белсенді әсер ететін, ақпаратты дыбыстық жолға дәл осылай жазуға болады. Сонымен қатар, мұндай технологиялар БАҚ-та, бұқаралық уағыз кезінде стадиондарда, партия жиындарында және басқаларда пайдаланылуы мүмкін [Хассен С., 2001].

Бейнематериалды көргеннен кейін, не діни қауым ұсынған, аудиоматериалмен қоса уағызды тыңдағаннан кейін, адам тек қисынды және саралы ойлауынан тиылып қана қоймай, сонымен бірге айналадағы өмірдің шындығын барабар қабылдау қабілеттілігін жоғалтады. Және де адам осыдан кейін шындықтың әдеттегі туннеліне бірден оралғанмен де, өзіне не болғандығын түсіну жағдайында болмайды.

Аудиторияны трансқа енгізу үшін медитацияға жүгіну міндетті емес. Белгілі сөздерді үнемі қайталау және соған назарларын аудару сияқты тәсілдерді де пайдалануға болады. Осындай күйдегі топқа қарап тұрып, адамдардың трансқа қашан ене бастайтындығын оңай байқауға болады. Бұл сергектік жағдайындағы түске ұқсас: олар босаңсиды, сирек жыпылықтай бастайды және жұтыну рефлексі байқалады, айналасындағыларды елемейді, ал көзқарасы немқұрайлы болады. Адамдар

осындай жағдайда болған кезде арам ниетті манипуляторлар оларға шындықты бұрмалайтын, тіпті ақылға сымайтын сенімдерді сендіруі мүмкін. Сендіру тиімділігі тыңдаушылардың эмоционалды жағдайына және елестету күштеріне, сондай-ақ сендіруді іске асыратын, дәріс берушінің харизмасына байланысты болады. Транс жағдайында сендіру объектісі болған адам, сергектік жағдайында тұлғаның екіжүзділігіне ұшырауы мүмкін.

Деструктивті діни ағымдардан зардап шеккендерге және олардың жақын туыстарына әлеуметтік-психологиялық кеңес беру жұмыстарын және оларды реабилитациялау әрі қалыпты өмірге бейімдеу жұмыстары бірнеше кеңестік-түзетуші жұмыстарының блогынан тұрады. Ол қатаң уақыттық шектеулерге ие емес. Ол жарты жылдың көлемінде жүргізілуі мүмкін. Қоғамға бейімдеу жұмыстары бұрынғы діни ұйым мүшелерінің тап болатын негізгі проблемаларын анықтаудан тұрады, бұл оңалтудың негізгі бағыттарын қоюға көмегің береді. Оңалту сынағынан өтушілердегі психикалық-эмоциялық саладағы бұзылушылықтардың болуы олардың өмірлік негізгі мәнді бағыттарын жоғалтумен байланысты.

Алайда өмірдің мәнін іздеу мәселесі бәрімізді бірдей толғандырады, біз өзімізге мынадай сұрақтар қоямыз: «Мен кімін? Менің бұл өмірдегі орным қандай?», алайда оңалту сынағынан өтушілерде бұл процесс мақсатқа айналған, бұл олардың психикалық бұзылыстарын тудырады. Әр жаңадан келген индивид діни ұйымға келу және оның өміріне қатысу біртіндеп мақсаттан оның өмірінің мәніне айналатындай етеді. Сынақтан өтушілер өздерінің діни ұйымнан кеткендегі өмірінің мәнінің жоғалғандығын, олардың өмірі пайдасыз, мағынасыз болып қалғандығын айтады: «Мен енді кімге керекпін?», «мен алдап кетті деген сезім мені тастамай қойды».

Оңалту жұмыстарының алғашқы диагностикалық бөлігі аяқталысымен, сынақтан өтушілердің қатаң талабымен олардағы мәселелерді әрі қарай оңалту мақсатында кеңестік әңгімелер жүргізіледі. Оның барысында келесідей әдістер мен амалдар қолданылады: психотерапевтілік интервью әдісі, К. Роджерстің психологиялық кеңестік принциптері, С. Хассеннің стратегиялық әсер ету амалы мен В. Франкльдың логотерапевтикалық амалы тұрақты жеке қасиеттерді анықтау керек болды, ол олардың діни ұйымға кіруіне әсер еткен қасиеттері болып табылады.

Деструктивті діни ағымдардың көшбасшылары мынадай негіздерге сүйенеді: өздері-

нің ізін қуушылардың білім деңгейін арттыру, табысты болашақпен қамтамасыз ету, қатты аурулардан арылуға көмектесу т.б. Бұл қазіргі заманғы адамдар үшін кризистен шығудың бірден-бір амалы. Ол әлеуметтік, білім, медицина жүйелерінің құлдырауымен сипатталады да, адамдар осындай топтарға еріп кетеді.

Бұрынғы тіреулердің құлдырауы, қоғам мүшелерінің түрлерінің ұлғаюы, ұлттық, экономикалық, діни сипаттағы сынды факторлар тұрғындардың әр түрлі қабаттарындағы адамдардың арасындағы конфликтілердің көбеюіне алып келді. Қоғамда бірдей емес жеке мүмкіндіктердің қалыптасуы, «кедейлер» мен «байлардың» арасындағы үлкен айырмашылық қанағаттандырылмағандықты, сенімсіздікті, оның мүшелерінің көңілінің қалуын тудырады. Қоғам мағынасыздық, бостық, бөлінушілік және әлеуметтік анемия сезімімен байланысты адамдардың тобы ұлғайды, ол «Құдаймен байланыстың үзілуі» сезімдерімен байланысты. Бұл жағдайда қауіптілік мынада: барлық секталар адамның күшін емес, оның әлсіздіктерін шақырады, осылайша адамды сенімділік сезімінен қанағаттанбау сезіміне алып келеді. Деструктивті діни ағымға түскенде адам өзін тәуекелге бел буу сынды қасиеттен айырады, оған қарапайым адамға сияқты өмірдің қуаныш сезімдері тән емес. Ол дәстүрлі емес діндер адамды невротикке айналдырып, оның өмірін шектеу келдендіреді, оны толықтығынан айырады деп санаған. Деструктивті діни ағымдардан зардап шеккен адамдардағы негізгі проблемалардың анықталуының табысты, әрі өнімді әдісі, сондай-ақ осындай адамдарға көмектесудің жолдарының бірі С. Хассеннің стратегиялық өзара әрекет етудің тұжырымдамасы болып табылады. Осыған орай, кеңестің, әңгімелесулердің кезінде С. Хассеннің екі әдісі қолданады, олардың құрамына «стратегиялық өзара әрекет етудің әдісі» де кіреді:

– bite-моделін қолдану арқылы психотерапевтикалық интервьюді қолдану;

– діни ұйымдар идеологиясының тұлғаға жағымсыз әсер етуінің салдарына психологиялық талдау жұмысын жүргізу.

С. Хассеннің өзінің зерттеулерінің негізінде жасаған тұжырымдамалары бұрынғы діни ұйым мүшелерінің қарапайым өмірге қайтып келуі туралы оптимистік ойды ұялатады: «Жақындармен араласу кезінде діни ағымның алдауына дейінгі тұлға мен үнемі адаммен бірге болушы шынайы «менін» ажырата білу керек. Тіпті діни ағымда туылған адамдардың өзін-

де өзіндік «мені» болады. Шынайы «мен» ғана адамды діни ағымның арбауынан құтқаруға үміт болады, тіпті топта жүргеніне он жыл өтсе де. Ақпараттанған отбасы мен достары команда ретінде жұмыс істей бастаса, діни ағымның тұлғаның миына құйдырған ойларының бәрі бұзылады» (Франкл В., 1999).

Клиент орталықтанған психотерапияның принциптері. К. Роджерстің тұжырымдамасы клиенттерге көрсетілетін көмектің гуманистік бағыттарының біріне жатады, ол «емдеу әңгімесі» деп атаған психологиялық кеңес берудің негізгі принциптерін жасаған болатын:

- эмпатикалық тыңдау;
- психологпен сенімділікті орнату, оның жағынан қызығушылықтың танытылуы;
- бағалаусыз тыңдаумен, бұйрықтармен тыйым салулардың болмауы;
- мәселемен байланысты сезімдерін еркін көрсетуге ұмтылдыру;
- тұлғаның ішкі потенциалына сүйену;
- өз-өзін түсіну мен өз-өзін қабылдау сезімдерін арттыру – инсайтқа алып келу;
- әңгімелесулердің негізгі міндеті – клиентке таңдаудың мүмкіндігін түсіндіру, тәуелділіктен босату, өздерінің күштеріне деген жоғарғы сенімділік.

Жүргізілген жеке әңгімелесулердің негізінде келесідей ерекшеліктер анықталды:

– кеңестік әңгімелесу бұрынғы діни ағым мүшелеріне оларды мазалайтын мәселелерді басқа адамға толықтай сеніммен айтып, өзіне қатысты ешқандай сыни ойларды естімеуге мүмкіндік береді. Олардың әрекеттеріне баға бермейді және оларды ауру деп санамайды;

– зардап шеккен діни ағым мүшелерімен жұмыс істеу кезінде ең жоғарғы тиімділікке әзілдесіп әңгімелесу, күрделі әдеби мәселелерді талқылау, философиялық тақырыптарға талқылаулар әдісі нәтижесін берді, бұл адамдардың өзіндік ойларының қалыптасуына және өздерінің ойларын қоғамдағы адамдарға еркін жеткізе алуына ықпал етеді;

– оңалту жұмыстарының келесі әдісі логотерапия өзінің негізгі мақсаты етіп өмірінің мәнін табуына көмектесу болып табылады. Өмірдің мәніне ұмтылу оны өмір бойы жақсы жолда жүруіне ықпал етеді. Бұл кезде адам өзінің рухани кризисін өз бетінше жеңе алады.

Экзистенциялық жол адамның толыққанды жақсы өмір сүруінің үш бөлінбейтін бөлшектерін білдіреді:

– жағымды, эстетикалық, рухани тұрғыда байытатын өмір жақтарын ойлану қабілеті.

Өмірді бірдеңе үшін емес, ештеңеге қарамастан жақсы көру қабілеті, болып жатқан жағдайларға берілу қасиеті адамның іштей дамуының негізі болып табылады. Бұл кезде қобалжулардың негізгі көзі басқа адамдармен араласу болып табылады;

– күнделікті өмірінде кездесетін нәрселерді жақсарту, өзгерту, пайдалы іске асырту қасиеті, қоршаған ортаға ену және оған өзінің әрекеттерімен, идеяларымен әсер ету қабілеті;

– адамның бойындағы барлық жақсылықты аша отырып, мүмкін емес жерлерде бәрін пассивті түрде көтеру емес, бәрімен бірдей жақсарту үшін күресу қабілеті. Жеке тұлғалық өмірлік қондырғыларды орнату қабілеті;

– логотерапия әр түрлі жағдайларды талдай отырып, қабілеттері мен мүмкіндіктерін дамытады. Олар жақсылық пен жамандықты айыруды, таразыға салып мәселелерді қарастыруды үйренеді. Адам кез келген жағдайларды дұрыс шеше отырып, өзіндік өмір жолын таңдайды [5].

Консультативті кеңес кезеңінде біз Ф. Франклдың сипаттаған үш негізгі логотерапия әдісін қолдануымызға болады:

– парадоксты интенция: қорқыныштар өз-өздерін тудырады, сондықтан оңалту жұмысынан өтушілер өздерінің қорқыныштарынан олардың үстінен күле қарау арқылы арылуы керек болады. Г. Олпорт былайша ойлаған: өз-өзіне деген бақылау өзінің үстінен, өзінің кемшіліктерінің үстінен күлуден арта түседі. Бұл әдіс қорқыныш, үрей сынды қасиеттерден арылуға мүмкіндік береді, соның нәтижесінде бұрынғы діни ұйым мүшесі алдындағы ойларының абсурдтылығы, болмашы нәрсе болғанын түсінеді;

– дерефлексия – жалықтыратын өзін-өзі бақылаудан арылту. Бұл әдіс оңалту жұмысында назарын фрустраторлардан жағымды объектілерге ауыстыруына ықпал етеді, сондай-ақ ішкі күйін құртушы жағымсыз сөгулерді елемеуші, құртушы рухани тепе-теңдік орнатылады. Негізгі мақсаттардың бірі – аяушылықтан және екі пайда болатын мәселелерге әсер етудің өнімсіз әдістерінің: «адекватты емес пассивтілік» пен «адекватсыз активтілік» әсердің болмауына алып келеді;

– жағымсыз психикалық-эмоционалдық күйлерді жеңу: депрессияға, қобалжуға, қорқыныштарға арналған логотерапия. Бұл жердегі басты мәселе бұрынғы діни ағым мүшелерінің бойыннан өмірден кейінгі өлімнің алдында қорқынышын, ақыр заманның алдындағы қорқынышын жою [6].

Қорытынды

Логотерапия психикалық талдаудан негізгі мақсаты мағынаны жүзеге асыру мен құндылықтарды өзектендіру арқылы адамды жеке тіршілік иесі ретінде санайтындығымен ерекшеленеді. Адамды өмірдің мәні бар екендігіне сендіру керек. Дінтанушы ретінде, осындай тақырыптарда пікірлесулер діни орталықтарда және

оқу мекемелерінде жиі талқылануы керек, деструктивті діни ағымдардың арбауына түсушілер қатарын азайтудың бір амалы болып табылады. Сондықтан бұл бағытта бірлесіп атқаратын жұмыс жеткілікті.

Мемлекет тарапынан қолға алынып отырған іргелі шараны жүзеге асыруда үкіметтік емес ұйымдардың да қосатын үлесі қомақты болмақшы.

Әдебиеттер

aikyn.kz. Мыңнан астам адам діни ағымдардан зардап шекті. Последнее обновление сайта: 1 августа 2017, <https://aikyn.kz/2017/08/01/22198.html>

Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. (М., 1994)

Хассен С. Освобождение от психологического насилия: деструктивные культы, контроль сознания, методы помощи. (Прайм-Еврознак, 2001).

Франкл В. Психотерапия на практике. (СПб, 1999)

islam dini.kz Последнее обновление сайта: <https://www.islamdini.kz/catalogs/28>

Новости Казахстана: https://aqparat.info/news/2015/12/12/8194747-destruktivti_zhalgan_dini_agymdar_kyzmet.html

References

aikyn.kz. Myñnan astam adam dini aǵymdardan zardap shekti. Poslednee obnovlenie saita: 1 avgýsta 2017, <https://aikyn.kz/2017/08/01/22198.html>

Rodgers K. Vzglyad na psihoterapiyu. Stanovlenie cheloveka. (M., 1994)

Hassen S. Osvozhdenie ot psihologicheskogo nasiliya: destruktivnye kulty, kontrol soznaniya, metody pomoi. (Praym-Evroznak, 2001).

Frankl V. Psihoterapiya na praktike. (SPb, 1999)

islam dini.kz Poslednee obnovlenie saita: <https://www.islamdini.kz/catalogs/28>

Novosti Kazahstana: https://aqparat.info/news/2015/12/12/8194747-destruktivti_zhalgan_dini_agymdar_kyzmet.html

Kurmanalieva A.D., *Orynbekov N.A.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty,

*e-mail: orynbekov.nur@gmail.com

ISLAMIC EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE SECULAR STATE POLICY

The article examines the issues of Islamic education in the context of a secular state policy, as well as issues related to religious education and the role of Islamic education in the formation of ideological values. As we have seen from the world practice, many countries have chosen the direction of secular development. But education secularism does not mean that religious education can not be tolerated. On the contrary, within the framework of the secular laws of the country, there is a unique opportunity for religious education. At present, religious education refers to the teaching of religious leaders in religious institutions. The article discusses the history of Islamic education's birth on the example of Kazakhstan and other countries and notes the role of Islamic education in the territory of Kazakhstan. The policy of the secular state of Kazakhstan does not hinder the functioning of religion, but on the contrary forms the traditional understanding of traditional Islam and gives a national character. In many civilized countries of the world, religious education institutions have long been systematically conducted. In the process of globalization, each state strives to preserve its national values and national identity.

Keywords: secular state, Islamic education, Islam, education system, religious analysis.

Құрманалиева А.Д., *Орынбеков Н.А.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., *e-mail: orynbekov.nur@gmail.com

Зайырлы мемлекет саясаты аясындағы исламдық білім беру

Мақалада зайырлы мемлекет аясындағы Исламдық білім беру мәселелері, сондай-ақ, діни білім берумен байланысты сұрақтар және дүниетанымдық құндылықтарды қалыптастыруда исламдық білім беру қандай рөл атқаратындығы жөніндегі тақырыптар қарастырылады. Әлемдік тәжірибе мысалында көптеген мемлекеттер дамудың зайырлы бағытын таңдайды, бірақ білім беру жүйесінің зайырлылығы діни білім беруге жол берілмейтінін білдірмейді. Керісінше, зайырлы жүйеде діни және дінтанулық білім алу үшін мүмкіндіктер жасалады. Қазіргі уақытта діни білім беру діни қызмет кадрларын даярлауға бағытталған. Мақалада Қазақстан мен өзге де елдердің мысалында исламдық білім берудің пайда болу тарихы қарастырылады, сондай-ақ, Қазақстан аумағында исламдық білім берудің рөлі атап өтіледі. Сонымен қатар, Қазақстандағы зайырлы мемлекет саясаты діннің жұмыс істеуіне кедергі келтірмейді, керісінше, дәстүрлі исламның түсінігін қалыптастырады және ұлттық сипат береді. Әлемнің көптеген өркениетті елдерінің оқу орындарында діни білім берудің өзіндік жүйесі қалыптасқан. Жаһандану үдерісінде әрбір ел өзінің ұлттық құндылықтары мен ұлттық болмысын сақтауға талпынады және тырысады.

Түйін сөздер: зайырлы мемлекет, исламдық білім беру, ислам, білім жүйесі, дінтанулық талдау.

Курманалиева А.Д., *Орынбеков Н.А.

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, *e-mail: orynbekov.nur@gmail.com

Исламское образование в рамках политики светского государства

В статье рассматриваются проблемы исламского образования в рамках светского государства, а также вопросы, связанные с религиозным образованием и с тем, какую роль играет исламское образование в формировании мировоззренческих ценностей. На примере мировой практики

многие государства выбирают светское направление развития, но светскость системы образования не означает, что не допускается религиозное образование. Наоборот, в светской системе вырабатываются возможности для религиозного и религиоведческого образования. В настоящее время религиозное образование берет направленность на подготовку кадров религиозной деятельности. В статье рассматривается история зарождения исламского образования на примере Казахстана и других стран, а также отмечается роль исламского образования на территории Казахстана. При всем при этом, политика светского государства Казахстана не препятствует функционированию религии, а, напротив, формирует традиционное понимание традиционного ислама и придает национальный характер. Во многих цивилизованных странах мира выработана своя система религиозного образования в учебных заведениях. В процессе глобализации каждая страна пытается и старается сохранить свои национальные ценности и национальную идентичность.

Ключевые слова: светское государство, исламское образование, система образования, религиоведческий анализ.

Introduction

First, the concept of a secular state can be explained, and it is important to answer terminological questions about what a theocratic state is. According to Uzbek professor A. Khasanov, there is only one theocratic state in the world (the Vatican does not considered), which says that the Prophet Muhammad (peace and blessings be upon him) created the religion of Islam through the spread of Islam and united the Muslims under one religion. From the time of the first four caliphs, religion and state were separated, and a secular caliphate began to form. And he says that during the Omeyad dynasty a secular state was created. Thus, in history there was only one theocratic religion based on Islam, which was directly connected with the life of the Messenger of Allah (Khasanov A., 2003). However, all attempts were made to build a religious state based on Islam. Therefore, in some states, the state religion is officially recognized by the Islamic religion, and the Constitution is adopted on the basis of Sharia.

As we have seen from world practice, many countries have chosen the direction of secular development. For example, the Republic of Turkey. Although most people are Muslims, they declared themselves secular. We can also take the example of most of the CIS countries (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, etc.). In Egypt and Tunisia, the state religion is Islam, but they are also secular states. Only the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia are theocratic states. Their laws are based on the Qur'an and Sharia. In recent years, there has been a tendency to isolate a secular state in the Republic of Malaysia. Today, secularism is characteristic of many democratic and legal states including the Republic of Kazakhstan. According to Article 1 of the Constitution: "The Republic of Kazakhstan declares itself a democratic, secular, legal and social state..." (Access to the site: 25.04.2018, adilet.zan.kz), religion

in the Republic of Kazakhstan is separated from the state, the person and his life, rights and freedoms are fundamental. In this regard, the secular state of the country shows that the constitutional and legal character of the state is separated from the state power (Almukhamedov A.R., Nysanaliev Zh., Duanyayeva Sh.E., 2016: 39). However, religion is never separated from society, it is an integral part of it. But religion, as the spiritual basis of social life, has two sides. On the one hand, it becomes an integral force creating the basis for establishing the spiritual, moral and ideological values of society; on the other hand, it can cause disagreements from the point of view of religious understanding. This phenomenon is especially relevant for countries with a multi-faith population.

Nurlan Yermekbayev, who worked as a Minister for Religious Affairs and Civil Society of the Republic of Kazakhstan, gave the following definition of secular society and the separation of religion and state: "Secularization is a transition from theocratic principles of government, or a transition from a system in which religion plays a significant role, to a more secular or even atheistic model of government" (Access to the site: 26.04.2018, <http://www.niac.gov.kz/ru/niackz/item/1438>). Hence, secularization is the rejection of the state to the theocratic principles of government and its transition to a secular or atheistic model.

There are many examples of such trends in history. For example, in Western Europe, this process was in XVI-XVII centuries, in the countries of the Russian Empire after the revolution in 1917. When Kemal Atatürk came to power in Turkey, he downgraded the role and significance of Islam in the political life of the country, which is a prerequisite for the establishment of a secular state. N. Yermekbayev believes that in our country, it is more than just talking about secularism. Because Kazakhstan was never a theocratic state. Achievements of Kazakhstan in

various fields were in secular society. That is why our country is a secular, in past and even today.

Relevance of the article. Education secularism does not mean that religious education cannot be tolerated. Again in the secular system, religious knowledge and education are not forbidden either. On the contrary, within the framework of the secular laws of the country, there is a unique opportunity for religious education. Religion forms world outlook in the minds of society, which in turn affects not only the spiritual life, but also the other aspects of public life. For example, M. Weber discloses the economic order in the German society on Protestant religion (Вебер М., 2002). The religious sphere has a great influence on politics. Although European tradition has been separated from religion and state since the New Age, it still plays an important role in the lives of European communities. In this context, the problem of religious education is very relevant. Because it is the basis for the rebuilding of the foundation of spiritual foundations of public life. Today, the influence of religion in the education system of countries around the world is growing, and this is a widespread trend. The most important thing is that the state should determine the direction in which the profession of the religious education system is to be trained: the person who is a theoretician of a professional science or a practitioner?

In order to answer this questions, the Islamic education system will be rebuilt in the years of independence of the Republic of Kazakhstan. As a proof of this, it is enough to pay attention to the number of mosques as the primary source of religious education. For example, in 1989 there were 59 mosques registered in the Republic, and in 1993 their number increased fourfold and reached 269 (Иванов В.А., Трофимов Я.Ф., 1999).

A significant amount of research is devoted to the subject of religious and spiritual education. This topic was considered by such foreign classics and contemporaries as: Al-Ghazali, Iqbal M., Wüstenfeld F., Gesink I.F., Shamshadin K. From Kazakh scientists should be noticed Baitenova N.Zh., Sater-shinov B., Derbisali A., Abdrasilkyzy A., Beisenov B.K., Mustafina R.M., Razdykova G.M. etc.

Despite the fact that this aspect is being studied by many scientists, it still requires constant study. This is due to the fact that the relationship between religion and the state, secular education and religious education are actualized, becoming problems of both socio-humanitarian and socio-cultural discourses. Moreover, as a social phenomenon, this problem is transformed along with society, modified and adapted to modern living conditions.

The purpose of the article is to study the problem of Islamic education in a secular state.

Objectives of the study:

- determine and analyze the place of religious education in interaction with secular education;
- to compare the methods of teaching religious dogma with the methodology of a secular state on the example of world experience and Kazakhstan.

Object of study: religious education in the framework of secular policy.

Subject of research: the interaction of religious and secular education.

The methodological basis of this study is a comparative approach, a method of forecasting and analysis.

Main part

With the collapse of the USSR, the communist ideology also collapsed. It was believed that an empty ideological space of the state could be replaced by a religious factor, and the state supported it. The head of state Nursultan Nazarbayev in his book titled “The Troubles of Independence” describes this period as “moral glorification” (Nazarbayev N., 2003). As a freelance political entity, our country has established diplomatic contacts with Muslim countries (Egypt, Pakistan, Libya, etc.). As a result, using the weak social and political situation in Kazakhstan, representatives of various religions freely entered the country and conducted their missionary activities. The society did not have a traditional Muslim educational center, which was liberated from totalitarian atheistic slavery. In this regard, the neighboring countries provided Kazakhstan youth free educational grants, financed education, taught Islam in various ways and turned them into their political tools. Many young people received education in Saudi Arabia, Pakistan according to Khanbali mazhab, and was close to religious fanaticism. And because of the traditional Hanafi mazhab in Kazakhstan differences arose. In the southern region, the influence of the Sufi direction was strong, and religious illiterate people went to the mausoleum of Khoja Ahmet Yassawi in Turkestan to make a pilgrimage (Mustafayeva A.A., 2016).

In this connection, it was needed to question the role of the law in the right way, the right principle and this whole point should be represented by the law. The law of the country is a strategic dimension, demanding the adoption of long-term resolutions. One of the first laws, adopted by the Republic of Kazakhstan in the field of Religion and Religious

Education in the sovereign state, is based on the law “On Freedom of Religion and Religious Associations” (1992). On some objective reasons this project was one of the best that has ever been developed. Predestors of negative tendencies have used some of the disadvantages of this law and have intimidated the religious affiliation in the country, the world of interethnic peace and stability in the country.

According to the data of researcher Beysenov B.K. more than 3,400 religious associations belonging to 18 confessions worked in Kazakhstan. Among them: more than 2,300 Muslim communities, 261 Orthodox, 79 Catholic, 13 Baptist Lutherans, 11 Methodist churches, 42 Seventh-day Adventists, 100 Christian Baptists, 189 ambassadors, 4 Judaism, 2 Buddhism, 2 Mormon, 1 Mennonites, 8 new apostles, 8 Krishnoids, 55 Presbyterians, 6 Bahá'ís and 59 Jesuit brothers (Beysenov B.K., 2014).

In order to prevent these unpleasant events that are not traditional, but common in the Kazakh religion and ethics, the Agency for Religious Affairs was created and adopted by the Law “On religious activities and religious associations”, aimed at increasing the vulnerability of the above-mentioned law. It states that our state recognizes the historical role of Hanafi Islam and Orthodox Christianity in the development and spiritual life of people and respects other religions that are compatible with the religious heritage of the people of Kazakhstan (Satershinov B., 2013: 184).

Article 13 of the Law states: “The Republican Religious Associations and Regional Religious Communities have the right to create religious education institutions in the form of professional training programs for religious leaders in accordance with their charters”. Obviously, madrassas, which are at the stage of the Religious literacy, refer to the vocational training of the teaching profession. The Department of Religious Education of Kazakhstan and its Department of Education obtains and publishes the general educational literature, including Charter, standards and plans, and directs it to the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan. Afterwards, the competent authority of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan is credited with confirming and licensing its curriculum and charter plan (Madaliev Zh.K., 2013).

Religious schools are a center of spiritual education. Their development is the transfer of the spiritual education of the nation to a qualitative basis. In our country, there are all levels of education – from religious education courses to the centers

of preparation for the Koran, religious secondary education madrassas, and Islamic higher education institution “Nur-Mubarak” to the Egyptian Islamic University of Islamic Culture. In all schools, the subject of “Religious Studies” is included in the curriculum as a compulsory subject. In higher education, there are basics of religious studies, and even special departments have been opened.

The Islamic Education Concept in Kazakhstan recognizes not only religious workers, but also all academic, religious and scholarly educators, including scholars, researchers and religion, as social and cultural phenomena, as well as professionals in the field of government, culture and science, cultural heritage services as well. The more specific concepts, curricula, the curriculum, educational and methodological tools for improving the Muslim education system, the more chances we have to achieve effective development in religious education. According to philology specialist Kaliyeva Sh., if we look at Islamic education in our country, this process gradually acquires a certain Kazakhstan character, even if it is not state, or non-statutory [Kaliyeva Sh., 2017: 232).

Speaking of religious issues in our society in 2012, the president said: “We are Muslims, including Sunnis, who follow Hanafi mazhab. This road, which our ancestors followed, is based on national traditions and respect for parents. Thus, today’s generation is the most important religion in the world – it is important to respect the traditions of the father, while respecting Islam. Now, some external forces are trying to mislead our youth from the true path of Islam. We must avoid such flaws in our national character. We are proud to be part of the Muslim Ummah. This is our tradition. But we must bear in mind that there is a tradition of secular society and that Kazakhstan is a secular state”. He returned to the ancestral religion and asked a question about religious education and encouraged them to fight the educational and scientific obstacles that were misled by true religion (Adilbayev A. Access to the site: 26.04.2018, <http://kazislam.kz/interview/item/16627>).

Even though the country has been independent for twenty-seven years, the Islamic education system has not yet been formed. Nevertheless, training of specialists with a competitive edge in Muslim education, modern education, and training has been set. In fact, the teaching of Islamic religion for the Kazakh people is not confusing. With the spread of religion, Muslim educational institutions and religious scholars have been in our land, and we have a few hundred years of Muslim history.

As of June 1, 2013, there are 9 madrasas at the “Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan”, the Islamic Institute for Advanced Studies of Imams of the Republic, training centers “Kauam ad-din al-Itkani al-Farabi at-Turkistani” and “Ykylas” (Abdrasilkyzy A. Access to the site: 26.04.2018, <http://kazislam.kz/engalalar/item/354>). The Islamic Religious Board of the Muslims of Kazakhstan was established on January 12, 1990, at the first as Council of Muslims of Kazakhstan then as the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan. The first Chairman of the Board, Supreme Mufti Ratbek kazhy Nysanbayev. The Mufti Office of the Spiritual Administration of the Muslims of Kazakhstan was formed, it headed by the Supreme Mufti who supervises the work of the Muslims of Kazakhstan. The main goals and objectives of the Department are: propagation of Islam, propagation of Prophet hood of Muhammad (peace and blessings be upon him), preservation of the unity of the Islamic religion, the unity of the Muslims of Kazakhstan, ensuring the full and correct implementation of the Sharia in religious organizations, to solve the religious issues of the Muslim community of the republic through the imams, to train specialists in the teaching of Islam in the country, as well as to cooperate with foreign religious organizations, associations, educational institutions religious literature, books, etc. development of necessary publications.

There are trainings by the Spiritual Administration of the Muslims of Kazakhstan, the Institute for Advanced Studies at the Madrasahs and Imams. At present the Islamic education system of the country operates on five levels:

1. The discovery of religious literacy in mosques and courses on memorizing posts in the Koran; Charity institutions providing religious education;
2. Institute for the Development of Islamic Knowledge;
3. Training centers for teaching the Koran professionally;
- 4 Madrasahs;
5. University

Religious literacy courses. The country has many regional, district, city mosques, organized by the public for religious literacy courses. Religious literacy courses in mosques and review polls. Religious training courses organized in all mosques throughout the country provide training for graduates in groups based on the age and level of education of talented students. This thereby contributes to his religious education and adaptation to spirituality and the formation of a Muslim personality. Graduates of

the course will be able to study Arabic letters and read the Quran and will be able to read some of the five chapters. Completing the general training period, verified critics receive certificates and continue their education in the Qur'an memorandum with their own preferences (kazislam.kz. Access to the site; 27.04.2018, <http://kazislam.kz/engalalar/item/9142>).

In addition, with the support of the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan, religious literacy courses for school-age children are organized and conducted annually. In the first quarter of 2013, the number of Islamic education courses was 334, and the number of students was 5789. The initial level of Islamic education requires a number of changes in order to improve religious literacy courses. Since religious education courses are the main mechanism for systematically and significantly improving Islamic education among the majority. But one of the drawbacks of religious education courses is that it does not bear any responsibility for students, therefore, students of the course usually have to break down or abandon the educational process at any time. As a result, there is a big difference between the number of students attending religious education courses and the number of graduates. According to teachers of madrasahs in Astana, only a few of the hundreds of students enrolled in the Koran courses complete the course. This situation negatively affects the motivation of teachers to education, and there are cases of doubts about the quality of education offered by the public in religious education courses. Therefore, the question of transferring these religious courses and converting to religious schools is being considered.

Graduates of such religious schools receive certificates of primary education. It helps to increase the level of primary education and make a wider scope of work, greatly contributing to the productive work. In order to increase the interest of young people and their parents to Islamic education, the Koran reading competition is held annually in the area of religious literacy in the district, city, region, and republic (muftyat.kz. Access to the site: 27.04.2018, <http://www.muftyat.kz/en/news/9982>). The prize is also significant, and every year it helps young children to get Muslim literacy. At the same time, religious education increases the interest and responsibility of lecturers at the level of religious schools, and not only in the courses of religious education, but also increases opportunities for further religious service or continuation of religious education.

Reader training centers. In December 2010, in the Republic of Akmola region, in the village of Kosshy, a training center for the reading of the Quran “Kauam ad-din -al-Itkani al-Farabi at-Turkistani” and the “Ykylas” registered in Shymkent are opened (kazislam.kz. Access to the site: 27.04.2018. <http://kazislam.kz/basty/item/805-eIslam>). In accordance with the specialization of the centers such disciplines as the Koran, Tajud, Akida, Hadith are studied. The total number of students in the training center is 161. In the Training Center, the training time in accordance with the academic hours is 45 minutes. The students in the center are divided into four groups depending on their age and level of knowledge of the Quran. All children of school age study in the nearby village of Koshy. The systematic acquisition of secular knowledge of children is strictly controlled by teachers. However, this does not help students expand their thinking and effectively use their free time. Literary books, cognitive literature for children and adolescents are inadequate. No computer room, gymnasium, organization of lectures mentors.

Madrasas. Since 2007 in Astana, Pavlodar, Uralsk, Aktyubinsk, Shymkent, Saryagash, Alma-Ata, Shamalgansk and Taraz regions 9 madrasas of secondary special and professional educational institutions have been opened by the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan. Duration of training – 2 years and 10 months (kazislam.kz. Access to the site: 27.04.2018, <http://kazislam.kz/qazaqstan-musyImandary-dini-basqarmasy/item/818-eIslam>). If in recent years, graduates of the 11th grade or graduates of colleges and universities have been accepted, then from 2015 graduates after the 9th grade are also accepted. There are also women’s madrasas in the South Kazakhstan and Almaty regions. All madrasas have state licenses that give them the right to practice religious educational programs. The madrasas were registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan and received a Taxpayer Certificate from the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. Statutes, statistical cards, and all other documents are available. The organization of educational activities is carried out in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan on education. All madrasas operate in accordance with state educational standards “Requirements for the educational program for religious workers”. Experimental curricula for technical and vocational education in the specialty 0105000 “Primary Education” have been approved. All educational institutions hold cultural events

and educational work plans. Madrasas are home to professionals with a high degree of religious education. Most of the teachers are graduates of the Nur-Mubarak University, the International Kazakhstan-Arab University, the Tashkent Islamic Institute, the Tashkent Islamic University (kazislam.kz. Access to the site: 27.04.2018, <http://kazislam.kz/qazaqstan-musyImandary-dini-basqarmasy/item/818-eIslam>). In addition, on the basis of an agreement between the founders of the madrasah, the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan and the Egyptian University Al-Azhar, Arab teachers work, as well as Turkish teachers from the “Fund of support for Kazakh-Turkish youth 2030” in separate madrasas. The basic education of teachers corresponds to the disciplines of the specialty, which meets the requirements of a systematic religious education for a secondary religious institution, that is, a teacher of a madrasa. Each teacher has a working curriculum for his / her disciplines and personal work plans. The regular academic load is approved by the madrasa training department. Teachers of madrasas maintain constant contact with religious associations, that is, mosques, the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan (Shamshadin K. 2012).

There are also teachers who are the main imams of the mosque, the imam of Naib. The financing of the “Fund of support for Kazakh-Turkish youth 2030” will be provided by the madrasas of Astana and Shymkent. Several madrasas are provided at the expense of the central mosques of the Foundation, located in the city. There are also madrasas funded by local entrepreneurs. The educational plan of the Madrasa includes secular disciplines in accordance with the state standard. All textbooks, literature and curricula that are studied are approved by the Spiritual Administration of the Muslims of Kazakhstan. The works of Maturidi are based on the discipline “Akida”. The views of representatives of other jurisdictions are comparatively interpreted and reflect the features of the Maturids. The work of the Hanafi mazhab is used in the study of fiqhs and collections in this direction. But most of these works are written in Arabic. There are very few Russian textbooks and literature devoted to the history and theory of Hanafi mazhab and the problems of Akada. Discipline teaching methods are mainly based on verbal interpretation. Individual books in the field of fiqh are taught in Arabic from Arabic. The literature in the library resources of the madrasah is in Kazakh, Arabic, Russian, Turkish and Uzbek.

More than half of the library fund consists of books of the Koran, Tafsir and Fiqh. Since most

of books are mainly in Arabic, it is difficult to use literature in the learning process. Because students do not have time to master them, and they do not have enough qualifications. All madrasas are equipped with hostels, canteens and reading rooms. There is a computer room and Internet access, medical centers. In some madrasas there are no gyms where physical education is held in the courtyard or gymnasium of neighboring schools. There are websites and special pages in the madrasas on the Internet. Madrasa "Abu Bakir Syddyk" (Pavlodar) publishes a private newspaper, which is distributed free of charge to students and visitors to the mosque "Abu Bakir Syddyk". Also sports and festive cultural events are held. Nevertheless, most of the time of students is spent on mastering academic disciplines, especially in teaching the Qur'an and learning the Arabic language.

On the report of June 1, 2013, 710 students are studying in madrasas in Kazakhstan. The curriculum of the madrasa is included in the curriculum of the Quran, Hadith, Jamaa, Fiqh, law, the history of the prophets, other Islamic disciplines, also Arabic, Kazakh, history of Kazakhstan, computer science, cultural studies and economics. All textbooks, literature and curricula that are studied are approved by the Spiritual Administration of the Muslims of Kazakhstan with full observance of the principles of the Hanafi mazhab.

It is necessary to update the curriculum of the madrasa and introduce new courses of religious education, traditional courses of Islam, comparative religious studies, state-confessional relations or additional disciplines. It is important for the competent authorities to support the public in providing universal secular education in madrasas and organize specialized courses in higher education institutions with the aim of improving secular education of teachers in madrasas and consider cooperation. It is also obvious that the deepening of contacts between madrasas and secular universities, the organization of joint cultural and educational activities and the implementation of research projects will contribute to improving the intellectual level of madrasa students. There are also effective mechanisms for structural change in the system of special secondary education. There are other ways in which secular education can be extracted from religious education. For example, in the high schools of Imam Khatib in Turkey, 9th grade was able to combine religious education and secular education (mazhab.kz. Access to the site: 27.04.2018, <http://mazhab.kz/kk/janalyqtar/ruhaniyat/abu-bakir-syddyk-medrese-kolledji-713>).

The advantages of this system are as follows:

1. When a student in grades 10-11 forms a stable religious education, he has a solid foundation for his future rejection in a dubious religious movement;
2. Do not lose two or three years of life for special religious education;
3. In the future, if you want to specialize in the field of religion, you will be able to study at a university with an abbreviated program;
4. In our country, those who received an education in this system can replace religion specialists for a certain period of time.

Institute for Advanced Education. The Islamic Institute for Advanced Studies of the Imams was established in 2002 on the initiative of the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan with the financial support of the Islamic Development Bank. The Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan is registered as a "Establishment of Higher Education" with registration number 474 1900. The Charter of the Institute and other constituent documents are fully approved. The main goal of the Institute is to improve the knowledge of the imams. Every year, four groups with an 8 month general education are trained at the institute.

Disciplines are taught in Kazakh and Arabic. The Institute provides doctors, candidates and teachers with higher education.

Among them are foreign experts from Turkey and Egypt.

The main goal of the Imams Improvement Institute is to train respected specialists of the country, who are called Imams, by increasing the level of education of Imams from Kazakhstan and other neighboring countries. To achieve this goal, the institute has created conditions for students (Beysenov B.K. Access to the site: 27.04.2018. <http://qazaq1913.com/english-within-the-political-and-state-power>).

Since it was open 900 students graduated it, united in 23 groups. The interns are employees of mosques under the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan. They are sent from all regions of the country. Currently, 36 students are enrolled in the course. The institute has 2 full-time, 7 teachers. At the direction of SAMK, one Egyptian teacher teaches Arabic and Koran subjects. There are 2 employees of the "Kazakhstan-2030 Kazakhstan-Turkish Youth Support Public Foundation". The educational process is based on the traditional Hanafi mazhab based on the curriculum approved by the head of the Institute and coordinated with the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan. Religious practitioners practice traditional Islamic

religion in the direction of doctrine. Secular social disciplines include the history of Kazakhstan, the Kazakh language and literature. Most educational institutions are equipped with Arabic literature.

At that moment, when twelve years of opening the Institute from 2002 to 2014, more than 800 imams from Kazakhstan successfully completed an internship at the institute and improved their knowledge in the specialties of “Imam– Khatib”. Students who complete a two-month course are given state diplomas (shakhada) (Muslimov M. Access to the site: 27.04.2018., <http://www.niac.gov.kz/kz/religiovedcheskie-issledovaniya/item/1405>).

The Egyptian University of Islamic Culture “Nur-Mubarak” was established in 2001 in accordance with the agreement between the governments of the Arab Republic of Egypt and the Republic of Kazakhstan.

The specialty of Islam study is becoming the main specialty of the state with the current socio-political situation. Therefore, the state pays special attention to the specialty, annually allocates state educational grants. High-quality Islamic education of students, the introduction of the national education system into the international educational space is one of the most important tasks of the University of Islamic Culture “Nur-Mubarak”. The university has signed a memorandum of cooperation with Muslim countries in the field of Islamic education, Egypt, Turkey, Malaysia and Russia. To create conditions for high-quality, systematic training of students in Talgar, there is a training course for students who wish to enter to the University. On the training course, students are taught Islamic knowledge, also Arabic, Kazakh languages and the History of Kazakhstan (muftyat.kz. Access to the site: 27.04.2018., <http://www.muftyat.kz/ru/kmdb/university/2553>).

The university has a state license for the right to carry out educational activities (series AB No. 0137466, issued on September 29, 2010). The university specialization is provided by state compulsory education standards of the Republic of Kazakhstan. There are experimental educational standards and curricula in the specialty “Islamic Studies in Higher Education” (bachelor’s degree), approved by the Chairman of the Committee on Religious Affairs under the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan and the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan. Curricula and teaching plans are coordinated with the Department of Higher and Postgraduate Education of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. The university has developed a strategic program for 2012-2014. The annual report of the university is

sent to the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Borbasova K.M., 2013). According to the order of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan of April 20, 2011 No. 152, the educational process at the university is organized according to credit technologies. A working curriculum was prepared for all disciplines. Organized current, intermediate and final control of students knowledge, and the achievement of students is checked by a scoring system. To ensure the system of credit education, an automated process registration system “Platon” is being introduced. Most university professors received theological education at universities in Kazakhstan, Egypt and Turkey. The orientation of the learning process follows the Hanafi mazhab. The material and technical base of the university meets the requirements. The university has a library for students, an electronic library, a reading room, lingophones and computer rooms. The library has a lot of books, textbooks and scientific articles, of which about 203 thousand are religious and scientific materials (Derbisali A., 2007).

Separate books on the basics of traditional Islamic beliefs (akida) were translated into Kazakh by university teachers. But the number of books in the Kazakh language is much less than in Arabic. For example, the total number of books on educational and methodical and scientific literature in Islamic studies is 59904. 49163 of them are in Arabic and 10741 are in Kazakh.

The University of Islamic Culture “Nur-Mubarak” has the opportunity to receive higher education not only in the religious, but also in the scientific field. In May 2015, the specialty of Islam was successfully passed the national institutional accreditation and took its place in the national educational process (Sykimbayeva D., 2013).

Conclusion

Based on the information provided, we must recognize that in the Muslim educational system of Kazakhstan there are a number of progressive movements. The policy of a secular state does not hinder the functioning of religion in the public service, but, on the contrary, forms the traditional understanding of traditional Islam and gives a national character. Due to the outstanding policy of the head of our state, representatives of different nationalities and faiths live in peace, harmony and mutual consent. Islamic educational institutions have contributed to this success. It is obvious that the Kazakhstan model of establishing and

maintaining internal stability in a multinational, multi-confessional state is an example for all states.

The colonization of the Russian Empire, the red terror of the Soviet authorities, the spread of non-traditional religions in the early years of

independence and then we are on the path of many challenges to form a solid country that suddenly takes the path of sustainable development of the Republic of Kazakhstan. The noble duty of all of us to impose on the younger generation.

References

- “Ykylas” reader’s preparation center. Reviewed on 27.04.2018. <http://kazislam.kz/basty/item/805-eIslam>. – reviewed on 27.04.2018.
- Adilbayev A. We need to update our spiritual school. Reviewed on 26.04.2018. <http://kazislam.kz/interview/item/16627-alau-adilbaev-rukhanimektebimizdi-zha-yrtu-kazhet>
- Adilet.zan.kz. Reviewed on the 25.04.2018.
- Ainur Abdrasilkyzy. The system of religious education in Kazakhstan: history, modern perspective and problems. Reviewed on 26.04.2018. <http://kazislam.kz/engalalar/item/354-eislam>.
- Almukhamedov A.R., Nysanaliev Zh., Duanayeva Sh.E. The role of religion in a secular state (Almaty: Kazakh University, 2016)
- Beysenov B.K. Policy and religious situation in the secular state. Reviewed on 27.04.2018. <http://qazaq1913.com/english-within-the-political-and-state-power>.
- Beysenov B.K. Religious values in secular society: a textbook. (Almaty: Kazakh University, 2014).
- Borbasova K.M., Abzhalov S.U., Tungatova U.A. Religious education in Kazakhstan: an example of the Islam / compatibility model in the system of modern non-permanent professional education: materials of science scientific-methodical conference XLIII. January 17-18, 2013 Five books. Book 3. (Almaty: Kazakh University, 2013).
- Derbisali A. Scientist Mufti. Personality. (Almaty: Atamura, 2007.).
- Kaliyeva Sh. Religious education and teaching of written monuments: problems and relevance (Almaty: Nur-Mubarak, 2017).
- Kazislam.kz. How is the organization of a religious literacy course organized in a mosque? Reviewed on 27.04.2018. <http://kazislam.kz/engalalar/item/9142-meshittegi-dini-sauat-ashu-kurstary-kalaj-jymdastyrylady>.
- Kazislam.kz. Madrasas invite to study! Reviewed on 27.04.2018. <http://kazislam.kz/qazaqstan-musylymandary-dini-basqarmasy/item/818-eIslam>
- Khasanov A. The First Muslim Community: the transition from religious to secularism (Tashkent, 2003)
- Madaliev Zh.K. Madrasah in the system of religious education: past and present / modern: the world of comments. The philosophy of the almanac. (Almaty, 2013).
- mazhab.kz. “Abu Bakir Syddyk” madrasah College. Reviewed on 27.04.2018. <http://mazhab.kz/kk/janalyqtar/ruhaniyat/abubakir-syddiq-medrese-kolledji-713/>.
- muftyat.kz. Islamic Institute for Advanced Studies of Imams under the Muslim Religious Administration of Kazakhstan. Reviewed on 27.04.2018. <http://www.muftyat.kz/ru/kmdb/university/2553>.
- muftyat.kz. Quran competitions were held among religious education courses. Reviewed on 27.04.2018. <http://www.muftyat.kz/en/news/9982>.
- Muslimov M. Religious education is a way to bright future. Reviewed on 27.04.2018. <http://www.niac.gov.kz/kz/religiovedcheskie-issledovaniya/item/1405-dini-bilim-berudi-ol-a-alu-zhar-yn-bolasha-a-Bastar-Zhol>
- Mustafayeva A.A. The Islamic revival in Kazakhstan in the 90th of the 20 century – Journal of Oriental Studies, V. 65, No. 4. (Almaty: Kazakh University, 2016)
- Nazarbayev N.A. Independent horizons. (Almaty: Atamura, 2003).
- Satershinov B. The Positive Role of Religion in a Secular State. The Human World. V.58, No. 4. (Almaty, 2013).
- Shamshadin K. Religious education is a religion (articles, interviews, reports). (Almaty: Nur-Mubarak, 2012)
- Sykimbayeva D. As the basis of the religious policy of a secular state (Almaty, 2013).
- Yermekbayev N. “We are not talking about secularization, but about protecting the constitutional principle of a secular state, which is Kazakhstan” (rus: Мы говорим не о секуляризации, а о защите конституционного принципа светского государства, каким является Казахстан»). Reviewed on 26.04.2018. <http://www.niac.gov.kz/ru/niackz/item/1438>
- Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. (Ист-Вью, 2002).
- Иванов В.А., Трофимов Я.Ф. Религии Казахстана: справочник. (Алматы: Эділет, 1999).

Борбасова Қ.М., *Сагнадина А.Т.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: aigerim_9610@mail.ru

ПРЕСВИТЕРИАНДЫҚ АҒЫМДАР: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢ

Мақалада пресвитериандық ағымдардың пайда болу алғышарттары және әлемдік деңгейде таралып, дамуы қарастырылады. Қазақстанда пресвитериандық ағымдардың ресми тіркеліп, миссионерлік қызметпен айналысуы және осы құбылысқа қатысты арнайы ғылыми еңбектердің болмауы тақырыптың өзектілігін негіздейді.

Авторлар пресвитериандық ағымдар ілімінің пайда болуы мен оның діни ағым ретінде қалыптасып, таралу ерекшеліктеріне шолу жасайды. Шолу барысында пресвитериандықтың дәстүрлі христиандық бағыттар мен басқа да жаңа протестанттық ағымдардан айырмашылығын көрсету мақсаты қойылады. Сонымен қоса мақалада пресвитериандық діни бірлестіктердің миссионерлік қызметін сараптау арқылы авторлар бұл бірлестіктердің қызметі әртүрлі ұлт өкілдері арасында белсенді үгіт-насихат жұмыстарын жүргізуге бағытталғандығын дәлелдейді. Пресвитериандар өз қатарларының санын көбейтіп, жаңа мүшелеріне ерекше қолдау көрсетіп миссионерлік әдістерді барынша тиімді қолдану арқылы діни ілімдерін таратуда деген тұжырым жасайды.

Түйін сөздер: пресвитериандық, шіркеу, кальвинизм, протестанттық, миссионерлік.

Borbasova K.M., *Sagnadina A.T.

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, *e-mail: aigerim_9610@mail.ru

Presbyterian currents: history and modernity

The article deals with the prerequisites for the emergence of Presbyterian currents, development and distribution at the world level. The relevance and novelty of the topic are related to the official registration of the Presbyterian Church in Kazakhstan, their missionary activity and the lack of special scientific works in this area.

The authors analyze the emergence of the doctrine of Presbyterianism in the country, especially their formation and spread as a religious trend. The authors also show the contrast of the Presbyterian teachings of the traditional Christian denominations and other Protestant denominations. Studying the missionary activity of Presbyterian religious organizations, the authors prove that the activities of these organizations are aimed at active agitation among different nationalities. The Presbyterians, by effectively applying missionary methods and using their experience in providing special support to new members, increase the number of their ranks with new adherents.

Key words: presbyterianism, church, calvinism, protestantism, missionary.

Борбасова Қ.М., *Сагнадина А.Т.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, *e-mail: aigerim_9610@mail.ru

Пресвитерианские течения: история и современность

В статье рассматриваются предпосылки возникновения, развитие и распространение на мировом уровне пресвитерианства. Актуальность и новизна темы связаны с официальной регистрацией Пресвитерианской церкви в Казахстане, их миссионерской деятельностью и отсутствием специальных научных трудов в этой области.

Авторы анализируют возникновение учения пресвитерианства на территории страны, особенности их формирования и распространения как религиозного течения. Также авторы показывают отличие пресвитерианского учения от традиционных христианских направлений и других новых протестантских течений. Изучая миссионерскую деятельность пресвитерианских религиозных объединений, авторы доказывают, что деятельность этих объединений направлена на активную агитацию среди различных национальностей. Пресвитерианцы, эффективно применяя миссионерские методы и используя накопленный опыт в оказании новым членам особую поддержку, увеличивают количество своих рядов новыми адептами.

Ключевые слова: пресвитерианство, церковь, кальвинизм, протестантство, миссионерство.

Кіріспе

Көпұлтты, көпконфессиялы еліміздегі түрлі діни өмірдің негізгі тенденциялары туралы халықтың білімін жетілдіру керектігі сөзсіз анық. Пресвитериан діни бірлестіктері Қазақстанда кеңінен таралған неохристиандық ағымдардың бірі. 2011 жылдың басында елімізде 229 діни бірлестік, саны аз діни топтар мен филиалдар есепте тұрған. 2011 жылғы заң қабылданғаннан кейін қайта тіркеуден 55 жергілікті діни бірлестік өтті (Мемлекет және дін, 2012:18). Ал 2014 жылы олардың саны – 92 діни бірлестікті құраса, 2015 жылы – 101 діни бірлестік (Ұжымдық монография, 2016:332) болған. Ал 2017 жылғы статистика бойынша Алматы қаласында «Рост», «Иктус», «Рақым», «Жол» «Квинс», «Эммануил», «Коре» секілді т.б. пресвитериандық бағыттағы тіркеуден өткен 31 діни бірлестік (<http://din-almaty.gov.kz>) қызмет етуде. Бұл Қазақстандағы евангелизация саясатын іске асырушы шіркеулер санының тағы бір жоғарғы көрсеткіші болып табылады.

Сондай-ақ аландатарлық мәселенің бірі кейбір пресвитериандық шіркеуде бірдей жыныстық некенің ресми мойындалуы. Оның дәлелі АҚШ Пресвитериандық шіркеуінің жоғарғы заң шығарушы органы бірдей жыныстық некенің христиандық ілімге сәйкес келетіндігін және неке тек әйел мен ердің арасындағы ғана емес, бір жыныстағылардың арасында да одақ бола алатындығын жариялаған болатын. Қазіргі таңда АҚШ-тың 19 штатында және Колумбия федералдық округінде бірдей жыныстық некенің қиылуына және олардың дін қызметкері болуына рұқсат етілген. Бұл туралы The New York Times (www.nytimes.com) ресми парақшасында мәлімет берілген болатын.

Бұндай ресми ақпараттың берілуі барлық дәстүрлі діни сенімге қайшы келуімен қоса жалпы адамзаттық құндылықтар шеңберіне де сыймайды. Қаншалықты демократиялық ел болсын қоғамның дамуына, болашақ ұрпақтың табиғи өсуіне бөгет жасайтын көзқарасты

қолдауы қате таңдау екенін түсінуіміз керек. Әрине бұнда ашық зорлық, зұлымдық жоқ, әркімнің таңдау еркі бар, тіпті «адамдардың ерекше сезімдеріне деген құрмет» бар болып көрінуі мүмкін. Бірақ біз мұның түбінде жауапкершіліктен қашатын, өзімшілдіктің, нәпсіқұмарлықтың көрінісі жатқандығын ұмытпауымыз керек. «Не істегім келсе, соны істеймін», – деген ұранды басшылыққа алған шайтандық шіркеулердің қаншама жастарды дұрыс жолдан тайдырғанына тарих куә.

Тақырыптың зерттелу деңгейіне тоқталатын болсақ, жалпы пресвитериандық ағымның пайда болу тарихын, ілімдік ерекшеліктерін зерттеген шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулері бар. Атап айтар болсақ, А.И. Богомолов, Г.Н. Ким (Ким Г.Н., 2001), П. Иванов, А.А. Радугин (Радугин А.А., 2000), А.В. Апанасенко, А.В. Карев, К.В. Сомов және т.б. зерттеушілердің ғылыми еңбектерінің орны зор.

Аталған тақырып бойынша Қазақстан ғалымдарының арнайы еңбектері жоқ. Бірақ жалпы жаңа діни ағымдардың қызметі туралы, миссионерлік мәселесіне арналған ғылыми еңбектерде «Пресвитериандық» бірлестіктеріне арналған тараулар және олардың қызметіне қатысты тұжырымдар бар. «Қазіргі дәстүрден тыс діни қозғалыстар мен культтер», «Дінтану сөздігі. Қазіргі заманның жаңа діни ұйымдары. Исламистік ағымдар» (3 томы), атты авторлар ұжымының ғылыми жұмыстарды, «Діни бірлестіктер және ұлттық қауіпсіздік мәселесі», С. Хизметлидің «Орта Азия түрік республикаларындағы зиянды ағымдар және миссионерлік» (Хизметли С., 2006), соңғы кезде жарық көрген Е.Е. Бурованың «Тренды новой религиозности в современном Казахстане (опыт социогуманитарного измерения)» монографияларын атап айтуға болады. Бұл еңбектерде жаңа діндарлық феномені ашылып, жаңа діни ағымдардың көшбасшыларының қызметтеріне баға беріледі. Бұл авторлардың жұмыстарынан жаңа діни ағымдардың ілімдері еліміздің бірлігімен ынтымақтастығына ке-

рі әсер ететіндігін, сонымен қатар дінаралық қатынастарды шиеленістіріп, мемлекеттік бірегейлікке қауіп төндіреді деген түйінді көреміз. Отандық дінтану ғылымында Қазақстандағы пресвитериандық ағымдар туралы арнайы ғылыми еңбектің жоқ болуына байланысты, тақырыпты әлі де зерттеу қажеттілігі қазіргі таңда алға қойылған мақсаттардың бірі болып отыр.

Сонымен, бұл тақырыпты мәселе ретінде қарастыру қазақстандық дінтану саласында өзекті болып қала береді, себебі пресвитериандық шіркеулер Қазақстанда тіркеліп, миссионерлік қызметін жалғастыруда. Діннің қоғамдағы рухани даму саласындағы орнына баға беру үшін «қазіргі қазақтардың діни санасының қалыптасуы мен дамуындағы ерекшелікті, қалыптасқан дәстүр мен заман өзгерісімен келген жаңашылдық арасындағы сұхбаттың» (Борбасова Қ.М., 2016:170) мазмұны мен мәніне сараптама жасап, баға беріп отыруымыз керек.

Зерттеу барысында жасалған теориялық тұжырымдамаларды «Дінтану» мамандығын даярлауда арнайы курстарда және жалпы дінтанулық білім беретін жоғары оқу орындарының оқытушылары мен мектеп мұғалімдері қолдана алады. Ал зерттеудің практикалық маңызын Дін істері басқармасының ақпараттық сараптама бөлімдерінің, діни бірлестіктермен жұмыс жасайтын бөлімдердің жұмысында қолдануға болатындығымен негіздейміз.

Негізгі бөлім

Пресвитериандық грек тілінен «*presbyteros*» сөзінен шыққан. Ол пресвитерлер немесе қауым басшысы арқылы жүзеге асырылатын шіркеуді басқарудың ерекше жүйесін білдіреді. Еуропада осындай типтегі шіркеулерді реформаторлық шіркеу деп атайды.

Пресвитериандықтар христиандық шіркеудің ең алғашқы құрлысына қайтып оралуды талап етіп, епископтықты теріске шығарды. Шіркеудің мемлекеттен бөлінуін талап етіп, ағылшын шіркеуіне қарсы шықты. Пресвитериандық шіркеулерді басқару жүйесі пасторлар мен пресвитерлердің қолында болғандықтан, ағымның атауы да осыдан шыққан. Алдымен діни қауым старейшиналары мен пасторларының жиналысы, кейін провинциялық және ұлттық синодтар пайда болды. Пресвитериандық шіркеулерде құдайға құлшылық ету өте қарапайым. Храмдарда ешқандай да керіліп шегеленген бейне де, мехрабтар да, икона да, шам да болмайды. Қазіргі таңда пресвитериандық ең алдымен Шотландияда, АҚШ,

Канада және Австрияда таралған. Пресвитериандық шіркеулер Англияда және Солтүстік Ирландияда да айтарлықтай маңызға ие. Пресвитериандықтар, сондай-ақ бұрынғы ағылшын отарлары Африкада және Оңтүстік Кореяда дамыған (<https://kk.wikipedia.org>).

А. Радугин «Введение в религиоведение: теория, история и современные религии» атты дәріс жинақтарының бір бөлімін діни, әлеуметтік-мәдени, қоғамдық-саяси мәселелерге қатысты 16 ғасырдағы реформация нәтижесінде пайда болған протестантизм тақырыбына арнап, англикандық, пресвитериандық, баптизм, лютерандық, кальвинизм, адвентизм секілді тағы да басқа протестанттық ағымдарға қысқаша тоқталған. Ол өз еңбегінде пресвитериандық ағымның шығуын кальвинизмнен байланыстыра қарастырады (Радугин, 2000). Кальвинизмге қысқаша тоқталатын болсақ, ол 16 ғасырда католиктік шіркеуге, Папа билігіне қарсы бағытталған Солтүстік және Орталық Еуропада М. Лютер, Ж. Кальвин, У. Цвингли бастаған ірі реформацияның нәтижесінде пайда болған протестанттық бағыттардың бірі. Пресвитериандық ағымның пайда болу алғышарты ретінде кальвинизмге қысқаша тоқталар болсақ, Кальвинизм – протестанттық конфессия, оның қалыптасуына XVI ғасырдағы Швейцариялық реформатор және теолог Жан Кальвиннің (1509-1564 жж.) идеясы ерекше ықпал етті. Кальвиндік шіркеулерде де иконалар, шырақтар, айқыштарға тыйым салынған. Шоқыну мен евхаристия құпиясы рәміздік ғұрыптар ретінде қарастырылады. Жан Кальвиннің «Христиандық сенімдегі өсиеттер», «Шіркеу қаулылары», «Женевалық катехизис», «Шотландық діни сенім», «Весминистерлік сенім ұстанымы» шығармалары уағызшылар үшін беделді болып саналады.

XVI-XVII ғасырда кальвиншілдерді Францияда (гугенотта – одақтастар) деп атады. Реформация жақтастары Кальвин ілімін дворяндар мен орта топтар арасында таратты. 1534 жылы Францияның ірі қалаларында католиктік месса мен католик дінбасыларын әжуалайтын үнпарақтар таратылды. Король I Франциск барлық протестанттық шығармаларды тәркілеу жөнінде жарлық шығарып, протестанттық құлшылық өткізуге тыйым салды. Бұл шаралар жаңа ілімнің таралуына кедергі бола алмады (Бейсенов Б., Игисенова А., 2016:97).

Кальвин ілімі, бір жағынан, католицизмге, екінші жағынан халықтық реформация өкілдеріне бағытталды. Халықтық реформацияны толық құдайсыздықтарымен айыптады. Кальвин

ерекше бедел ретінде «Қасиетті Жазбаларды» ғана мойындады. Кальвинизмдегі басқа протестанттық ағымдарға қарағанда ерекше мән беретін басты догматтарының бірі – «абсолютті тағдыр» туралы ілім. Ол бойынша мынадай көзқарастар жүйесі қалыптасқан: әлем жаратылмай тұрып-ақ құдай адамдардың тағдырын анықтап қойған, бір топқа – жұмақ, енді біріне – тозақ. Жұмыр басты пенденің ешбір ұмтылысы, ешбір игі ісі Жаратушы маңдайына жазғанды өзгерте алмайды.

Кальвинизм христиандық культ пен шіркеулік ұйымды радикалды түрде реформалады. Құдайға сыйынудағы басты орында Библияны оқу мен оған түсіндірмелер жасау, псалмаларды орындау тұрады. Кальвинистік қауымдастықтардағы жетекші рөл старшиналар (пресвитер) мен уағыздаушыларға тиесілі болды. Олар қауымның өмірін қадағалайтын консисторияны құрады. Дін іліміне қатысты сауалдар уағызшылардың ерекше жиналыстары – конгрегацияларға қарады. Нәтижесінде бұл жиындар қауымдардың жергілікті және бүкілхалықтық съездеріне айналды. Кальвинизм қазіргі кезде кең таралған бағыттардың бірі, әлемде шамамен 55 млн-ға жуық кальвинистер бар (Құрманалиева А., Мейірбаев Б. 2015:115).

Пресвитериандықтар адам жанын құтқару тек Құдайдың қолынан келеді деп сенеді және католиктердегі Құдай мен адам арасындағы шіркеудің «делдал рөлін» теріске шығарады. Пресвитериандық доктрина Құдайдың жоғарғы күшіне сенуге және Құдайдан құт-береке келуі үшін тек сенім ғана керек екендігіне, оның ішінде құтқарылу сұрақтарына, тағдырға, Қасиетті жазудың дұрыстығына негізделеді. Олар Қасиетті Жазуды үнемі үйренуге, сенім мен катехизистары, доктриналары көрсетілген теологиялық еңбектерді жарыққа шығаруға, білім алуға ерекше көңіл бөледі. Олардың ойынша, құтқарылуға жетудің жалғыз жол сілтеушісі – Қасиетті Жазу.

Жан Кальвиннің іліміне сүйенетін пресвитериандықты 1690 жылы діни төзімділік туралы Акт Шотландияның мемлекеттік діні ретінде жариялады. XVI ғасырда Реформация дәуірінде пресвитериандық шіркеуінің ұйымдық негізін – Шотландияда протестанттық реформаторлар Кальвиннің шәкірті Джон Нокс және Эндрю Мелвилл қалады (Бейсенов Б., Игисенова А. 2016:98). Джон Нокс 1552 жылы епископ дәрежесін қабылдамай, католиктік ғибадат нысандарын қолдануға қарсы болды. Ол Киелі Кітапты ағылшын тіліне аударды және бұл Киелі Кітап «Женевалық Киелі Кітап» деген

атаумен белгілі болды (<https://kk.wikipedia.org>). Нокстың басты еңбектері: «Әйелдердің керемет патшалығына қарсы күрестің дауысы» (Blast of the Trumpet Against the Monstrous Regiment of Women, 1558), «Алдын ала анықталғаны туралы трактат» (Treatise on Predestination, 1560), «Шотландиядағы Реформация тарихы» (History of the Reformation in Scotland, 1664 ж. жарыққа шықты) (<https://dic.academic.ru>).

Қазіргі уақытта ірі шотландиялық пресвитериандық ұйым Шотландия шіркеуі деген атауға ие және 1 миллионнан астам мүшесі бар. Сонымен қатар, Шотландияның еркін пресвитериандық шіркеуі де бар.

I Яковтың билігі кезінде (1603-1625 жж.) Шотландияның басым бөлігі 1642 жылы Ирландиядағы Пресвитериандық шіркеудің негізі қаланған Ольстерге қоныс аударды. Қазіргі таңда ол 130 мыңнан астам мүшесі бар Солтүстік Ирландиядағы екінші ірі діни ұйым болып табылады.

Англияда пресвитериандық ағымдар I Елизаветаның билігі кезеңінде (1558-1603 ж.ж.) пайда болды. Ал XVII ғасырдағы Ағылшын революциясы кезінде ағылшын пресвитериандары мен индипенденттер арасындағы күрес орын алды. 1647 жылы парламент Англияда пресвитериандық шіркеуді ресми түрде бекітті. Қазіргі таңда Англияда және Ольстерде Евангелдік пресвитериандық шіркеуі және Біріккен реформалар шіркеуі (150 мыңнан астам мүшесі бар) қызмет етуде. Ағылшындық пресвитериандықтың негізін салушы Томас Картрайт (1535-1603 жж.) болып табылады. Англияда пресвитериандық жетекші орынға шыға алмады, өйткені мұнда мемлекеттік деңгейде қолдауға ие болатын англикандық бәсекелес болды.

Ағылшын және шотландиялық қоныс аударушылар Нидерланды және Швейцариялық кальвинистермен бірге Солтүстік Америкада XVII-XIX ғасырларда пресвитериандық бағыттағы бірнеше шіркеулерді құрды. Солардың ішіндегі ең ірісі – АҚШ Пресвитериандық шіркеуі (1706 жылы негізі қаланған), Америкадағы Пресвитериандық шіркеу (1973 жылы негізі қаланған) (АҚШ-тағы пресвитериандардың жалпы саны шамамен 4 миллион адамды құрайды) және Канаданың біріккен шіркеуі (1925 жылы бірнеше реформаторлық шіркеулердің бірігуі арқылы құрылған және оның 900 мыңнан астам мүшесі бар). Америка Құрама Штаттары мен Канададағы пресвитериандық шіркеулер осы елдердегі протестанттық шіркеулер арасындағы ірі топты құрайды (<https://kk.wikipedia.org>).

Канададағы пресвитериандықты ұстанушылардың бір бөлігін ескі әлемнен келген француз, голландтық және неміс иммигрант реформаторларын құраса, екінші бөлігін Америкадағы революция кезінде колонияны тастап кеткен Ұлыбритания империясының жақтастары құрады. Басым көпшілігі 18-ші ғасырда және кейінірек Солтүстік Америкаға келген шотландиялық және ирландиялық иммигранттар болды. 1902 жылы Канадада пресвитериан, методистік және конгрегационалистік шіркеулерді біріктіру туралы келіссөздер басталды. Ал 1925 жылы осы үш шіркеу Канаданың Біріккен шіркеуін құрды (қазір 90000-нан астам адам). Бүгінгі таңда Пресвитериан шіркеуінде 150 мыңнан астам мүше бар.

Америкадағы пресвитериандық бірлестіктердің көбісі АҚШ-тағы Ұлттық кеңестің, Дүниежүзілік Шіркеулер Кеңесінің, Шіркеуді басқарудың пресвитериандық жүйесін ұстанатын Әлемдік Шіркеулер Альянсының мүшелері болып табылады. Ресми мәлімдемелерде пресвитериандық шіркеулер әлеуметтік дамудың ең маңызды құбылыстарына жиі жауап береді, өйткені олардың мүшелері негізінен орта тап өкілдері (<https://dic.academic.ru>).

1875 жылы пресвитериандық ілім мен құрылымды ұстанатын Дүниежүзілік реформаторлық шіркеулер Альянсы және 1891 жылы Халықаралық Конгрегационалистік Кеңес құрылды. Қазіргі таңда 50 млн. пресвитериандар мен 3 миллионнан аса конгрегационалистер бар (Бейсенов Б., Игисенова А. 2016:98).

Азия мемлекеттерінің ішінде, әсіресе Оңтүстік Корея халқының басым бөлігі протестанттық сенімді ұстанады (12 млн немесе 27 %). Ал Қытайда олардың саны 58 млн (5 % халық), Индонезияда – 17 млн (9 %), Үндістанда – 16 млн (2%), Филиппинда – 5 млн (8 %), Мьянмада – 2,2 млн (5 %) Жапонияда – 1,4 млн (1 %), Пәкістанда – 1,3 млн (1 %). Протестанттар, сондай-ақ Малайзия, Тайван, Тайланд, Вьетнам, Сингапур, Шри Ланка, Қазақстанда және т.б. Азия елдерінде бар (Христианство. 2004:201).

Кореядағы пресвитериандық ағымдарды қарастырған зерттеуші Ким Г.Н. Кореяға алғаш протестант-миссионерлер Корея мемлекетінің шетелдік державалармен одақтас болғаннан кейін 80-жылдардың ортасынан бастап келгендігін, ал олардың ізін америкалық епископтық және солтүстік пресвитериандық шіркеулердің өкілдері жалғастырғандығын айтады.

Кореядағы біріккен пресвитериандық діни семинариясы 1907 жылы алғашқы 7 кәріс

пасторларын шығарды. Пхеньян пресвитериандық діни семинариясының шығарылымның алғашқы күні 17 қыркүйекте Чан-дэхен пхеньян шіркеуінде 36 кәріс-пресвитер, 33 уағызшы, 9 құрылтайшы, барлығы 78 адам қатысқан пресвитерлердің жалпы жиналысы ашылды. Бұл жиналыста Корея пресвитериандық қоғамының 12 баптан тұратын «Сенім символы» қабылданды (Ким Г.Н., 2001:151, 161).

1945 жылы Жапония күйрегеннен кейін, Тайванда Гоминьдан партиясының келуімен онда үлкен 3 протестанттық шіркеу: пресвитериандық, «Иисустың ақиқат шіркеуі» (евангелист-елуіншілер) және «тайвандық қасиетті шіркеуі» (евангелистер) болды.

Пресвитериандық жергілікті тұрғындар тайвандармен, хакка және абориген-гаошаньцзумен дәстүрлі түрде тығыз байланыс орнатты. Қасиетті Жазуды жергілікті халықты тіліне аударып, өздерінің құлшылықтарын да соған сай ұйымдастырды. Пресвитериандық шіркеу үнемі жергілікті халықтың қызығушылықтарын қолдаушы рөлін атқарды. 1952 жылы Синьжуда Пресвитериандық інжілдік мектебі ашылды (Иванов П. 2005:50).

Ал Республикамыздағы пресвитериандық бағыттағы шіркеулердің құрылуы еліміздің тәуелсіздік алған кезеңімен тұспа-тұс келді. Пресвитериандық діни бірлестіктерінің ықпалымен Алматы діни академиясы, Қазақстандық евангелдік христиан семинариясы, «Жарық» Библия институты, «И. Навин» евангелдік семинариясы секілді және т.б. діни оқу орындары ашылды (Ұжымдық монография. 2016:335). Апостолдар рухындағы евангелшіл христиандық және пресвитериандық ағымы елімізде америкалық, оңтүстік корейлік уағыздаушыларының миссионерлік қызметі нәтижесінде таралып жатыр. Қазақстанда өзінің діни бірлестігін құрған кәріс текті америкалық миссионер Джоузеф Иоу болды. 1991 жылы ол асқан белсенділік танытып Қарағандыда «Грейс» шіркеуінің негізін қалады (Справочник, 2015:31).

Қазақстанда пресвитериандық ілімді тарататын миссионерлердің барлығы дерлік шет ел азаматтары, соның ішінде Корея Республикасының өкілдері болып табылады. Бұл діни бірлестіктердің қызметі әртүрлі ұлт өкілдері арасында белсенді үгіт-насихат жұмыстарын жүргізуге бағытталған. Жаңа мүшелеріне ерекше қолдау көрсету арқылы өз қатарларының санын көбейту үшін және өз діни ілімдерін тарату үшін миссионерлік әдістерді барынша тиімді қолдануда.

С. Хизметли өз еңбегінде миссионерлік қызмет терминін анықтай отырып, протестанттық жаңа діни ұйымдардың миссионерлік әдістерін қарастырған. Оның еңбегінен протестанттық ағымдарға тән барлығына ортақ мынадай миссионерлік әдістерін көрсетуге болады: Әлеуметтік және экономикалық қиындықтар мен көмекке зәрулік; Діни сауатсыздық және мәдениетсіздікті пайдалану; Теледидар, радио, баспасөз құралдарында, интернет, әлеуметтік желілерді үгіт-насихат жүргізу; Құтылудың жолы өз ұйымдарына кіру болып табылатындығын айтып сендіру; Халыққа жұмыс беру, ақша беру, айлық беріп шет елдерге саяхатқа жіберу арқылы өздеріне тарту; Қасиетті кітап сабақтарын беру; Материалдық және рухани проблемалары барларға көмектесу; Барған жерлерінде сол мемлекеттің тілінде үгіт жүргізу (Хизметли С. 2006:130) және т.б. Бұл әдістерді пресвитериандық ағымдар қолданады деп айтуға болады. Мысалы, Республикамызда пресвитериандық ағымдардың орыс және қазақ тілдерінде газет-журналдары таратылады: «Грейс» – 500 дана (Қарағанды), «От гүлі» («Цветок огня») газеті – 1000 дана (Алматы), «Үміт-Надежда» – екі қосымшамен 1000 дана (Справочник. 2015:31). Бұл газеттер шіркеу миссиясын орындау мақсатында тегін таратылады. Оны мерзімді басылымдағы мына сөйлемнен байқауымызға болады: «Біздің басылымдарымыздағы Ізгі хабар әлемнің барлық жеріне таралуы үшін және адамдардың құтқарылуы, сенім, үміт, сүйіспеншілікке бөленуі үшін біз дұға етеміз» (Газета «Грейс». 2007:2).

Пресвитериандықтардың дін іліміне келетін болсақ, олар басқа христиандық ағымдар секілді Құдайдың Үштік бейнесіне сенеді және Иисус Христостың құдайлық та, адам табиғатын да мойындайды. Олар барлық христиандарға ортақ алғашқы күнә және мәңгі өмір туралы ілімді қабылдайды және пәк күйінде жүкті болудың шынайылығына сенеді (<https://dic.academic.ru>).

Пресвитериандардың Қасиетті Жазу, Қасиетті Үштік Құдай, тағдыр, күнә, құтқарылу туралы діни сенімі, шіркеу, отбасы, діни рәсімдерге т.б. қатысты мәселелер 1648 жылы қабылданған «Вестминистрлік сенім ұстанымына» негізделеді (<http://calvinism.ru>). Ал христиан дініндегі сенім ұстанымына қарсы конфессиялар мұндай құжаттардың болуы Жазбалардың жеткіліксіз екендігін білдіреді деп есептейді. Олардың ұраны: «Інжілден басқа ешқандай сенім ұстанымы жоқ». Ал пресвитериандардың пікірінше: «Біздің неге сенетінімізді білу үшін Киелі

Кітапта жазылған догмалық жүйені қамтитын сенім ұстанымы мен дін іліміне қарау жеткілікті (<http://www.rockofisrael.com>).

Пресвитериандықтар басқа протестанттық конфессиялар сияқты Құдайдың рақымына жетудің құралы ретінде шоқыну мен евхаристия құпиясын мойындайды. Шомылдыру рәсімі – мәсіхшінің күнә үшін өлгені және Құдай Рухының тікелей әрекет етуімен Иса Мәсіхтің жаңа өмірге қайта келгенін білдіреді. Балалар Құдай берген уәделерді орындау арқылы шомылдыру рәсімінен өтеді. Шомылдыру рәсімінен өту әртүрлі болады: суды шашырату, құю және батыру арқылы. Шомылдыру рәсімін кез келген жағдайда тек пастор ғана орындай алады. Шоқындыру Үштік Құдайдың атынан орындалады. Ал Евхаристия – Христостың айқышта өлгенін еске алу рәсімі. Діндарлар Христостың евхаристия рәсімінен басқа, барлық құлшылықтарға рухани түрде қатысатындығына сенеді.

Құлшылықта топпен бірге псалм шырқалады. Тарихының бастапқы кезеңінде еуропалық құрлықтағы Реформацияланған конфессияның шіркеулері олардың діни қызметтерінде қатаң реттелетін салттарды ұстанды. Алайда британдық және америкалық пресвитериандар пуританизмнің ықпалымен құлшылық етуді жеңілдетуге тырысты. Олар литургиялық дұғалардан және дін қызметкерлерінің сәнді киімдерінен бас тартып, бүкіл қоғаммен ән айтуды ұсынды. Кейінірек, олардың діни нысандары одан әрі жеңілдетілді. XIX ғасырдың соңғы жартысында біртіндеп реформалар басталғаннан кейін бұл нысандар барлық деноминациялар бойынша қайта қаралды. 1906 жылы АҚШ-тағы Пресвитериан шіркеуі бірыңғай ғибадат кітабын (Book of Common Worship) қабылдады, 1970 жылы осы нұсқаулық Құлшылық ету кітабымен (The Worshipbook) ауыстырылды (бұл кітаптарды пайдалану мүлдем міндетті емес). Жеке шіркеулердің сессиялары өздерінің құлшылық ету формаларын анықтауға құқылы. Негізгі құлшылық жексенбі таңертең орындалады. Онда дұғалар айтылып, ән шырқалады, уағыздаушы тарапынан Інжілден мәтіндер оқылады. Уағыздаушы өз таңдауы бойынша қандайда бір тақырып аясында уағыз айтады. Құлшылық шамамен бір сағатқа созылады, діндарлардың қолайлығы үшін екі бірдей құлшылық жиі бірізді өткізіледі.

Пресвитериандықта діни қызметкерлердің құтқарылу мәселесіне қатысуын жоққа шығарады, сондықтан пресвитериандық шіркеулерде епископтық құрылым болмайды. Қауым өздерінің мүшелері арасынан құпия дауыс бе-

ру арқылы пресвитерлер мен диакондарды сайлайды. Кейбір пресвитериандық қауымдарда уағыздаушы болып әйелдер де сайлана алады.

Пресвитериандық дін ілімінің мынадай ерекшеліктерін атап өту керек:

Құдайдың тағдыры туралы ілім, яғни адамның құтқарылатыны немесе құтқарылмайтындығы алдын ала анықталған; оған жақсы немесе жамандық әрекеттер жасау арқылы әсер ету мүмкін емес;

Шіркеудің жалғыз басшысы – Иисус Христос;

Киелі кітап – сенім мен өмір мәселелерін реттейтін ең жоғарғы ереже;

Шомылдыру рәсіміне назар аудару;

Псалмаларды топтық орындау тәжірибесі;

Құдаймен қарым-қатынаста шіркеудің делдал рөлін жоққа шығару;

Қасиеттілерді канондау туралы догматты алып тастау;

Уағыздардың айтылғаннан гөрі, оқылатынына көп көңіл бөлу;

Құлшылық ету кезінде айтылған дұға негізінен пастордың импровизациясы болып табылады.

Пресвитериандықтың басқа да протестанттық ағымдар сияқты табыну ғұрыптарының қарапайымдылығы мен минимализмімен ерекшеленеді. Шіркеулерде иконкалар, керілу бейнелері, алтарь, шам болмайды, органдық музыка дыбысы естілмейді (<https://dic.academic.ru>).

Пресвитериандардың айтуы бойынша, Киелі Жазба – сенімнің жалғыз беделді басшысы. Христиан дінінің өкілі өзін толғандырып жүрген кез келген сұрақтың жауабын Киелі Кітаптан таба алады. Осы мақсатта Пресвитериандық шіркеулерде Киелі Жазбаларды оқуды үйрететін курстар және жексенбілік мектептер бар.

Еліміздегі пресвитериандық шіркеулерде жексенбілік құлшылықтары белгіленген арнайы уақытта орыс тілінде және корей қауымына корей тілінде өтеді. Сонымен қатар, бұл шіркеудің басты ерекшелігі – денсаулығына байланысты мүмкіндігі шектеулі жандардың шіркеудің тұрақты мүшесіне айналып, құлшылыққа үнемі қатысуы. Денсаулығына байланысты мүмкіндігі шектеулі жандар үшін шіркеуде құлшылық кезінде сурдаударма жасау, ерекше қамқорлыққа бөлеу сияқты және т.б. жағдайлар жасалады.

Шіркеудің басшысы, яғни пасторы өзге ұлт өкілі болғандықтан, уағызды корей тілінде жүргізеді, бірақ оны шіркеудің беделді мүшесі орыс тіліне аударып, халыққа жеткізеді. Шіркеуде де басқа протестанттық шіркеудегі секілді «ондық»

төлем заңы жұмыс істейді. Яғни бұл заң бойынша шіркеудің әр мүшесі қаражатының 10 пайызын шіркеуге өткізуі керек. Жиналған қаражат шіркеудің қажеттіліктерін өтеуге, қызметкерлердің жалақысын төлеуге т.б. жұмсалады.

Ондық төлемге қатысты Інжілдегі мынадай мәтінді басшылыққа алады: «Киелі үйімде әрдайым тамақ болуы үшін қоймама өнімнің он бөлігінің бірін толықтай алып келіңдер! Менің не істейтінімді осы арқылы сынап көріңдер! – деп ұсынады Әлемнің Иесі. – Сонда Менің аспаннан мол жауын-шашын жаудырып, сендерді жарылқауымның ағыл-тегіл болатыны соншама, оның бәрін жайғастыратын орындарыңның да болмай қалғанын көресіңдер!» (Малахия 3:10).

Пресвитериандық шіркеудің миссионерлік қызметіне тоқталатын болсақ, шіркеу мүшелерінің барлығы миссияны орындау мақсатында бұл қызметпен белсенді түрде айналысады. Алдымен, миссия, миссионерлік, миссионер ұғымының мәнін ашатын болсақ, профессор С. Хизметли былай анықтама береді: миссия дегеніміз латынша «missio» (міндет) деген сөзден шыққан барлық батыс тілдерінде қолданылатын тілдік мағынасында арнайы міндет ұғымын білдірсе, ал терминдік мағынасында «евангелист, христиан емес халықтарға тарату» деген мағынаға келеді. Яғни «Миссия – шіркеу тарапынан барлық әлемге жіберілген елшілердің Исаға сенбейтін халықтар мен топтарды Інжілге (Евангелиеге) сенуге шақыру және солардың ұрпақтарына тарату үшін мойындарына алған арнайы бір міндеті».

Миссионер: жалпы алғанда өзін-өзі бір сенім немесе идеологияның, атап айтқанда Інжіл және христиан діндерінің таралуына себепкер болатын адам. Миссионерлер белгілі бір діни білім алғаннан кейін қызметке тағайындалады. Және олар арнайы христиандық монах мектептерін немесе колледждерін бітіргендердің арасынан таңдалынып алынады (Хизметли С. 2006: 21).

Дінтанулық энциклопедиялық сөздікте «миссионерлік – өзінің ілімін тарату және қатарының (неофиттердің) санының көбеюін мақсат тұтатын діни ұйымның қызметі» (Энциклопедический словарь. 2006:639), – деген анықтама берілген.

Зерттеуші Г.Н. Ким өз еңбегінде пресвитериандық ағымдар жаппай христиандандыру, жаңа шіркеулерді салу, христиандық қауымдардың өсуі мен нығаюы сияқты стратегиялық мақсатқа жетудің тактикалық амалы ретінде Невиус әдісін қолданатындығын айтады. Невиус әдісіне мыналарды жатқызады:

– христиандықты тек қауымның жоғарғы тобы арасында емес, көпшілік халық арасында тарату;

– әйелді және жастарды тәрбиелеу мақсатын қою;

– аудан (уезд) орталықтарында бастауыш мектептерін ашу және сол арқылы христиандық тәрбие беру;

– миссионерлік басқарудың білім беру мекемелері арқылы оқытушыларды дайындау;

Інжілді аудару жұмысын жеделдету;

– шіркеудің дербестігін қамтамасыз ету үшін қаржы әкелетін қауым мүшелерінің санын арттыру;

– науқастар арасында дәрігер-миссионерлердің әсіресе өз жеке тәжірибесінен уағыз айтуы;

– емделушілермен және олардың жазылғанынан кейін де байланыста болу (Ким Г.Н. 2001:157).

Еліміздегі пресвитериандық шіркеулер миссионерлік қызметінде мынадай ұстанымдарды негізге ала отырып өз сенімдерін насихаттайды:

– «Біліп алыңдар: Жаратқан Иенің қолы сендерді құтқаруға дәрменсіз емес, Оның құлағы мінажаттарыңды естуге мүкіс те емес» (Ишай 59:1). Құдайдың сөздерін дұрыс түсіну қажет. Құдайдың көмектесуге және бізді құтқаруға толықтай күші бар! Тек бар мәселе – адамдардағы сенімнің жоқтығында немесе қатты ықыластың болмауында деп түсіндіреді. «Егер біз жігерлі түрде Құлшылық етуге келсек, Құдайға қызмет етуге және Онымен кездесуге, дұға етуге, Сөздерін оқуға назар аударсақ, онда Құдайдың құтқарылуына толық жетеміз», – дейді;

– Адамдардың құтқарылуы туралы дұға етуді жалғастыру;

– Құдай қатысатын Құлшылық етуге де, түскі асқа да қатысу, адамдармен қарым-қатынас орнату;

– Шіркеуге шақыратын ашық сөздері: «Барлығымыз «шіркеу құрылысы» деп аталатын игі істі сәтті аяқтадық. Енді бізге бос орындарды толтыру қажет. Қане, тағы күшімізді жинап, ешкім тозаққа түспеуі үшін белсенді уағыздайық! Әрқашан бір-біріңізге хабарласып, шіркеуге бірге келіңіздер!»

– Шіркеу, шіркеу мүшелері, отбасы, халық үшін және шіркеудің 200 адамға дейін өсуі үшін дұға ету (Брошюра. 2018). Қазіргі кезде еліміздегі пресвитериандық шіркеулерге күнделікті келушілердің саны орташа есеппен 10-70 аралығын құрайды.

Пресвитериандықтар шіркеуге жаңадан келген мүшелерін бір мезетте назардан тыс қал-

дырмайтындығымен ерекшеленеді. Түскі асқа шақыру арқылы қарым-қатынас орнатуға тырысады. Құлшылық барысында жаңадан келген мүшелерін шіркеудің ескі мүшелерімен жалпылай таныстырып, шіркеудің жаңа мүшесіне сәлемдесу әнін арнайды. Шіркеудің жаңа мүшесін жылы қарсы алу, махаббатқа бөлеу жоғарғы деңгейде. Сонымен қатар, шіркеудің әрбір мүшелеріне ерекше ықылас танытып, олардың өміріндегі елеулі күндерді назардан тыс қалдырмайды. Соның мысалы, шіркеу мүшелерінің туған күнін барша халық алдында құттықтап, сыйлық беріп, ән айтуы.

Пресвитериандық ағымдарда қамқорлық таныту, жаңа мүшелеріне ерекше назар аудару, жақсы қарым-қатынас орнату, тез арада тіл табысып, қызығушылықтарымен бөлісу, сүйіспеншілік сезімі, кішіпейілділік секілді т.б. адамгершілік қасиеттерді таныту өте жоғарғы деңгейде.

Пресвитериандық ағымдардың басқа протестанттық ағымдардан басты ерекшелігі өзіндік басқару жүйесінің болуы. Шіркеуді басқарудың пресвитериандық жүйесі – христиан шіркеуінің басқаруын ұйымдастыру формасы, онда билік шіркеу басшыларына (папа, патриарх) бағынатын, епископтардың (митрополиттердің) иерархиясына негізделген епископтық жүйеден айырмашылығы билік уәкілеттілігі алқалы сайланған органдарға (пресвитер, синод, Бас ассамблея) беріледі. Пресвитериандық жүйенің пайда болуы Швейцария мен Шотландиядағы Реформациямен байланысты және оны толықтай жүзеге асыру пресвитериандық шіркеулерде, негізінен шотландықтарда жүзеге асырылды.

Ұйымдасқан түрде шіркеудің негізі конгрегация (немесе сессия) арқылы басқарылатын, құрамына пасторлар, құлшылық етуге, құпиялар және оқудың ұйымдастырылуына жауаптылар енетін шіркеулік приходтар болып табылады.

Конгрегацияның міндетіне қоғамдық жұмыстарды және қайырымдылықты ұйымдастыру кіреді. Бірнеше конгрегация пресвитерге біріктіріледі. Пресвитерлер өз өкілдерін Пресвитериандық шіркеулердің кезекті Бас Ассамблеяларына (немесе Бас синод) жібереді.

Бас Ассамблея шіркеу істерінде заң шығаруға құқығы бар және сол уақытта шіркеу заңында ең жоғары сот билігі болып табылады.

Кейбір елдерде (Канада, Австралия, Америка Құрама Штаттары) синодтар пресвитерлер мен бас ассамблея арасындағы аралық байланыс болып табылады. Шіркеудің пресвитериандық

ұйымы епископтардың болмауымен ерекшеленеді. Ал Епископ – христиан шіркеулеріндегі – жоғарғы дәрежелі дін қызметкері.

Пресвитериандық басқару жүйесінің теориялық негіздері 16-шы ғасырда Жан Кальвиннің Жаңа Өсиетті протестанттық түсіндірмесі негізінде жасалды:

– епископ – шіркеудің жоғарғы пасторлары болып табылады, басқаларға бағынышты емес (папа да, патриарх та Жаңа Өсиетте айтылмаған);

– Киелі кітапқа сәйкес, епископ пен пресвитер бір адам;

– Ізгі хабардағы «епископ» («қамқоршы», «бақылаушы») сөзі арнайы шіркеу лауазымын емес, тек пресвитердің функциясын білдіреді;

– Діндер қауымдастығының жалпы діни мәртебесі бар. Пресвитерлер өз міндеттерін барлық сенушілердің атынан және келісімімен жүзеге асырады.

Пресвитерлер (немесе қауым басшысы) негізінен, өмір бойына немесе белгілі бір мерзімге сайланатын приходтың беделді зайырлы тұрғындары болып табылады. Приходтық жиналыстың құзыретіне құлшылық етуді ұйымдастыру, шіркеу өкілдеріне пасторлық қамқорлық таныту, тәртіпті сақтау және шіркеу өмірінің жергілікті мәселелерін шешу кіреді. Пастордың мәжілістерде шешуші дауыс беруге құқығы жоқ, бірақ ол әдетте төрағалық етеді. Пастордың қызметіне, сондай-ақ уағыздарды оқу, діни білім беруді ұйымдастыру және шіркеу құпияларын (шомылдыру рәсімін және евхаристия) орындау кіреді. Кейбір пресвитериандық шіркеулерде пастор да автоматты түрде жоғары шіркеу ұйымының (пресвитер) мүшесі болып табылады. Сондай-ақ, дьякон лауазымы да бар, оның құзыретіне әдетте, приходтық жиналыс қызметінің қаржылық-шаруашылық мәселелері жатады (<https://kk.wikipedia.org>).

Бұл ағымның атауынан көрініп тұрғанымыздай, пресвитериандықта басшылықты (пресвитерді) сайлауға негізделген шіркеудің ұйымдық құрылымы айрықша рөл атқарады.

Қорытынды

Пресвитериандар христиандық ілімнің негізгі догматтарын Құдайдың Үштік бейнесін, Иисус Христостың құдай – адам табиғатын, Марияның қасиеттілігін мойындайды. Әйтсе де олардың тарихымен танысу арқылы бұл ағымның реформациялық қозғалыстың нәтижесінде пайда болғандығын олардың діни сенімдері 1648 жылы қабылданған «Вестминистрлік сенім ұстанымына» негізделгендігі және дәстүрлі христиандықтағы жеті құпияның шоқынуды мен евхаристияны ғана қабылдағаны дәлелдейді.

Пресвитериандардағы тағдыр мәселесінде, мысалы елуіншілерден айырмашылығы бар. Олар үшін тағдыр алдын ала белгіленіп қойылған, ал елуіншілерде керісінше тағдыр әр адамның өзінің қолында. Сонымен қатар пресвитериандық діни бірлестіктер басқа протестанттық бағыттардан епископтардың болмауымен ерекшеленеді. Мұндай епископтық басқару жүйесі англикандық шіркеулерге тән. Ал пресвитериандық шіркеуді пресвитер лауазымды тұлға басқарады. Адам мен Құдайдың арасындағы шіркеудің делдалдық рөлін, икона, крестті жоққа шығару, қасиетті әкейлерге, Мәриям анаға ерекше көңіл бөлмеу, евхаристия мен шоқынудан басқа құпияларды мойындамау, құлшылықты топпен орындауға, діни ілімді таратуға ерекше назар аударуы, Інжілді ғана мойындауы – барлық протестанттық, оның ішінде пресвитериандық ағымдарға тән ортақ сенім жүйесі болып табылады.

Кез келген дін, діни ұйымдар өз ілімдерін таратуға мүдделі. Сол секілді пресвитериандық ағымдар да миссионерлік қызметі арқылы жаңа ұйым ретінде әлемнің көптеген мемлекеттерінде қызмет етуде. Қазақстанда да пресвитериандық идеясы өз ізбасарларын тауып жатыр. Шіркеудің миссионерлік қызметі, әсіресе жастарға бағытталып, белсенді жүргізілуде. Оның алдын алу үшін жастардың бойында дәстүрлі діни сананы, рухани құндылықтарды қалыптастыруымыз қажет және ең бастысы миссионерлердің ығында кетпейтіндей діни сауаттылығын көтеру керек.

Әдебиеттер

- «Квинс» Алматылық Христиандық протестанттық пресвитериандық шіркеуінің брошюрасы. №18-16. – 22.04.2018 г.
 Presbyterians Approve ordination of Gay people. www.nytimes.com
 Әлемдік діндер: оқу құралы / А.Д. Құрманалиева, С.Ө. Абжалов, Б.Б. Мейірбаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 222 б.

Борбасова Қ.М., Бужеева А.Б., Альджанова Н.К. Қазақ халқының діни санасының қалыптасуы мен даму ерекшеліктері //ҚазҰУ Хабаршысы. Философия сериясы. Мәдениеттану сериясы. Саясаттану сериясы. 2016. №4. 165-170 бб.

- Вестминстерское исповедание веры 1648 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://calvinism.ru/west.htm>
 Газета «Грейс». – Караганды. – 2007 январь. – 23 с.
- Из истории христианства в Китае/ Свящ. Петр Иванов; Рос. акад. наук, Ин-т востоковедения – М.: ИВ РАН, 2005. – 224 с.
- Ким Г.Н. История религии Кореи: учебное пособие. – Алматы: Казахский университет, 2001. – 230 с.
- Қазақстанның тарихи және рухани-мәдени дамуындағы діннің ролі: дәстүр және қазіргі заман: Ұжымдық монография / Роль религии в историческом и духовно-культурном развитии Казахстана: традиции и современность. Коллективная монография // З.К. Шаукенова және С.Е. Нұрмұратовтың жалпы редакциясымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2016. – 360 б.
- Мемлекет және дін. ҚР Дін істері агенттігінің журналы, №4 (23), 2012. – 70 бет.
- Особенности библейского пресвитерианства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rockofisrael.com/Russian/EssenceOfBiblicalPresbyterianismR.htm>
- Пресвитериандық шіркеулер [Электрондық қор]. – Қолжетімді режим: <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
- Пресвитериане [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_colier/5457/
- Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии. Курс лекции. – 2-е изд., дополн. – М.: Центр, 2000. – 240 с.
- Религиоведение. Энциклопедический словарь. – М.: Академический Проект, 2006. – 1256 с.
- Религиозные объединения [Электрондық қор]. – Қолжетімді режим: <http://din-almaty.gov.kz/deyatelnost-upravleniya/rubriki/religioznye-obedineniya.html>
- Религиозные объединения в Казахстане: справочник. – Астана: МЦКР КДР МКС РК, 2015. – 42 с.
- Хизметли С. Орта Азия түрік республикаларындағы зиянды ағымдар және миссионерлік. – Алматы: ЖШС «Эверо», 2006. – 256 б.
- Христиандық тарихы: оқу құралы / Б.Қ. Бейсенов, А.Р. Игисенова. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 172 б.
- Христианство. История и современность. – Ростов н/Д: «Феникс», «Харьков»: «Торсинг», 2004. – 320 с. (Серия «Религии мира»).

References

- «Kvins» Almatylyq Hristiandyq protestanttyq presviteriandyq shirkeyiniń broshýrasy. №18-16. – 22.04.2018 g.
- Presbyterians Approve ordination of Gay people. www.nytimes.com
- Álemdik dinder: oqý quraly / A.D. Qurmanalieva, S.Ó. Abjalov, B.B. Meirbaev. – Алматы: Qazaq ýniversiteti, 2015. – 222 b.
- Borbasova Q.M., Býjeeva A.B., Aldjanova N.K. Qazaq halqynyń dini sanasynyń qalyptasýy men damý erekshelikteri. QazUÝ Habarshysy. Filosofia seriasy. Mädeniettaný seriasy. Saiasattaný seriasy. 2016. №4. 165-170 bb.
- Vestminsterskoe ispovedanie verы 1648 goda [Elektronnyy resýrs]. – Rejim dostýpa: <http://calvinism.ru/west.htm>
 Gazeta «Greis». – Karagandy. – 2007 ianvar. – 23 s.
- Iz istorii hristianstva v Kitae/ Svya. Petr Ivanov; Ros. akad. naýk, In-t vostokovedeniia – M.: IV RAN, 2005. -224 s.
- Kim G.N. Istoriia religii Korei: ýchebnoe posobie. – Almaty: Kazahskii ýniversitet, 2001. – 230 s.
- Qazaqstannyń tarihi jáne rýhani-mádeni damýyndaғы dinniń róli: dástúr jáne qazirgi zaman. Ujymdyq monografiia / Rol religii v istoricheskom i dýhovno-kýltýrnom razvitiu Kazahstana: traditsii i sovremennost. Kollektivnaia monografiia // Z.K. Shaýkenova jáne S.E. Nurmuratovtyń jalpy redaktsiasymen. – Almaty: QR BGM GK Filosofia, saiasattaný jáne dintaný institúty, 2016. – 360 b.
- Мемлекет және дін. QR Din isteri agenttiginin jýrnaly, №4 (23), 2012 – 70 бет.
- Osobennosti bibleiskogo presviterianstva. [Elektronnyy resýrs]. – Rejim dostýpa: <http://www.rockofisrael.com/Russian/EssenceOfBiblicalPresbyterianismR.htm>
- Presviteriandyq shirkeyler [Elektronnyy qor]. – Qoljetimdi rejim: <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
- Presviteriane [Elektronnyy resýrs]. – Rejim dostýpa: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_colier/5457/
- Radýgin A.A. Vvedenie v religiovedenie: teoriia, istoria i sovremennye religii. Kýrs lektsii. 2-e izd., dopoln. – M.: Tsentr, 2000.– 240s.
- Religiovedenie. Entsiklopedicheski slovar. – M.: Akademicheskii Proekt, 2006. – 1256 s.
- Religioznye obedineniia [Elektronnyy qor]. – Qoljetimdi rejim: <http://din-almaty.gov.kz/deyatelnost-upravleniya/rubriki/religioznye-obedineniya.html>
- Religioznye obedineniia v Kazahstane: Spravochnik. – Astana: MTsKR KDR MKS RK, 2015. – 42 s.
- Hizmetli S. Orta Azia túrik respýblikalaryndaғы zhandy aғымдар jáne missionerlik. – Almaty: JShS «Evero», 2006. – 256 b.
- Hristiandyq tarihy: oqý quraly / B.Q. Beisenov, A.R. Igisenoa. – Almaty: Qazaq ýniversiteti, 2016. – 172 b.
- Hristianstvo. Istoriia i sovremennost. – Rostov n/D: «Feniks», «Harkov»: «Torsing», 2004. -320 s. (Seria «Religiú mira»).

^{1*}Kudaibergenov S.E., ¹Ismagambetova Z.N., ²Abirova B.I.

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Kazakh University Ways of Communications, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: uly-juz-kanly@mail.ru

ARCHITECTURAL IMPORTANCE OF THE AHMED YASSAWI MEMORIAL-COMPLEX

In this article, the authors define the place and significance of Ahmed Yassawi as a colorful figure in the Turkic world. The article defines the cultural significance of Ahmed Yassawi's role in the Sufi worldview formation, the influence of Sufism on the spiritual and aesthetic culture of the Central Asia Turkic peoples in the Middle Ages. The religious creativity of Ahmed Yassawi undoubtedly had a spiritual impact on the worldview of the Turkic people of Central Asia, changing their worldview and understanding of the place and purpose of a person in their life. Under the influence of Yassawi and other Sufi thinkers, Central Asia turns into a center of divinely inspired intuition during the Middle Ages. The city of Turkestan in this period becomes the epicenter of a new spiritual practice, which opened the way for a person not only personal liberation from suffering, but also proposed a new strategy of overcoming the life hardships through personal choice. The authors of this article determine the architectural significance of the memorial complex dedicated to Ahmed Yassawi's memory. Assessing the mastery of medieval architects, the authors draw attention to the innovation of medieval Central Asian architects. This is an architectural achievement of that distant era: blue and white ceramics, which was embodied in the construction of the Ahmed Yassawi's mausoleum. Careful attitude to the cultural heritage of the Central Asia steppe civilization is one of the most important tasks of the "Ruhani zhangyru" (Spiritual revival) national program. This will allow educating the public tradition of careful attitude and respect for the spiritual heritage of the past, for the rich culture of Kazakhstan.

Key words: Ahmed Yassawi, memorial, tombstone, pilgrimage, mauzoleum.

^{1*}Құдайбергенов С.Е., ¹Исмағамбетова З.Н., ²Абировва Б.И.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

²Қазақ қатынас жолдары университеті, Қазақстан, Алматы қ., *e-mail: uly-juz-kanly@mail.ru

Ахмет Яссауи мемориалдық кешенінің сәулеттік маңыздылығы

Бұл мақалада авторлар А. Яссауидің түркі әлеміндегі әсем тұлға ретінде орны мен маңыздылығын көрсетеді. Мақалада А. Яссауидің суфизм дүниетанымын қалыптастырудағы рөлі, суфизмнің орта ғасырдағы Орта Азияның түркі халықтарының рухани және эстетикалық мәдениетіне әсері анықталады. А. Яссауидің діни шығармашылығы, әрине, Орталық Азиядағы Түріктердің дүниетанымдық көзқарасына рухани әсер етті, олардың көзқарастарын өзгертіп, адам өмірінің орны мен мақсатын түсінді. Яссауи мен басқа да суфийлердің ықпалымен Орталық Азия орта ғасырлар бойы Құдайдың рухымен рухтандырылған түйсігі орталығына айналады. Осы кезеңде Түркістан қаласы адамның тек қана қиындықтан құтылуға жол ашып, жеке таңдау арқылы өмірдегі қиындықтарды еңсерудің жаңа стратегиясын ұсынған рухани тәжірибенің эпицентріне айналды. Мақаланың авторлары Ахмет Яссауи еске алуға арналған мемориалдық кешенінің сәулеттік маңыздылығын анықтайды. Ортағасырлық сәулетшілердің білімдерін бағалай отырып, авторлар ортағасырлық орталықазиялық сәулетшілердің инновацияларына назар аударады. Бұл ерте заманның сәулеттік жетістігі – «Ахмет Яссауи кесенесінің құрылысында бейнеленген көк және ақ керамика». Орта Азияның дала өркениетінің мәдени мұрасына бейжай қарамау «Рухани жаңғыру» бағдарламасының маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл халықты өткеннің рухани мұрасына, Қазақстанның бай мәдениетіне құрметпен қарау дәстүріне тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Ахмед Яссауи, мемориал, құлпытас, қажылық, кесене.

^{1*}Кудайбергенов С.Е., ¹Исмағамбетова З.Н., ²Абирова Б.И.

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Казахский университет путей сообщений,
Казахстан, г. Алматы, *e-mail: uly-juz-kanly@mail.ru

Архитектурное значение мемориального комплекса Ахмеда Яссави

В данной статье авторы определяют место и значимость А. Яссави как колоритной фигуры в тюркском мире. В статье дается определение культурной значимости роли А. Яссави в формировании суфийского мировоззрения, влияние суфизма на духовную и эстетическую культуру тюркских народов Центральной Азии в период средневековья. Религиозное творчество А. Яссави оказало, без сомнения, духовное воздействие на мировоззрение тюрков Центральной Азии, изменив их мироотношение и понимание места и назначения человека на жизненном пути. Под влиянием Яссави и других суфийских мыслителей Центральная Азия превращается в период средневековья в центр боговдохновенной интуиции. Город Туркестан в этот период становится эпицентром новой духовной практики, открывшей перед человеком путь не только личного освобождения от страданий, но и предложил новую стратегию – преодоление жизненных невзгод путем личного выбора. Авторы данной статьи определяют архитектурную значимость мемориального комплекса, посвященного памяти Ахмеда Яссави. Оценивая мастерство средневековых зодчих, авторы обращают внимание на новшество средневековых центральноазиатских зодчих. Это архитектурное достижение той далекой эпохи – «бело-голубая керамика, которая нашла воплощение в построении мавзолея Ахмеда Яссави. Бережное отношение к культурному наследию степной цивилизации Центральной Азии – одна из важных задач программы «Рухани жангыру». Это позволит воспитывать общество в традиции уважения и бережного отношения к духовному наследию прошлого, к богатой культуре Казахстана.

Ключевые слова: Ахмед Яссави, мемориал, надгробие, паломничество, мавзолей.

Introduction

The relevance of the chosen topic of the scientific article, the study of the work of Ahmed Yassawi in textual terms allows to reveal its popularity, general significance and relevance for all Turkic peoples and in different historical eras. This tradition has resumed in recent decades. Thus, in the city of Turkestan and Almaty, the texts of “Divani-hikmat” were published in the modern Kazakh language.

Traditions and life, the culture of our people are associated with cultural heritage. It has a very important moral, patriotic value for the people of Kazakhstan. Objects such as the Khoja Ahmed Yassawi mausoleum, objects of the Altai Territory, Southern and Western Kazakhstan are now known not only in Kazakhstan and throughout the world. Therefore, the President set one of the six main tasks to create a historical, Kazakhstani belt of cultural heritage.

Yassawi is the founder of the “Turkic” way (tariqa) of the mystical knowledge of Allah in Islam. Recognizing the importance of his ideas about the single essence of all being, about closeness and even the identity of the process of knowing God by self-awareness, about the need for their own spiritual experience on the path of contemplation, communication, connection with God, the researchers note the adaptation of these ideas to the people’s world outlook. But besides all the above,

Yassawi entered the history of spiritual culture from the point of view of participation in the process of Arab-Persian-Turkic language interaction as a great master of artistic expression, understandable and close to the common people.

Sufism in the Islamic world is a spiritual culture that performs the complex function of translating basic traditions, values, ideological orientations, which change under the influence of the dominant factors of Islamic culture – the Arabic language and religion. On the one hand, Sufism adapts new values to the basic ones, transforming their external form, changing the meanings of the previous patterns. On the other hand, in fulfilling the missionary, apologetic function, Sufism adapts the ideological guidelines of non-Arab peoples to Islam, offering a compromise solution to a number of complex ideological problems. At the same time, it performs the function of preserving ethnic memory. This explains the fact that Sufism was most prevalent in Central Asia, where Islam is accepted and a new reality is created – the world of Islamic culture.

President Nursultan Nazarbayev, arguing about the role of Islam in society, notes that “it is time to look for religion not to oppose people to each other, but to unite the beginnings”. It is known from history that the name of A. Yassawi is connected not only with the beginning of Islamization of the Turkic peoples, but also with the process of mutual influence and mutual enrichment of the Tengrian

and Muslim cultures. Therefore, we can safely say that the teachings of Yassawi played an important role in the development of Islam in our country and in the region as a whole.

The new religious building, named after the great teacher Khoja Ahmed Yassawi, is a visible symbol of the continuity of the spiritual traditions of our people.

The mausoleum of Ahmed Yassawi is an architectural complex that combines the functions of a mausoleum, a mosque, a khanaka (premises for performing mass ritual rites – Kazandyk), administrative and economic premises. The externally symmetric, compact plan includes up to 35 rooms connected by transitions, staircases and corridors that depart from the corners of Kazandyk and divide the room into eight compartments-blocks. The division of the building into blocks indicates a desire to ensure their independent draught. The builders of different weight structures built on different depth designs.

Research methods

Research methods are determined by the specificity of the subject of the tasks. The research method was used as the main one. In work other methods of research are applied: system analysis.

Main part

The mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi is located in the city of Turkestan in the South Kazakhstan oblast of the Republic of Kazakhstan. This unique architectural structure has been included in the World Heritage List of UNESCO. The majestic silhouette of the building can be seen ten kilometers from the city. The splendor and magnificence of the principle mausoleum of Turkestan has staggered and continues to startle pilgrims and tourists.

Manypagesofthe works of scholars, geographers, travelers, eastern specialists, archaeologists and architects have been dedicated to the biography of Khoja Ahmad Yasawi and similarly to descriptions of his mausoleum. In the Kazakh epos *Alpamis batir* there is line which communicates the vast size of the structure: «the dome of the Hazrat can be seen in the distance as daylight passess» (Smagulov E., Tuyaqbaev M., 1998).

Mir-Salih Bekhurin the translator of the Governor-General of Orenburg, NA Kryzhanovskii, gave the following appraisal of the monument in 1928 and devoted two special works to the mausoleum, remarked: «by plan and design the powerful creation of the mausoleum has no equal in Central Asia. It is unique» (Prozorov S.M., 2003).

The structure is often called an architectural mausoleum-complex. The architects managed to unite, as a whole and in one complex, 34 various rooms (Jarmuhameduly M., 1999).

The common height of the buildings reaches 39 m., which corresponds to the height of a modern ten-story building. One of the foremost experts on the medieval architecture of Central Asia, and the chief curator of the restoration of the mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi in 1951-1959, L. Yu. Mankovskaya, called it a veritable city monuments (Deweese D., 1999)

It is not only the architecture of the monument that is unique. An entire range of the masters of the 14th-15th centuries is preserved within it: an enormous bronze cauldron, bronze lamps, a banner with a bronze ornamented pommel and engraved doors. It is notable even in the history of the of Turkestan, on whose territory, in addition to the mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi, exist an entire range of archaeological monuments and medieval architecture.

On the ancient history of the city of Turkestan and its surroundings

Since 1982, the mausoleum of Arystan Baba has been under state protection. It is one of the greatest cultural heritage sites in the country.

Construction of the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi was carried out in the period from 1385 to 1405, and the architectural monument was erected at the behest of Emir Timur (Tamerlane) in honor of the famous Sufi (ancient Turkic) poet and preacher Ahmed Yasawi on the site where previously there was his modest tombstone. On the site of the old and dilapidated tombstone began construction of a new mausoleum, there Tamerlane celebrated his victory over the Khan Tokhtamysh, the ruler of The Golden Horde. The construction of the mausoleum on the grave of an authoritative Muslim man is a competent political step: thus Tamerlane strengthened its authority among the nomadic peoples. It is believed that he was directly involved in the drafting of the mausoleum and its decoration. During the construction of the mausoleum, innovative architectural solutions were used, which were later used in the construction of Samarkand, the capital of the Empire.

Turkestan is historically the city of Yassy or, as it is called now, the second Mecca for Muslims. Around the sacred grave began to form a necropolis, which included the mausoleums of Rabigha-Sultan Begim, Esim Khan and others. Also, buildings are preserved associated with the Sufi rituals.

In addition, there are other shrines in close proximity to Turkestan – the “Aisha-Bibi” and “Babadzha Khatun” mausoleums in Taraz, the “Arystan Bab” mausoleum in Otrar. All these historical sites – monuments of architecture and sacred sites – entered the popular route, which gave rise to the belief that “three Hajj to Turkestan are equal to the small Hajj to Mecca”, and even in many tourist booklets called “Small Hajj to Turkestan”.

Archaeological research on the territory of the Turkestan oasis, delimited in the north-east by the Qaratau mountain range and the south-west by the Sir Dariya, shows that it was inhabited in deep antiquity. Monuments of the Paleolithic era, dated to more than 500,000 years, were discovered not far from the city of Turkestan. Accidental finds and the field work of archaeologists show that the area of Turkestan was settled in the Bronze Age by bearers of the Andronov culture.

In the Iron Age the region of the middle Sir Darya, to which the Turkestan oasis belongs, was settled by tribes which in Archaemenid historical sources are called «Saka» (Scythians) and in the Avesta, «Tura». «The area settled by tribes which in Archaemenid historical sources bearing the general name «Tura» has been designated «Turan» in scientific works

The famous historian of the 17th century, Mahmud ibn Wali, in the work *Bahr al-asrar fi managib al-akhyar*, remarked: «Turkestan is the ancient city of Saksi, which the population is calling Yasi (Hazini, 1995).

Archeological research allows us to locate the older settlement of Yasi on the site of the ancient settlement on Kul-tobe, which is located in the center of the city, 300 km to the south of the mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi. The ancient toponym Yasi/Saksi is probably related to the names of the ancient inhabitants of the region. In the surrounding area the ancient settlements of Sidaq, Shoy-tobe, Tortkul 1, Tortkul 2 and other monuments were uncovered.

In the 6th-7th centuries the Turkestan oasis was incorporated into the structure of the Turk Khaghanate. In the 8th century, the South of Kazakhstan was absorbed by the Arab Caliphate (632-1258). In the 9th-10th centuries the region was under the control of the Qarlik, Oghiz and the Samanids. At the end of the 10th-11th centuries, the oblast of Shawghar-Qarachuq and its main city were under the power of the Turkic dynasty of the Qarakhanids.

According to information from written sources of the 8th-11th centuries, it is clear that the main city in the region of Turkestan in that period was Shawghar, which was centered on the ancient settlement of

Tortkul 1-located 8 km to the north of the city. According to the account of the Arabic geographer of the 10th century Maqdisi/Muqaddasi, «Shawghar is a large city with an extensive fortress, and in it there is a citadel. The congregational mosque is on the edge of the market. It is far (isolated) from the highway. The etymology of the name Shawghar, in the meaning of «black mountain» is of Soghdian origin and corresponds to the ancient Turkic toponym «Qarachuq». (Sharapatuly Sh., 2011)

Shawghar is first encountered under the name Qarajuq in Mahmud Kasghari: «Qarajuq-the name of Farab, is one of the Oghiz cities. The two neighboring historical oblasts Shawghar/Qarachuq and Farab/ Otrar frequently appear in sources under the combined name Tarbad. In the 12th century in the pages of medieval historic and geographic literature, the name «Shaghar» disappears and its Turkic equivalent «Qarachuq» is established. In Kazakh legends it was later known as a city with a large number of gates: «Қырық қақпалы Қарашық» (forty gated Qarashiq).

In the 12th century, the future saint, shaykh Ahmad Yasawi, settled in Yasi, which was situated a short distance from the center of the region, Qarachuq. Archaeological research of the cells of Khoja Ahmad Yasawi shows that they were built in the 12th century. From this time began a new period in the history of the city of Yasi/Turkestan. If Shawghar/Qarachuq was the center of the region in the 8th-12th centuries, then following this the status of capital passed to Yasi.

Khoja Ahmad Yasawi, over whose grave the mausoleum was built, is considered an extremely famous Turkic Sufi shaykh, saint and eponymous founder of a Sufi brotherhood. Subsequently, his hikmat, in which the basis of the Islamic worldview and the moral decline of society are narrated, received wide diffusion throughout the entire Turkic world.

In the hikmat, in language easily accessible to the understanding, are appeals to kindness, modest contentment, and the condemnation of duplicity, greed and lies. In its poems there is advocated an ascetic form of life and the moral and spiritual perfection of the individual. Its name became known far beyond the limits of Turkestan – in the vast territory of Central Asia, Asia Minor, Azerbaijan, and the Volga region.

The Yasawiya Sufi brotherhood, the eponym of which became Khoja Ahmad, informed the foundation of a number of brotherhoods and expanded Sufic learning through the whole of the Islamic world. Among the peculiarities in the

learning and practice of the brotherhood may be mentioned the vocal form of the rites – «dhikr-I arr» and the participation of women in Sufi ceremonies. The brotherhood occupies a noticeable place in the history and culture of the Turkic nations in the wide expanse of Eurazia.

According to one version, Khoja Ahmad Yasawi was born in the medieval city of Sayran, which is not far from the modern city of Shimkent – the oblast center of Southern Kazakhstan. According to information from the work *Hazinat al-asfiya*, Khoja Ahmad received the favorable opinion of shaykh Arslan in his childhood, one of the greatest of the Turkic shaykhs. «According to the instruction of the minister of God Muhammad, may the blessings and grace of Allah be upon him, Bab Arslan gave Khoja Ahmad both a spiritual and physical education and Khoja Ahmad thrived, having been placed in his service» (Urunbayev A. 2002). After the death of Khoja Ahmad there was a funeral in the cemetery of the settlement of Yasi. There are two version of the probable birth and death of the real historical personage, Sufi shaykh Khoja Ahmad Yasawi. Some researchers think that he was born at the beginning of the 12th century and died at the beginning of the 13th while others assert the year of his death to be 562/1166-1167. (Mankovskaya L.YU., 1963)

Sufis represented by A. Yassawi substantiated the idea of personal piety, which they opposed to social norms and Sharia conformism of the Sunnis. Sufism was a more suitable religion for the nomad, as he impressed with his personal attitude to God, his spirit of individualism, and he was well suited to the traditional practices of shamanism and the cult of Tengri. Yassawi developed a practice in which preference was given to individual prayer and contemplation of God through love. He lamented the domination of oppression and poverty in the world, offering a way of humility and acceptance of reality. The path of self-denial and spiritual self-purification, overcoming life problems based on the individual and not on the correction of society, are more consistent with the spirit of the Turkic nomads of that distant time and the socio-cultural reality of the Medieval East Central Asia.

The attractiveness of the Sufi ideas of Yassawi clearly appears in essence the path of tariqa. The Thinker advised to love life, to live with God, to “die before death comes. It means becoming totally wise in this world to join this divinity here on earth.

If you're in love, take the path of love
Reject this world – the example is Adham.

A reasonable man, do not try to suffer for the sake of wealth.

Retribution is waiting On the Day of Judgment, friends.

The lover drank the secrets of wine without knowing himself.

He will not take the sweets of this world into his eyes,

One hundred thousand tips will not enter his mind,

As a flower garden bloomed, and does not know himself, friends

Khoja Ahmed Yassawi says that God is in the heart of man, only you need to find a way to him. (Yassawi A., 2000)

Sufi of A. Yassawi reveals a new aspect of human creativity, when he creates a universal world – numinous reality, the dimension of which is unconditional, spiritual and sublime love for God. Sufism is developing a new way of understanding the numinous reality, which can be realized through a new kind of knowledge – knowledge-experience. The emotional component includes the concept of knowledge of the Sufi, it includes the entire volume of emotional and “existential” experience, his attitude to himself, to other people. It includes all human States, feelings, volitional intentions, memories, i.e. the entire spiritual universe in which people exist. Such a universe is being-consciousness, i.e. it is a world of philosophical reflections, religious searches, feelings and experiences, it is a world of art, a world of relationships with spiritual, sacred entities.

The unique side of Sufi culture is the spiritual world, its emotional component. The universal means of his “presence” is art, his artistic culture, creativity, his faith. Through art – poetry, dance, music, the Sufi directs his emotional experiences into creativity. Through his volitional effort, he turns them into objective, generally significant forms of culture.

Sufism in the person of A. Yassawi is at the forefront of the formation of humanitarian knowledge in the Islamic world of culture. Love, hate, envy, jealousy, fear, pain and other emotional experiences act as universal phenomena, as emotional states, they are filled with meanings, passion through interaction with religious faith, the power and creativity of which lies in the love of God. The phenomenology of Sufism not only represents knowledge-dialogue, knowledge-immersion, knowledge-experience, but also the world of emotional culture. On its basis, the most expressive, ecstatic forms are developed in the form of an altered state of consciousness. Through

it, one can not only enter into this world of the numinous, discover its reality, but also experience this state of entry, communication and union with the numinous, sacral, and contact the highest and sublime form of the perfect Ideal of Love, the image of a worthy Beloved.

For the Sufi, the numinous world is not only the sacred world, but the spiritual world. Spirituality in the phenomenology of Sufism is revealed through love, which is conceived and experienced as the highest form of love dialogue, resulting in the form of knowledge-experience. Thus, the Sufi phenomenology influenced the formation of such cultural phenomena as a combination of its spiritual forms as philosophy, art, religion, folk mythology. The meanings of a person's being in the world, the human ways of "being present" in him are embodied in them. This is where the original humanitarian culture is found. Sufi through phenomenology showed the presence of the semantic field of culture. This was made possible on the basis of phenomenology, through which they were able to show the independence of the spiritual component. It is the presence of this independence of spiritual culture that allowed the Sufis to carry the idea of creativity, in which the most supreme forms of human spiritual takeoff are shown (Mandel B.R., 2006).

For many centuries, Sufism, despite the growing interest in material goods and the desire to push it back to the marginal Islamic culture, has developed and managed to enrich the spiritual heritage of peoples (Kuttykadam S., 2005).

Islam in the early stages tried to implant its value system. In opposition to him, Sufism, through its phenomenology, not only preserved the autochthonous values of non-Arab peoples, but also found a cultural lagoon with which it managed to translate the uniqueness of the spiritual aspect of culture, assimilate Islam and introduce high standards of cultural values into its space.

Developing devotion and sincerity of faith in Islam, Sufism gives it a high spiritual color, perfecting the system of spiritual values, preserving the emotional layer of Islamic culture.

Sufism plays the role of a cultural-psychological factor in preserving ethnic memory and spiritual life, the cultural values of the Iranian-Turkic peoples. In our opinion, it represents such a worldview, and a way of organizing life that only culture performs. Otherwise, he performs a complex mechanism for cultural adaptation to new realities, based on the formation of a new cultural picture of the world. The fulfillment of these cultural functions takes

place in the context of a cultural and civilizational shock experienced by both peoples and people. They find in Sufism a new way of cultural and individual identity. This doctrine demonstrates a new cultural mechanism for forming a model of the world, actively defending spirituality as a matrix for the formation of cultural identification in conditions of social instability.

Sufism substantiates the socially active and activity-related attitude to the world, shows the importance of preserving a personal and spiritually-organized life. He contrasts the new cultural strategy of behavior and communication of material, pragmatically oriented life, for which the acquisition of material goods, the desire to establish power and domination is an indicator of success and happiness. He does not accept a way of life in which the lack of spiritual values is replaced by the acquisition of material goods as a vector of human existence. Sufis propose a new strategy of life, in which the main mode is to hope for God's mercy, aspiration of thought, action, actions towards God, where all human life passes under the gaze of God, is based on love for Him.

He offers one of the possible options for the formation of such a cultural niche, which favorably created the conditions for adaptation to new socio-political and cultural conditions. Such a niche is the phenomenology of Sufism. Through it, the ideological influence on the formation of religious tolerance, tolerance to foreign cultural traditions, other forms of social life organization is exercised. In the phenomenology of Sufism, there is an accumulation of cultural values, a system for transmitting the tradition of honoring the sacred, and the experience of communicating with the numinous. It presents a unique culture of the intuitive way of comprehending the world.

The ecstatic state of consciousness, developed by Sufism, appears as a side of the traditional society of Orphic culture, which represents the experience of the psychological defense of the ethno-cultural community. In a culturally acceptable form, Sufism presents the experience of resolving the internal conflict between the individual desires of a person and the cultural norms of the Islamic community, thereby helping to reduce the likelihood of psychological dysfunctions in a person's cultural behavior.

Sufism played an important role in preserving the moral and spiritual health of the peoples who, in the course of the aggressive policy of the Arab caliphates, found themselves in a difficult situation—a socio – cultural crisis, which is accompanied by

the unification of their cultural and social life, the destruction of centuries-old spiritual tradition, way of life, moral values, family, marriage. In the context of cultural shock Sufism not only contributed to the formation of new options for meeting with a foreign culture, but also the search for new cultural mechanisms for the creation and translation of spiritual reality. In the context of cultural shock Sufism offers a new model of religious identity, on the basis of which the process of entering into a new reality takes place. Sufism offers a new cultural and psychological mechanism for the adoption of a new cultural identity, while adapting to her former system of cultural values.

In the course of archaeological research on the mausoleum complex, building constructions were revealed, related to the first mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi, which permit us to precisely define the life of the great shaykh. Technical peculiarities of the construction and the facing of the remnants of the early mausoleum of the shaykh allowed the art historian L. Yu. Mankovskaya to attribute the time of the building of the first mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi to the second half of the 12th century. On the basis of these facts, it may be considered close to a true estimation that the death of Khoja Ahmad Yasawi happened in the year 562/1166-67.

As long ago as 1928, M. Ye. Masson, conducting research on the monument, proposed the presence of the first mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi: "...on his grave was built a small mausoleum..." (Masson M.E., 1998.).

It is very possible that five carved, unpainted bricks from the revetment of the main façade, found in 1923 during the restoration of the roof of the mausoleum, belonged to precisely this small building». During the restoration works of 1939-1941, in the course of clearing the roof, terracotta tiles and bricks, which adorned the more ancient mausoleum above the grave of Khoja Ahmad Yasawi, were recovered among the debris.

In October 1957, during the restoration of the plinth on the western edge of the northern portal, a wall of the first mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi was revealed in the western pylon. A fragment of revetment was found – a simulated facing of paired bricks with an arrangement of vertical «bows» (about 1 sq.m), in a checkered pattern, inserted between them. The remnants of these constructions – 2-3 m high walls – were revealed in the course of restoration work in 1975 in the area of the ziyarat-khana.

During renovations in 1994, around 60 fragments of engraved terracotta of various sizes were collected

from the roof of the architectural complex of Khoja Ahmad Yasawi, among which were angled and flat plates with dual engraving. Analysis of these facts allowed the archaeologist E.A. Smagulov to make the following conclusion: the first mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi, in terms of its decorative characteristics, equaled the most elite and modern monuments of its time. As a whole the décor of the first mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi displays a mastery of vegetal –geometric compositions exceeding that of all the distinctive monuments of the second half of the 12th century; (Smagulov E.A., Grigoriev F.P., Itenov A.A., 1998)

Conclusion

The construction of the mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi, an enormous religious complex that contains a mosque, burial chambers, and a madrasa, allowed those devoted to Islam to live a separate life united beneath one roof. Within the structure, there are 34 rooms of various sizes. Standing in line from south to east is a great entrance, a central hall and cauldron room, and burial chamber for saints.

According to M. Ye. Masson, after Friday namaz the derviches would perform dhikr and read extracts from the hikmats of Ahmad Yasawi. According to eyewitness accounts of Russian and European travelers, huge numbers of people would gather to admire the dhikr.

The mosque was connected to the central cauldron hall and the library by way of the tiger house corridor.

The text of the Arabic inscriptions of the mausoleum of Kh. In the early Soviet period, M. Ye. Masson studied the history of the mausoleum of Kh. A.A. Ivanov thoroughly examined most of the bronze items from the mausoleum and translated the inscriptions on them into Russian with maximally complete commentary.

B.T. Tuyakbayeva successfully published a special work devoted to the epigraphy of the entire complex. In spite of the wide range of these completed efforts, these publications had specific failings: for example, in most cases, translations of the inscriptions were not provided with original texts.

Eventually, Kazakhstan took extensive measures concerning the preservation of its national cultural heritage after attaining independence. The Republic of Kazakhstan, being a sovereign state, acceded to the Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage of 1972. According to agreements made between Kazakhstan and

Turkey in 1993-1995, Turkish specialists completed efforts to reinforce the base and foundations of the mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi. However, for a series of reasons, the horizontal waterproofing of the walls was not accomplished in the manufacture of the pile foundations. In 1995-2000a great effort in the restoration of the mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi was carried out by the Turkish company «VakifInsaat»

The first monument, which Kazakhstan entered in the «Preliminary World Heritage List of

Monuments» from the Republic, was the mausoleum of Khoja Ahmad Yasawi. During the 27th session of the General Conference of UNESCO, held from the 30th of June to the 5th of July 2003, the Committee of the World Heritage List of UNESCO. The restorationists of Kazakhstan continue to investigate the condition of the monument, to describe problems appearing as a result of the latest restorations of the buildings, and to develop recommendations to stabilize temperature and humidity conditions in the mausoleum.

References

- Abdurrahman El-Hazini (1995) «Cevahirul-ebrah min emvac-I bihar «Yesevi Menakibnamesi» – Kayseri – pp. 77
- Deweese D. (1999) «The politics of Sacred Lineages in 19th-Century Central Asia: Descent Groups Linked to Khwaia Ahmad Yasavi in Shrine Documents and Genealogical Charters» // International Journal of Middle East Studies, – pp. 530.
- Jarmuhameduly M. (1999) «Qozha Axmet Yassawi jane Turkistan» -Almaty – 34 b.
- Kuttykadam S. (2005) «Ogon i pepel sufizma» // – Almaty. Mysl. – № 6, – 8-16 s.
- Mandel B. (2006) «Misticheskoe serdce islama ili Neravnodushniy vzglyad filosofia-kulturologia na sufizm» // Voprosy kulturologii. – № 10, – 31-33 s.
- Mankovskaya L. (1963). «Issledovanie arhitekturnogo kompleksa-mavzoleya Axmada Yasawi v gorode Turkestane I voprosi ego restavracii». Avtoreferat dissertacii na soiskanie ucheniy stepeni kandidata iskustvovedeniya. – Tashkent. – 265 s.
- Masson M. (1998). «O postroyke mavzoleya Hodzha Axmeda v gorode Turkestane» // v sb.: Zagadki drevnego Turkestana. – Almaty, – 158 s.
- Prozorov S. (2006). «Islam na territorii byvshey Rossiyskoy imperii: enciklopedicheskiy slovar». – Moskva – 655 s.
- Smagulov E., Tuyaqbaev M. (1998). «Turkistannyn ortagasyrlyq tarihy» – Turkistan, – 3-6 b.
- Smagulov E., Grugorev F., Itenov A. (1998). Srednevekovaya arheologiya goroda Turkestana. – Turkestan. – 228 s.
- Sharapatuly Sh. (2011). M. Qashqaridyn «Turki tilderi sozdiginin» tarihy // Altaistika jane turkologiya. – №3.
- Urunbaev A. (2002) «The letters of khwajaubayd allah ahrar and his associates. Persian text, english translation with notes, introductory». – Leiden, – 472 p.
- Yassawi A. (2000) «Diyani hikmet» / Perevod na kaz.yaz. Kari K., Kambarbekova G., Ismailzade R. – Tegeran. – 134 xikmetov.

^{1*}Бегалинова К.К., ²Ашилова М.С., ³Бегалинов А.С.

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана
Казахстан, г. Алматы

³Международный университет информационных технологий, Казахстан, г. Алматы,
*e-mail: kalima910@mail.ru

К ПРОБЛЕМЕ КОНЦЕПТА РЕЛИГИИ: МНОГООБРАЗИЕ ФИЛОСОФСКИХ ПОДХОДОВ

В статье религия рассматривается как социально-культурный феномен, исторический тип мировоззрения с присущими ей отличительными особенностями вероучения и культа. Авторы показывают различные определения, подходы к концепту религии, к ее сущности и содержанию – доктринальный; культово-ритуальный и организационный. На доктринальном уровне религии исследуются теистические и нетеистические. С позиции культово-ритуальной деятельности изучаются такие составляющие, как обрядность, ритуал, праздники и т.д. Организационная составляющая религии связана с религиозными организациями (храмами, мечетями, синагогами и т.д.). Анализируются теологические, психологические и марксистские определения религии. Обращается внимание на место и роль религии в условиях глобализации и информатизации общества. Показывается, что анализ религии имеет сущностное значение, поскольку связан с одним из индикаторов стабильности/нестабильности общества. Религия раскрывается как сложное структурированное образование, включающее в себя веру и культ. Вера показывается как главный элемент любой религии. Это – способ существования религиозного сознания, особое настроение, переживание, которое характеризует внутреннее состояние человека. Культ служит внешней, сущностной формой проявления веры. Анализируются различные составляющие концепта религии – мировых, национальных, ранних религиозных представлений, на основе которого делается вывод, что религии имеют ярко выраженный безличный характер, они обращены не к конкретному человеку, а к роду, племени, этносу, нации. В этом проявляется одна из сильных сторон современной религии.

Ключевые слова: религия, конфессия, полиатрибутивный анализ, вера, доктрина, культовая практика, сакральность, трансцендентальность.

^{1*}Begalinova K.K., ²Ashilova M.S., ³Begalinov A.S.

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

²Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Kazakhstan, Almaty,

³International University of Information Technologies, Kazakhstan, Almaty, *e-mail: kalima910@mail.ru

To the problem of the concept of religion: variety of philosophical approaches

In the article, religion is viewed as a socio-cultural phenomenon, a historical type of worldview with its own distinctive features of dogma and worship. The authors show various definitions, approaches to the concept of religion, to its essence and content – doctrinal; cult ritual and organizational. At the doctrinal level, religions are investigated as theistic and non-theistic. From the position of cult-ritual activity, such components as ritualism, ritual, holidays, etc. are studied. The organizational component of religion is associated with religious organizations (temples, mosques, synagogues, etc.). Theological, psychological, and Marxist definitions of religion are analyzed. Attention is paid to the place and role of religion in the context of globalization and informatization of society. It is shown that the analysis of religion is of essential importance, since it is associated with one of the indicators of the stability / instability of society. Religion is revealed as a complex structured education, which includes faith and cult. Faith is shown as the main element of any religion. This is the mode of existence of religious conscious-

ness, a special mood, an experience that characterizes the inner state of a person. The cult serves as an external, essential form of the manifestation of faith. The various components of the concept of religion are analyzed – world, national, early religious ideas, on the basis of which it is concluded that religions have a pronounced impersonal character, they are not addressed to a specific person, but to a clan, tribe, ethnic group, nation. This is one of the strengths of modern religion.

Key words: religion, confession, polyattributive analysis, faith, doctrine, religious practice, sacredness, transcendence.

¹*Бегалинова К.К., ²Ашилова М.С., ³Бегалинов А.С.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

²Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

³Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: kalima910@mail.ru

Дін концепт мәселесі: философиялық бағыттардың алуантүрлілігі

Мақалада дін әлеуметтік-мәдени феномен, дүниетанымның тарихи типі ретінде қарастырылады. Авторлар дін концептісі және оның мәні мен мазмұнына қатысты – доктриналды, культтық-ритуалды және ұйымдастырушылық деп аталатын түрлі бағыттарды көрсетеді. Діндер доктриналды деңгейде теистік және теистік емес болып зерттеледі. Культтық-ритуалды қызмет тұрғысынан діннің ғұрыпшылдық, ритуал, мейрамдар және т.б. құрамдас бөліктері зерделенеді. Діннің ұйымдастырушылық бөлігі діни ұйымдармен (храмдар, мешіттер, синагогалар және т.б.) байланысты. Діннің теологиялық, психологиялық және марксистік анықтамалары талданады. Қоғамның ақпараттандыру және жаһандану жағдайындағы діннің орны мен рөліне назар аударылады. Дін қоғамның тұрақтылығы/тұрақсыздығының индикаторларының бірімен байланысты болғандықтан, авторлар дінді талдаудың маңыздылығына назар аударады. Дін сенім мен культты өзінде біріктірген күрделі құрылым. Сенім әрбір діннің басты элементі ретінде көрсетіледі. Бұл діни сананың тіршілік ету тәсілі, адамның ішкі күйіне тән ерекше көңіл-күйі болып табылады. Дін өз бойына діни сана (дүниетаным), культтық қызмет (ғұрыптылық, ритуал, мейрамдар) және діни ұйымдар (храм, шіркеу, мешіттер және т.б.) сияқты үш негізгі элементті ұштастырған күрделі құрылым екендігіне назар аударылады. Сонымен бірге, дін концептісінің – әлемдік, ұлттық, ерте діни көзқарастарының әр түрлі құрамдас бөліктері талданып, оның негізінде дін жеке адамға ғана емес, руға, тайпаға, этносқа, ұлтқа бағытталған жалпы сипатқа ие екендігі туралы қорытынды жасалады. Осыған сай заманауи діннің ең күшті әрі маңызды тұсы көрініс табатыны сараланады.

Түйін сөздер: дін, конфессия, полиатрибутивты талдау, сенім, доктрина, культтық практика, сакралдылық, трансценденттілік.

Введение

Казахстан – поликонфессиональное государство, в котором религия занимает определенную нишу в его социально-культурной структуре. Отсюда и неослабевающий интерес к религии, который все более усиливается в нашу глобализационную, цифровую эпоху, и спектр отношений к ней весьма широк и многообразен. «Реванш религии связывается, прежде всего с глобализационными процессами, с феноменами эссенциализма, персонализма и т.д., которые характеризуют религию со стороны ее многомерности, многовозможности, уникальности как формы общественного сознания, которая рассматривает проблемы веры человека в сверхъестественное, в Бога, носит трансцендентный характер, «выходит за границы опытного и теоретического изучения» (Горохов, Христов, 2013:10). И в этом проявляется трудность и не-

однозначность изучения религии. Как считают многие исследователи, необходимость обращения к религии вызвана тем, что она выступает в качестве сущностного «индикатора стабильности/нестабильности» человеческого общества. Они рассматривают ее как «1) необходимо возникающий в процессе становления человека и общества аспект их жизнедеятельности, ее активно действующий компонент; 2) способ выражения и преодоления человеческого самоотчуждения; 3) отражение действительности; 4) общественную подсистему; 5) феномен культуры. Названные аспекты задают пятимерный континуум, внутри которого осуществляется синтез различных сущностных характеристик» (Яблоков, 2004:65-66). Исходя из этих позиций, мы исследуем некоторые проблемы философско-культурологического концепта религии.

Методология научного исследования. Методологической основой исследования пос-

лужили общепсихологические методы, которые позволяют рассматривать религию как социально-духовный феномен. В современное время на развитие религии влияют динамичные социокультурные преобразования, которые распространяются на все сферы жизни общества и личные потребности. И поэтому для достижения цели в работе были использованы ценностно-семантические, управленческие и организационные методы, системный анализ и другие методы. Используются теоретические положения, изложенные в трудах современных религиоведов Арона Р. (Арон, 1993), Белла Р.Н. (Белл, 1972), Гараджа В.И. (Гараджа, 1998), Токарева С.А. (Токарев, 1979) и других.

Основная часть

Религия является сложным социально-культурным феноменом, который возникает на ранних этапах истории и носит название первобытной религии. Эта религия ещё не имеет идеи Бога, но содержит в себе сверхъестественные начала в виде тотемизма, фетишизма, магии, колдовства, шаманизма, анимизма, т.е. обожествления животных, превращение отдельных предметов в культы, фетиши, наделение их душой. Согласно концепции К. Маркса, такая религия была результатом порождения слабых производительных сил общества, закреплявших зависимость человека от природы. Страх породил богов, по мнению многих крупных исследователей религии. Думается, что страх возможен тогда, когда он подкрепляется слабыми орудиями труда, материальными средствами, не позволяющими человеку адекватно существовать в окружающем мире. Известно, что эту точку зрения в XX веке развивает социолог Э. Дюркгейм, который подчёркивает, что ранние религии имеют социально-коллективный, мифологический характер. Он определяет религию как «целостную систему верований и обрядов, относящуюся к священным, т.е. отделённым (от обычных вещей), запретным вещам, – верований и обрядов, которые объединяют в одну моральную общину, называемую церковью, всех, кто им следует» (<https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=729534>).

Как видим, Э. Дюркгейм рассматривает религию как универсальное, многовозможное явление, понимая ее как «знаки общественного единения». Например, у австралийских туземцев таким символом выступает тотем (растение или животное), который является общим предком конкретного рода – племени. В христианс-

тве таким символом выступает Иисус Христос. В современном обществе появились другие символы, связанные с научным объяснением мира. Отсюда Э. Дюркгейм предлагает требование конкретно-исторического подхода к оценке роли и влияния религии. Согласно его учению, вначале социальное и религиозное совпадают. Постепенно социальное, экономическое и политическое освобождаются от религиозного влияния, принимают ярко выраженный светский характер. Следовательно, Э. Дюркгейм признаёт момент прерывности и непрерывности в освобождения социального от религиозного. Это не означает конец религиозности. Он считает, что религия будет существовать вечно, т.к. общество регулярно будет оживлять коллективные чувства и идеи, утверждающие его единство и индивидуальность. Он верил в то, что на смену религии богов придёт религия человечности.

Общезвестно, что религия содержит в себе и социальные, и культурные, и психологические аспекты, изучением которых занимается особая сфера научного знания – религиоведение. Неоценимый вклад в развитие религии был внесен такими видными учеными-исследователями религии, как У. Джемсом, З. Фрейдом, К. Юнгом и др., представляющими психоаналитическую ветвь религиозного научного знания. Эти ученые утверждают, что источником религии служит внутренний, духовно-душевный мир, поэтому к нему нужно прислушиваться, с ним необходимо считаться. Объектом своего исследования американский психолог У. Джемс сделал религиозный опыт, который присущ всем людям. Но каждый из них имеет исключительно свой религиозный опыт, который непосредственно связывается со знаниями, духовно-душевными, эмоционально-чувственными, волевыми и прочими качествами и способностями.

Другой точки зрения к проблемам религии придерживается основоположник психоаналитической концепции З. Фрейд. Происхождение религии он связывает с естественными причинами и не приемлет никакого сверхъестественного объяснения проблем возникновения религии. В основе религии, по его мнению, лежат бессознательные, инстинктивные, защитительные процессы в психике человека, направленные на нейтрализацию отрицательных, природных факторов, мешающих жизнедеятельности человека. Психику З. Фрейд рассматривает как сложное образование, включающее в себя три элемента: бессознательное (инстинкты и вытесненное), подсознательное (промежуточное меж-

ду сознанием и бессознательным) и сознание или самосознание. З. Фрейд показал (это подтвердила психология XX века), что значительная (до 70%) часть поведения человека имеет неосознаваемый характер. Человек – существо бессознательное, биологическое, животное, «котёл кипящих страстей».

Психический аппарат человека З. Фрейд представляет в виде треугольника, основу которого составляет бессознательное («Оно», id), над ним находится «Я», сознание, «Его», которое и порождается этим бессознательным, верхняя, самая меньшая часть треугольника, есть сверх-Я, super-ego, которое олицетворяет авторитет родителей, а затем – авторитет социума, общества с его запретами (табу), апелляцией к совести, к стыду. Основу бессознательного составляет либидо – совокупность инстинктов Эроса (жизни) и инстинктов Танатоса (смерти). Из инстинктов жизни наиболее значимыми являются половые, инстинкты продолжения рода. К инстинктам Танатоса он относит агрессию и смерть. Человек агрессивен по своей натуре, поэтому его нельзя переделать, сделать его социальным. Можно только эту агрессивную энергию переориентировать (это он называет сублимацией), сделать её полезной для людей. Сублимация есть трансформация, переход биологической энергии в социальную. По мнению З. Фрейда, все великие личности, учёные, писатели, политические деятели были великими сублиматорами – считает З. Фрейд. Если сублимация, переплавка инстинктов в приемлемые формы культуры не удаётся, то невротические эксцессы неизбежны. Тогда на помощь приходит врач-психоаналитик.

З. Фрейд утверждает, что неврозы порождают устойчивые комплексы как стабильные формы реакции человека на внешние воздействия. Их позже назовут комплексами неполноценности. З. Фрейд к ним относит три комплекса: комплекс Эдипа (ревность ребёнка к отцу из-за матери), комплекс кастрации и комплекс инцесты, кровосмешения.

Итак, человек у З. Фрейда сугубо биологическое, природное существо, изначально агрессивное, репрессии здесь ничего не дадут, только увеличат страдания. А мир, в котором живёт человек, социален, он называется цивилизацией. И поэтому между ними неизбежно возникает антагонизм. Средством снятия этого антагонизма, спасения человека выступает культура, религия. Поэтому религия – это естественная потребность человека, направленная на обретение духовно-душевного спокойствия, на «нечто

вечное, обреченное пережить все конкретные символы» (Брук, 2004).

Иначе причину религии объясняет один из талантливых учеников З. Фрейда Карл Юнг, создатель так называемой аналитической психологии. По мнению Карла Юнга, причиной возникновения религии является сверхъестественное, которое выступает «окном в мир». Он сделал рабочим термином слово «комплекс», «архетип», понимая под ними группу психических реакций, укрывшихся от сознания в сферу подсознания, откуда они влияют на поведение человека. Архетипы он называет бессознательными образами самих инстинктов. Это – схемы инстинктивного поведения. Люди наследуют эти схемы, и они незримо присутствуют в нас. К проявлениям архетипов он относит религию. Согласно К.Г. Юнгу, Бог – это один из архетипов, он является продуктом бессознательного человечества. Бог необходим, чтобы поддерживать психическое здоровье человека. Люди, которые не способны проецировать образ Бога, считал К.Г. Юнг, рискуют оказаться в изоляции и диссоциации.

Как видим, с психологической позиции религия рассматривается как сущностный компонент человеческой деятельности, возникновение которой было обусловлено социально-духовными факторами. «Религия, в истинном понимании, есть искусство раскрытия и развития души; а так как душа (духовно-нравственное начало) составляет саму сущность человека, религия есть искусство развития человека. Ядро религии составляет вера, причём вера как доверие. Истинно религиозный человек – это человек, открытый бытию, доверяющий ему. Следовательно, вера как доверие – не «религиозна» в уничтожительном смысле этого слова, она духовна, она – не конфессиональная, а священная вера. Поэтому-то она не может разделяться на «свою» и «чужую». Ничего «чужого» для истинно верующего человека не существует. Религия, как подчёркивал, например, Н.А. Бердяев, может быть определена как «опыт именно близости, родственности бытия» (Карлейль, 1994).

Религия состоит из множества элементов и составляющих частей. Ученые до сих пор не пришли к единодушному мнению в отношении того, какие из элементов являются основополагающими, что составляет уникальную особенность религии, отличающую её от всех остальных сфер общества? В процессе поиска ответов на эти вопросы религиоведение выработало так называемую проблему «мини-

мума религии». Одни исследователи утверждают, что основу религии, её «минимум», без которой она не может существовать, составляет религиозное сознание, взгляды, чувства и переживания верующих, другие – религиозная деятельность и культ, третьи – специализированные религиозные организации. На наш взгляд, все три составляющие религии одинаково необходимы и важны. Верующие люди, обладая особым религиозным сознанием, ведут культовую деятельность, для чего и вступают в специальные религиозные организации.

В исследовательской литературе в структуре религии, кроме этого, выделяют три основных уровня: доктринальный; культово-ритуальный и организационный. На доктринальном уровне религии делятся на два больших класса: 1) теистические и 2) нетеистические. Теистические религии опираются на идеи Бога (монотеизм) или богов (политеизм). В политеистических религиях боги выступают антропо- или зооморфными сверхъестественными существами, по своей природе, сущности и характеру напоминающих человека. В доктринах нетеистических религии (даосизм, синтоизм, буддизм и др.) отсутствует понятие единого Бога как сверхъестественного существа. Место его занимает основоположник той или иной религии, к примеру, в буддизме – Сиддхартха Гаутама, прозванный Буддой, реальное историческое лицо, которое персонифицируется, обожествляется. Нетеистические религии основываются на концепции причинно-следственной связи, признают два уровня – непроявленный, первичный мир (Великая Пустота, Брахман, нирвана) и мир проявленный, вторичный.

История религии связана с появлением многобожия, политеизма, что характерно для эпохи мифологии народов, появления национальных религий. В этом отношении ярким примером может служить древнегреческая и древнеримская мифологии. Миф – это исторически первая форма мировоззрения, которая рассматривает проблему «человек – мир» с помощью фантазии и вымысла. Это – донаучная форма человеческого знания. Она носила наивно стихийный характер и, в то же время, подчёркивала глубокие наблюдения людей, позволявшие им открыть закономерность развития человека и мира. Речь идёт о том, что именно в эту эпоху был открыт закон единства взаимосвязи порядка и хаоса, который только в 70-е годы XX века был подтверждён учёными И.Р. Пригожиным и Германом Хакеном в синергетике, науке, открывшей данную закономерность как единство энтропии

и негэнтропии, порядка и беспорядка. В недрах мифологии рождается религия. И если мифология рассматривала человека и мир как единство материального и духовного, то религия, возникнув из этой идеи, из идеи единства и взаимосвязи материального и духовного, подчёркивает, что есть основа этого единства, и эту основу составляет духовное, сверхъестественное. Откуда является эта первооснова? Данная проблема очень интересна, дискуссионна, но она выходит за рамки нашего исследования.

Крупными национальными религиями выступают индуизм, конфуцианство, синтоизм и другие, которые до сих пор сохранили свою значимость в жизни народов. Особый интерес представляет иудаизм, провозгласивший еврейский народ богоизбранным, тем самым он обрекает себя на закрытость, исключительность этого народа, что не делает его привлекательным для других культур, наций и народов.

Современные мировые религии представляют собой довольно сложное структурированное образование, включающее три основных элемента: религиозное сознание (мировоззрение), культовую деятельность (обрядность, ритуал, праздники) и религиозные организации (храм, церковь, мечеть и т.д.). Религиозное сознание – это сознание, в котором господствует идея сверхъестественного существа, опирающегося на веру. Религиозная деятельность включает в себя культовую и внекультовую деятельность. В неё входят разработка религиозных доктрин, систематизация и интерпретация вероучений, сочинения теологов, миссионерская деятельность, преподавание в религиозных заведениях, пропаганда религиозного мировоззрения и т.д. Религиозная организация – это социальный институт, исторически сложившаяся форма упорядочивания совместной деятельности людей. Основными типами религиозных организаций являются: церковь, секта, деноминация и харизматический культ.

Взаимосвязь данных элементов осуществляется в процессе их функционирования. В обществе религия выполняет определённые функции, первой из которых можно назвать мировоззренческую. Мировоззрение – целостная система взглядов, понятий, чувств, переживаний, представлений об окружающем человека мире и месте человека в этом мире. Можно сказать и так: мировоззрение представляет собой совокупность научных, философских, политических, нравственных, религиозных, эстетических убеждений и идеалов людей. Но

мировоззрение не только определённые знания, которые содержатся во взглядах человека. Это и убеждения, идеалы, определённое миропонимание, мироощущения и действия. Как показывает Б.К. Малиновский, «во всех обществах религия выполняет, прежде всего, две функции. В кризисных ситуациях – примером может служить смерть члена группы – она восстанавливает оказавшееся перед угрозой распада единство группы, указывая каждому ее члену перспективу дальнейшего существования. Во-вторых, посредством ритуала инициации делает индивида полноправным членом общества, обязывая его соблюдать лежащие в его основе «священные» ценности нормы» (<https://www.liveinternet.ru/community/2281209/post156377964>).

Следует отметить, что религия рассматривает Космос состоящим из двух начал – материального и духовного. Но если эти начала в мифе находятся в гармонии, то религия духовное начало отрывает от материального, превращает его в сверхъестественное, которое порождает материальное. Сверхъестественное постепенно стало называться Богом. Мир и человек созданы Богом. Такой миропорядок и положение человека не доказываются, а принимаются на веру. Вера – главный элемент любой религии. Вера – способ существования религиозного сознания, особое настроение, переживание, которое характеризует внутреннее состояние человека. Внешней, сущностной формой проявления веры служит культ. Следовательно, религия рассматривает проблему «человек – мир» через веру в сверхъестественное. Если учение о сверхъестественном выступает миропониманием, то система утвердившихся ритуалов, культура выступает мироощущением. Религиозные убеждения и действия проявляются через образ жизни верующего человека. Сильной стороной религии является её гуманизм, человеколюбие. В значительной степени именно этим объясняется живучесть религии. Религия – социально организованная вера человеческих сообществ, форма их поклонения высшим силам.

Религия выполняет определённые функции, роли, основными из которых являются следующие: 1. Религия – средство регуляции межличностных отношений, прежде всего нравственных. Она вырабатывает нравственность как определённые установки, которым надо следовать. 2. Религия – хранительница гуманизма и милосердия. 3. Религия выступает хранительницей целого ряда гигиенических обрядов – чистота тела, культура питания и т.д.

Существуют и другие функции религии. Большое количество и сложность функций религии позволяет нам воспринимать её не одномерно, предвзято, а с учетом той огромной роли, которую религия выполняет в обществе, и которую не могут компенсировать другие сферы духовности.

Несмотря на то, что религия по сей день оказывает большое влияние на экономику, политику, искусство и другие сферы жизни общества, её роль нельзя считать исходной и определяющей. Степень влияния религии определяется её местом в обществе. Оно меняется по мере процессов сакрализации или секуляризации. Сакрализация означает, что в сферу религиозного санкционирования всё больше вовлекаются общественное и индивидуальное сознание, деятельность, отношения и поведение людей, то есть влияние религии на различные сферы общественной и частной жизни растёт. Секуляризация же, напротив, предполагает ослабление этого влияния, ограничение возможности религиозного санкционирования деятельности, поведения, отношений и институтов.

За годы независимости в Казахстане сформировалось общество, которое во главу угла ставит стабильность, согласие и толерантность. Роль религии в нашей стране заметно возросла, увеличилось количество верующих людей, религиозных организаций, а столица Казахстана – Астана – позиционирует себя одной из крупнейших в мире площадок для диалога религий. Этнорелигиозная ситуация в Казахстане сегодня признана одной из самых стабильных в мире. Очевидно, что уникальный опыт нашей страны по сохранению согласия и доверия в полиэтничном обществе весьма актуален в эпоху глобализации.

Заключение

Как видим, религии – национальные и ранние – имели ярко выраженный безличный характер, они были обращены не к конкретному человеку, а к роду, племени, этносу, нации. Прогресс же идёт по пути выделения человека как отдельного индивида, что находит своё отражение в монотеистических религиях, основанных на признании единого Бога. Так появляются мировые религии, выступающие заключительным этапом истории религии, имеющие две отличительные черты – обращённость к отдельному человеку, а не к роду, племени, народу и многонациональный, полиэтничный характер. Как говорили классики марксизма о христианстве, для него не суще-

ствуется ни эллины, ни иудеи, ни варвары, т.е. он не признает какой-либо нации как богоизбранной. Таким образом, их возникновение связано с тем, что всё глубже проявляются связи, взаимовлияние между народами, подчёркивающие их сходство, единство. И субъектом историческо-

го действия стали выступать не родоплеменные единицы, а отдельный человек. Именно это приводит к появлению и укреплению позиции мировых религий. Сегодня, в условиях глобализации мировые религии расширяют сферу своего влияния на социальные процессы.

Литература

- Арон Р. Этапы развития социологической мысли / под общ. ред. П. С. Гуревича. – М.: Издательская группа «Прогресс-Политика», 1993. – 608 с.
- Белла Р. Н. Социология религии // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. – М.: «Прогресс», 1972.
- Брук Дж. Х. Наука и религия: Историческая перспектива. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея. 2004. – 352 с.
- Гараджа В. И. Социология религии // Социология в России / под ред. В. А. Ядова. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: Изд-во ИС РАН, 1998. – 696 с.
- Горохов С.А., Христов Т.Т. Религии народов мира: учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2013. – 424 с.
- Карлейль Н. Теперь и прежде. – М.: изд-во «Республика», 1994. – 415 с.
- Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sotsiologiya-religii-emilya-dyurkgeima#ixzz5hDXO5Vvk2>
- Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sotsiologiya-religii-emilya-dyurkgeima#ixzz5hDX6s1LP>
- Ю. Ф. Борунков, И. Н. Яблоков, М. П. Новиков, и др. Основы религиоведения: учебное пособие / под ред. И.Н. Яблокова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2005. – 508 с.
- Социология Эмиля Дюркгейма. Эл. ресурс: Токарев С.А. О религии как социальном явлении (Мысли этнографа) // Советская этнография. – М., 1979. – № 3. – С. 87-105.
- Яблоков Н.И. Некоторые дискуссионные вопросы методологии религиоведения // Философско-методологические проблемы изучения религии: материалы конференции. – М.: Изд-во РАГС, 2004.

References

- Aron R. Etapy razvitiya sotsiologicheskoy mysli / Obshch. red. P. S. Gurevicha. M.. Izdatelskaya gruppa «Progress-Politika». 1993 – 608 s.
- Bella R. N. Sotsiologiya religii // Amerikanskaya sotsiologiya. Perspektivy. problemy. metody. M.. «Progress». 1972.
- Bruk Dzh. Kh. Nauka i religiya: Istoricheskaya perspektiva. – M.: Bibleysko-bogoslovskiy institut sv. apostola Andreye. 2004. – 352 s.
- Garadzha V. I. Sotsiologiya religii // Sotsiologiya v Rossii / Pod red. V. A. Yadova. 2-e izd.. pererab. i dopoln. — M.. Izd-vo IS RAN. 1998.. — 696 s.
- Gorokhov S.A.. Khristov T.T. Religii narodov mira: uchebnoye posobiye. – 2-e izd.. pererab. i dop. – M.: KNORUS. 2013. – 424 s.
- Karleyl N. Teper i prezhde. – M.: izd-vo «Respublika». 1994. – 415 s.
- Nauchnaya biblioteka dissertatsiy i avtoreferatov disserCat <http://www.dissercat.com/content/sotsiologiya-religii-emilya-dyurkgeima#ixzz5hDXO5Vvk2>
- Nauchnaya biblioteka dissertatsiy i avtoreferatov disserCat <http://www.dissercat.com/content/sotsiologiya-religii-emilya-dyurkgeima#ixzz5hDX6s1LP>
- Osnovy religiovedeniya. Yu. F. Borunkov. I. N. Yablokov. M. P. Novikov. i dr. / uchebnoye izdaniye pod red. I.N. Yablokova // 4-e izd.. pererab. i dop. – M.: Vyssh. shk.. 2005. – 508 s.
- Sotsiologiya Emilya Dyurkgeyma. El. resurs: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id729534>
- Tokarev S.A. O religii kak sotsialnom yavlenii (Mysli etnografa) // Sovetskaya etnografiya. M.. 1979. № 3. S. 87-105.
- Yablokov N.I. Nekotoryye diskussionnyye voprosy metodologii religiovedeniya./ Filosofsko-metodologicheskiye problemy izucheniya religii: materialy konferentsii. – M.: Izd-vo RAGS. 2004

ШЕТЕЛ БАСЫЛЫМДАРЫ

ЗАРУБЕЖНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ

FOREIGN PUBLICATIONS

¹Рамазан Бичер, ²Абдуллаев Н.К.

^{*}Сакарья Университеті,
Түркия, Адапазари қ., e-mail: rbicer@sakarya.edu.tr
²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nurzhan_kydyrali1985@mail.ru

ИМАМ МАТУРИДИ: ХИДАЯТТАҒЫ КЕДЕРГІЛЕР

Мақалада авторлар Имам Матуриди еңбектеріне сүйене отырып, хидаят мәселесіндегі кедергілерге талдау жасайды. Қазіргі таңда дәстүрлі бағыттың негізгі ұстанымдарын саралай зерттеу, бүгінгі күннің талабы болып табылады. Мақала тақырыбы қоғамдағы талқыланып жүрген мәселерге байланысты алынды. Имам Матуридидің көзқарасында хидаяттың (Алла Тағаланың разы болған жолында болу) алдындағы негізгі кедергі болатын себептерді көрсету басты мақсатқа қойылды. Мақалада бұл кедергілердің әрқайсысы жеке тақырыпшаларға ала отырып, егжей-тегжейлі зерттеліп қарастырылды. Хидаятқа жету жолы, Ислам ойшылдарының арасындағы бұрыннан талқыланып келе жатқан тақырыптардан болып саналады. Сонымен қоса хидаят жолында психологиялық факторлардың да әсері болатындығын ғалымдар мәлімдейді. Мақаланы жазу барысында Матуридидің еңбектері негізге алынды. Хидаятқа кедергілердің басты себептерін анықтау көздей отырып, ғылыми түрде талқыланды. Сондай-ақ мақаладағы басымдылық Матуридидің еңбектеріндегі хидаятқа қатысты деректерді жинақтап көрсету басты мақсатқа қойылды. Әһли Сүннет имамдарының арасындағы Матуриди, хидаят мәселелерін көлем деректері аясында зерттеп кең ауқымды түсіндірген. Имам Матуриди адамға тән қасиеттердің ерекшеліктерін баяндай, иманның кемелденуіне хидаяттағы кедергілердің жүректің функцияларына тосқауыл болатынын білдіруде. Мақалада Құранның түсіндірмелеріне және Матуридидің зерттеулерін сүйене хидаятқа кедергі болатын алғашқы функцияларды анықтап, адам ақылының жолдан шығуының тікелей жүрекке әсер ететіндігін баяндайды.

Түйін сөздер: Құран, Матуриди, хидаят, назар, истидләл.

¹Ramazan Bicer, ²Abdullayev N.K.

¹Sakarya University, Turkey, Adapazari, e-mail: rbicer@sakarya.edu.tr
²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: nurzhan_kydyrali1985@mail.ru

Imam Maturidi: Obstacles in Hidayah

In the article, the authors, based on the works of Imam Maturidi, analyze the issue of obstacles in Hidayah. Currently, the study of the main positions of the traditional direction is the today's requirement. The topic of the article is devoted to the discussed problems of society. In the view of Imam Maturidi, the main goal is to show the reasons that may become the main obstacles to Hidayah (being in the path of Allah). In the article, each of these obstacles is studied in detail, taken in a separate subtitle. The path to Hidayah is a long-discussed topic among Islamic thinkers. In addition, scientists say that psychological factors can also affect Hidayah. The works of Maturidi are taken as the basis. The article from the scientific position identified the main causes of obstacles. Every reason for such barriers is considered to explain the various factors that prevent a person from following a Hidayah. In this regard, the article focuses on the issue of studying sources related to this topic. Maturidi, among the Imams of Ahli Sunnah, who study these issues through the use of sources of Kalam gives a wide explanation. According to the obstacles to following the Hidayah for a person, to improve the faith of a person, such obstacles affect the function of the heart where faith is located. Based on the studies of the Maturidi and the explanation of the Quran are determined the initial functions affecting as barriers to follow-

ing the right path, which in turn explains how not following the mind directly affects the human heart. In turn, the topics discussed about faith issues leads to the general question of the relationship mind and heart.

Key words: Quran, Maturidi, Hidayat, nazar, istidal.

¹Рамазан Бичер, ²Абдуллаев Н.К.

¹Университет Сакарья, Турция, г. Адапазары, e-mail: rbicer@sakarya.edu.tr

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: nurzhan_kydyrali1985@mail.ru

Имам Матуриди: преграды к правильному пути в религии

В статье авторы, опираясь на труды Имама Матуриди, анализируют проблему препятствий в хидаяте. В настоящее время исследование основных позиций традиционного направления является требованием сегодняшнего дня. Тема статьи посвящена обсуждаемым проблемам общества. На взгляд имама Матуриди поставлена главная цель – показать причины, которые могут стать основными препятствиями перед Хидаятом (пребыванием на пути Аллаха). В статье каждый из этих препятствий подробно изучен, взяты в отдельную подзаголовку. Путь к хидаяту является давно обсуждаемой темой среди исламских мыслителей. Кроме того, ученые заявляют, что на хидаят могут повлиять и психологические факторы. При написании статьи за основу взяты труды Матуриди. В статье с научных позиции выявлены главные причины препятствий. Для разьяснения различных факторов препятствующих следованию хидаяту человеком, рассматриваются причины таких преград. В связи с этим, в статье основная цель уделяется вопросу изучения источников относящиеся к данной тематике. Матуриди, среди имамов Ахлю сунна, изучая эти вопросы и путем применения источников калама, дает широкое разьяснение. Для совершенствования веры человека такие препятствия влияют на функции сердца где находится вера. Основываясь на изучении Матуриди и разьяснениях Корана определяются первоначальные функции, которые в свою очередь поясняют на то, как неследование разуму напрямую влияет на сердце человека. В свою очередь, рассмотренные вопросы веры приводят к общему вопросу о связи разума и сердца.

Ключевые слова: Коран, Матуриди, хидая, назар, истидьял.

Кіріспе

Хидаят (тура жолда болу, Алла Тагаланың разы болған жолында болу, дүниелік және ақыреттік бақытқа жету жолын көрсету), алғашқы дәуірлерде адамның іс-әрекетіндегі тағдыр мәселесіне қатысты кәләм ғылымының басты тақырыптарының бірі болатын [1]. Барлық кәләм мектептерінің хидаят турасындағы көзқарастары, хидаяттың Құдайдан бастау алатынын қабылдаумен хидаятқа түсу жөніндегі мәселеде, адамдардың атқарар іс-әрекеттері турасында түрлі көзқарастарға ие болды [2]. Сонымен қатар хидаяттың формациясында Құдайға тән және адамға тән факторлар, кәләмшылардың бұл мәселемен айналысуына әкелсе, хидаятқа кедергі болатын адамға тән әлсіздіктер де бұл тақырып аясында қаралды [3].

Бұл тақырыпта мақалада, негізінен Құрандағы мәліметтерге және Матуридидің хидаят ұғымына байланысты түсінігі аясында зерттеле отырып жазылды. Бұл тақырыпты автор әдістемелік бір жүйеге салып қарастырмаған. Алайда «хидаятқа кедергілер» аясында пайда болған

тосқауылдардың, әрқандай әдебиеттерде түрлі платформаларда көрсетілген. Бұл мақалада, тақырыпқа қатысты мәліметтерді жинақтап көрсету басты негізге алынды. Сол себепті мақаладағы зерттелінген жұмыстың Матуридидің еңбектеріндегі мәліметтермен жүйелендіріле жазылды. Бұл тақырып аясында қазіргі таңдағы отандық ғалымдар Смайыл Сейтбековтің «Мазхабтар Тарихы» [4], «Иман Негіздері» [1], Сабри Хизметли «Мазхабтар Тарихы» [2], Асқар Әкімхановтың ғылыми докторлық диссертациялық жұмысы «Әбу Мансур әл-Матуридидің иман мәселелеріне қатысты ұстанымы (Китәб әт-тәуиләт еңбегі негізінде)» [3] Имам Матуридиге қатысты жазылған зерттеу жұмыстары қарастырылды.

Құран терминологиясында **хидаят ұғымы:** *Тура жолға түсу және тура жолды көрсету, бір мақсатқа жететін жолды анықтау, бір мақсатқа қарай бағыт-бағдар беруші мағыналарына келетін термин.* Құран Кәрімде түрлі есім және етістіктерде үш жүзден астам жерде келуде. Ең алдымен хидаяттың қайнар көзі Алла деп қабылдана, басында Құранның

болуы, қасиетті кітаптардың және періштелердің болуы секілді тағы басқа да мәселелерді қамтиды. Кейбір хадистерде Пайғамбарды және адамдарды хидаят арасындағы байланыстырушы ретінде келтіреді [4]. Құрандағы хидаятқа байланыстырушы терминдерге ден қояр болса, бұл әрекеттің өз алдына адамның қалауымен іске асатыны байқалады. Сондай-ақ Рағиб әл-Исфханидің хидаят ұғымына берген анықтамасында, *«алғашында білінбеген жолдармен барлық жаратылысқа және ерекше Алланың бұйрығында болған адамға жол көрсету»* секілді түсіндірмелер берілген, хидаятта жеке қалаудың және құлшыныстың маңыздылығы белгіленуде [5]. Хидаяттың Алланың жаратуы нәтижесінде іске асатындығын көрсеткен Матуридидің көзқарасы бойынша құл, қалау еркімен оны табады немесе бастартады. Бұнымен күпірлікті тандаған адамды Алла хидаятқа салмайды. Бұндай адамның хидаятқа түсуіне пайғамбардың да функциясы болмайды [6]. Матуриди бұл көзқарасымен, «жәбр» (мәжбүр) түсінігіне қарсы түсінікті қолдауда. Сондай-ақ Матуриди «ерік қалау» принципіне аса көңіл бөлуде. Бұған орай Алланың араласпауы, жеке дара еркіндіктің көрсеткіші болуында. Автордың сенім тақырыптары турасында, уахи, ақыл құбылыстарының жиынтығында болғандықтан, тақырыпқа байланысты зерттеулерінен оның тағдырды түсінуіне байланысты түпкі деректерді меңгергендігі байқалуда [7].

Сонымен қатар Матуридидің тақырыпқа байланысты «Алла олардың зұлым және күпірлікті қалағандарын және тәубе етпейтіндерін білуімен, оларды хидаятқа салмайды» – деп түсіндіруі [6] тақырыптың негізгі мазмұнының ашылуына алып келеді. Себебі Матуриди көзқарасында нұрдың қарама-қарсылығы ретінде қараңғылық пен зұлымдықты шірк келтірудің және күпірліктің бір жемісі екендігі білінуде. Құрандағы мәліметтерге сүйене хидаятты төрт басты негізгі өлшеммен көрсеткені аңғарылуда:

Әр адамға берілген интеллект және когнитивті қабілеттері мен өмір сүрулерін жалғастыруға мүмкіндік беретін міндетті ақпараттар.

Уахи және пайғамбар жолымен шақыру және олардың ақиқатты түсіндірулері.

Хидаятқа бет бұрғандарға Алланың берген **тауфиқы** (*Алла тағаланың құлдарының іс-әрекеттерін Өз разылығына лайықты етуі. Матрудидің берген анықтамасында: Алланың, жақсы амалмен оны жасаудың құдыретін бір жерге келтіруі*).

Хидаятқа лайықты болғандар акіретте жәннәтпен сүйіншіленуі [6].

Осы көрсетілген тізбек, бір-бірінен кейінгі келетін нәтижелер деп қабылданған. Бірақ кейбір жағдайларда алдыңғы хидаят орындалуымен кейінгі тізбекке кірмеуі мүмкін. Толығымен Құдайдың қалауына бағытталған хидаятқа алып барар жолдардың ішінде адаммен тікелей байланысты болғаны, екінші сатыдағысы шақыру және таныту [2].

Матуридиде иман және хидаятқа жету үшін кейбір алғышарттар қарастырылған. Бұл алғышарттардың артынша хидаят және иман, еркін қалауымен сұраған адамға бұйыратындығы. Автор бұл алғышарттардың арасында Алланы **назар** (*беймәлімді білу үшін мәлім болғандарды белгілі бір ережеге салып реттеу, ақыл жүгірту*) көлемінде еске алудың маңызды орнын көрсетуде. Себебі **назар** және **тәфәккурден** (*ойлану, терең ойлау*) бас тартқан адам, пайғамбарды да жалғанға шығарумен хидаяттан ұзақтайды [6].

Хидаяттың алдындағы кедергілер

Ақылдың әлсіз тұстары

Матуридиде ақиқи – шындыққа жетудің негізгі жолы ретінде санада қалыптасатын таным, **истидлал** (*кәләм термині: дәлелге сүйене бір үкімнің иә болмаса ұғымның дұрыс немесе бұрыстығын анықтау, зейіннің ақыл жүгіртуі*) және **хабарды** (*сезімдермен біліне айқындалған сөз немесе жазбада қамтылған мағлұмат*) көрсетеді. Ақылдан өндірілетін **истидлал** және **назар**, Матуридиде міндетті болып табылады. Алайда шайтан адамға күдік салуымен **назар** әрекетіне кедергі жасауға тырысады. Сондай-ақ шайтанның міндеті ақылдың жұмыс істеуіне кедергі болу. Сонымен қатар шайтан әртүрлі сылтауларды, себептерді маңызды етіп көрсете, алдыңғы сапқа шығару арқылы адамның ақылын қолданудан тыюға тырысып бағады. Өйткені ақыл, әлемдегі жаратылысқа ой жүгірте оның бір жаратушысы бар екенін түсіне, кейін оған мойынсұнуды әмір етіп, оны нәпсі және шәһуат қалауларынан ұзақтауды бұйырады [8]. Сол себепті **назар** және **тәфәккурден** бас тартқан адам, пайғамбарды да жалғанға шығарып хидаяттан алыстайды.

Ақылдың болмысында өзінің немқұрайлы пайдаланылуына қарсылық болатынын пайымдаған Матуриди, Құдайға тән ерекшеліктерді де сұрау мүмкіндігінің болғандығын көрсете, бұны ақылдың табиғатында бар құбылыс деп білдіреді. Осы себепті кез келген бұйрықта ақыл айналасында өлшену керектігін айтуымен қатар, Алланың адам ақылының қабылдай алмайтындай

ешбір әмірді бермегендігін көрсетеді. Оның үстіне Матуриди көзқарасы бойынша ақыл жүгірту, іздену және зерттеудің нәтижесінің соңында адам тәухид (*Алланың затында, сипаттарында бір және жалғыз болуын ақыл сана-сезіммен және жүрекпен қабылдау*), пайғамбарлық және басқа да мәліметтерді өз бойына қамти алады [8].

Ақиқатқа қол жеткізуде салыстырмалы өлшемге салатын ақыл деп білген Матуриди, әр нәрсенің өлшемін білуде ақылдың шексіз күшке ие емес екендігінде қабылдауда. Оның көзқарасы бойынша ақылдың да кейбір әлсіз және осал тұстары бар болып келеді. Сондай-ақ ақли дәлелдердің көптігі күдік пен қауіп туындамайтындай ақиқи мәліметті бере алмайтыны сөзсіз. Себебі өмір сүріп жатқан әлемімізді түсінудің өзі күрделі мәселелерден болуы, нәзік және мінсіз аумағының көп болуы жәй қолсілтер мәселелерден еместігі шындық.

Матуриди ақиқатқа жетудің жолы адамның сана-сезіміндегі бір таным арқылы біледі дей тұра, бұл танымның да өлшеулі және көлемді бір нәрсені қамтуында қателікке бой алдыратындығын көрсетеді. Әйтсе де Алла, өлшемнен және көлемнен пәк мінсіз. Өйткені белгілі бір өлшем Оған бір көлем беру және Ол одан да үстем құдірет иесі болудан дәрменсіз әлсіз болу дегенді білдіреді. Өлшем, қалай болғанда соны бар белгілі бір бөліктерден құралатыны анық, ал Алла ешқандай бөлікке бөлінбейтін зати бірлікке ие. Осыған орай белгілі бір өлшемдегі ақылдың, еш өлшемсіз дәрежедегі жаратушыны тануы мүмкін емес.

Ақылдың мүмкіншілігінің белгілі болуы, Матуридидің пікірінше өзіне берілген шеңбердің тек айналасынан аспайтынын, сондай-ақ бұның адаммен байланысты болуымен жақсы көрінген көптеген нәрселердің, асылы (негізі) жаман болуы мүмкін, дұрыс әрі түзу көрінген заттың да негізінде жағымсыз, бүлінгенін сезу қабілетінің ақылда болғандығын білдіреді. Бірақ автор бұнымен қоса бұның әрдайым шешуші ретінде қарауға болмайтындығын білдіре, кейде ақылдың қызметіне кіретін даналық пен надандықтың мәнін түсінудің алдын бөгейтін кедергілердің ақылдың туралықты білуде жаңылту функцияларының да болатындығын атап өтеді. Осыған байланысты ақыл дұрыс әрі түзу болса және таза сезім иесі болған адам өзінің интеллектуалдық мәселелерін белсенді шешетіндігін айтуға.

Матуридидің көзқарасы бойынша Хидаятқа кедергі болатын негізгі себептер:

Адам өзінің сүйіспеншілік пен симпатия танытқан адамдарға еліктеуі.

Ақиқатқа жетелейтін дәлелдерге ой жүгіртіп зерттеуден бас тарта, жаратылысының ләззат алатын нәрселерге құмарланып соның соңына түсуі. Ол бұларды жасауымен өзінің **тақлид** (*адамның қателік жасамайтындығына сене, діни мәселелерінде де оған толықтай сенім арту, артынан еру*) жасап жүрген адамдарға сенеді, олардың достығына және олармен бірге болу арқылы нәпсі қалауына ынтыға түседі. Кейін олардың көзқарастарын орынды деп тауып және олармен бірге туралыққа жету үміті болады немесе өзінің еліктеген адамының мейірімділігіне сенеді.

Жеке және қоғамдық қуаныш факторлары.

Әдеттен арыла алмау.

Күнделікті өмірдегі стресс (*күйзеліс*), жұмыс бастылық, түрлі аурулар және қиыншылықтар.

Нәпсінің қалауынан шыға алмауы, дүние құмарлық және ләззат алудың жолының көп болуы [9].

Бұлардың барлығының соңғы алып барар жері, нәпсінің тойымсыздығын және жаман қылықтардың әдеттегі күнделікті нормаға айналуына жетелейді. Әрине бұл да ақли әрекеттердің өз құбылысынан ұзақтатып дұрысты табуда кедергі келтіреді.

Сонымен қатар автор ақылдың ақиқатты ұғынуға кедергі болатын жәйттерді санай келе, бұлардың ішінен дүниеуи істерді де көрсете ақылдың дұрыс жұмыс істеуіне кедергі болатынын қабылдайды. Бұл жағдайды Матуриди әрі қарай жалғастыра психологиялық тұрғыда қарастыра, адамның айналасындағы қиыншылықтар, өмірінің әр кезеңінде алдынан шыққан қайғы-қасіреттердің де ақылға әсер ететіндігін білдіреді. Осылайша бұл әрекеттердің барлығы адамның ақылының жұмыс істеуіне бөгет жасай, оның айналасындағы әрбір туындаған мәселе туралықты түсінуге кедергі болады. Сондай-ақ мұқтаж және кедей адамның әдет және дағдыға машықтануының негізінде ақиқаттың жасырын нүктесіне қалай қол жеткізетіндігіне автордың жауап іздегендігін көреміз. Сонымен қатар жаратушының құдіретін тануында қиындыққа душар болған ақыл, өз шеңберінен аса алмайды. Ақылдың бұл шектеулерден асып түсе алмағандықтан әрі қарай туралықты табуы да қиындыққа соғады.

Ақылдың өз болмысында дұрыс жұмыс атқаруында кедергі болған алғашқы факторлардың бірі нәпсі қалауларының ақылдың бәсекелесі ретінде көрген Матуриди, бұл сезімнің адамға тән қалау және шәһуаттарын және бұларды тартымды әрі сүйкімді көрсететін шәйтандардан болған жәрдемшілері тарапынан

қолдау табатындығын айтады. Бұндай шәйтани қолдау көрген сезімнің, психологиялық функцияның әсерімен көрсеткісі келген автордың көзқарасына қарай, нәпсілік сезімнің барлық қозғаушы күші, сананың айналасында және оған жақын болуы, тура жолда қадам басудың барлық факторларының санадан жоғары тұратындығын айтуда [8].

Бұндай көзқарасты ұсына отыра автор, хидаятан ұзақтатар негізгі себептердің ішінде, адам табиғатының (фитрат) заттардың және әр жағдайдың әдемі және жағымсыз білінуінде, ақылға теріс келсе де, көбісі ақыл мен адам жаратылысының көрсеткен нәтижелерді бір-бірінен ажырата білуі қиындыққа соғатынын мойындайды. Мұндай түсіндірменің себебі, әр нәрсенің «нақты таным» мәселесінің бар болуы. Мұндағысы негізгі ақпараттан тыс, басқаша анализ жасап сараптауында.

Бір жағынан Матуриди, бұл мәліметтер аясында Алланың әрекеттерінде жауап іздеудің бір негізі болмағанын айта, кейбір тақырыптардың хабар жолымен пайғамбарлар арқылы келгенін басып айта және бұл жерде ақыл жүгіртудің қажеттілігінің болмағандығын білдіреді. Себебі оның көзқарасына қарай ақылдың шегінің арғы жағындағы бұндай сенім мәселесінде жауап іздеу, ақылдан жоғары бір мәселелерден болғандықтан, діни бір міндеттілік емес деп пайымдайды.

Таассуб және Тақлид.

Матуриди ақиқатқа алып барар жолға кедергі болатын алғашқы факторлардың бірі **таассуб** (*өзіне ұнаған көзқарасты көзсіз ойланбастан жақтау*) екенін айтады. Себебі оның көзқарасына қарай нақты үкім және тұрақты пікірде, адам өз түсінігінде толық ақиқатқа қол жеткізгеніне сенеді, әрі бұл ақиқаттарға басқалар қол жеткізе алмайды деп ойлайды. Сонымен қатар бұл адам өз сенімін зерттеп байқамайды. Бұның салдарынан көзқарастарындағы жаңылған және қате тұстарын көрмейді, оны байқап көргісі де келмейді. Өйткені ол өз сенімінің аргументтерін саналы түрде қарастырмаған [10]. Себебі таассуб негізінде қабылданған көзқарастарда ешқандай ақли әрекет болмағандықтан қарсы бағыттағы түсініктің ол үшін еш маңызы жоқ. Алайда негізгі қабылданған түсініктер ақли міндеттеулерден кейін қалыптасады.

Ақыл-ой әлсіздігі деп саналатын таассубтың басқа өлшемі Матуридидің көзқарасы бойынша **тақлид** (*адамның қателік жасасамайтындығына сене, діни мәселелерінде де оған толықтай сенім арту, артынан еру*) болып табылады. Өйткені

тақлидте бұл әрекетті іске асырудан ұзақтату мақсаты көрінеді, бұның себебі **назар және тәфәккур** негізінде зерттеудің болмау салдарынан деп анықтайды.

Белгілі болғандай, Матуриди ақайд (сенім) жүйесін құруда, тақлидтен аулақтауды, назар және истидлял нәтижесінде, тахқиқи иманға жету принцибін негізгі мақсат етіп қойып және мұны кәлам ғылымының негізгі принципі ретінде қабылдайды.

Құранда тақлидтің санадан тыс жасалған әрекет болғанын айта, бұл жолдағыларға **«соқыр наным соңындағылар»** секілді баға береді. Бұл жолдағы адамдардың өз ұстанымдары нәтижесінде жойылғандығын білдіреді. Мұндай әрекеттердің соңы, қайғылы пәлекеттерге бастау болады.

Жүректің хидаятқа кедергі келтіретін іс-әрекеттерін сипаттағанда, әдетте, бұл әрекеттің артында тәкәппарлық және қате түсініктің бар екенін байқауға болады және аяттар контекстінде оңай байқалады. Шынында да, Шұғайб пайғамбардың хидаятқа шақыру барысында қарсысындағы адамдардың көпшілігінің **«айтқандарының көбін түсінбейміз»** [11] сияқты жауаптары алғашқы қарсы шығу көрсеткіші.

Себебі аяттардан жалпыға ортақ моральдік құндылықтарды қамти отыра Хазіреті Шұғайп пайғамбардың шақыруын түсінбеулері мүмкін емес еді. Бірақ **«Біз сені өз арамызда әлсіз деп санаймыз. Руың болмаса сені міндетті түрде таспен атар едік. Сенің біздің арамызда ешқандай абыройың жоқ»** – секілді сөздері, наразылықтарының ашық көрінісі. Сонымен қатар Меккелік мүшрикердің **«Біз достарымызды жақсы білеміз, егер Оның дұрыс сөйлегенін көрсек оны міндетті түрде тыңдар едік»** деулері де, алғашқы наразылық сипаты. Бір жағынан бұл сөзді айтушылар **«Бізді шақырғаныңа қарсылық ретінде жүректеріміз құлыптаулы, естуде ауыр келуде, сенімен арамызда перде бар. Қолыңнан келгенін жасай бер, біз де қолымыздан келгенін жасаудамыз»** секілді сөздері, ашық түрде хидаятқа қарсылық танытуларын білдіреді.

Матуридидің айтуы бойынша, Алланың бұйрықтарына және тыйымдарына қарсы болып, пайғамбардың сөздерін тындамау, тәкәппарлықпен қыңырлықтың соңы болып табылады. Өйткені олар шындықты қабылдауға дайын адамдар емес еді. Шын мәнінде, хидаятқа бет бұру, бірінші кезекте **тыңдау** арқылы жүреді. Алайда, шындықты қабылдамайтындар мұндай әрекеттерден алыс [8]. Бұндай ұстанымның артында алғашқы кезекте **таассуб және тақлидтің** болғанын атап

өтеді. Таассубтың қалыптастырған психологиялық құрылымы, қоршаған ортада келеңсіз қарым-қатынас құндылықтарын қалыптастырған. Шынында да, ислам тарихында мазхаб таассубының қарқынды дамығандығын, салыстырмалы ой пікірлердің толығымен жойылған кезеңдерде күпірлік ұғымы да өзгере түсті, әрбір топ өз сеніміне қарсы әрекет етуді, сенімсіздіктің шегі ретінде қабылдады [9].

Надандық (Жахилдік)

Матуридидің айтуынша жахилдік термині кейбір мағынада көргенсіздікті білдіретін, хидаятқа кедергі келтіретін негізгі кедергілердің бірі болып саналады [9]. Білім мен танымдықтың қарама-қарсы жағында орналасқан надандық пен көргенсіздік, ақыреттік түсініктің қалыптаспауына алып келеді. Сондықтан да Құранда бұл фактілердің нақтылы өлімнен кейін түсінілетініне баса назар аударады. Дегенмен діни ақиқаттар әлемдік өмірде де белгілі болуы мүмкін деп атап көрсеткен Құранның аяттары **«егер сіз білсеңіз»** деген мәселені білдіреді. Әрине, осы фразалардың артында **«егер сіз білуге күш салсаңыз»** деген сөз де бар. Осыдан өз еркімен ойланбағандықтары және **назарға** жүгінбегендіктері секілді түсіндіріледі.

Әлемдегі барлық жаратылыстың бір даналықта, оның ішінде белгілі бір мақсатта жаратылғанын айтқан Матуриди, адамды тура жолға беттеуіне кедергі болатын факторлардың ішінде бұл хикмәтті (даналықты) түсінуден алыс болуынан және бұның себін адамның надандығының немесе мұқтаждықтарының нәтижесі болғанын атап көрсетеді. Адам белгілі бір салаларды жақсы меңгергенімен, кейбір мәселелерде ақыл-ой шарасыздық танытуы мүмкін, бұл оның ақылмен жету күшінен асып кетуі мүмкін. Осылайша, «әділдік», «зұлымдық» «даналық» және «надандық» ұғымдары ұқсастық танытса да, бұны ажырата алмауларының негізгі себебі, білімсіздік. Осылайша Матуридидің көзқарасына қарай дінге жақындау және Алланы танудың бірден бір жолы, ақылды қолдану арқылы іске асады. Өйткені өздеріне ақыл берілген адамдар сенім тұрғысында Аллаға қарсы надандық себебінен қарсы келуге ешқандай қақылары жоқ. Себебі ақылдың адамзатқа берілуі бұндай қарсы келулердің алдындағы бөгет болып саналады.

Надандықтың Құран мен сүннетке қарсы түсінік және өмірлік бір жол ретінде деп ойласа, Алланың әмірлерін қабылдаудың негізі болған хидаятқа қарсы бейқамдық таныту секілді түсінік қалыптасады. Құранда надандықтың белгілері ретінде, қарсы келу сипаты, хидаяттың

орнына адасуға ұмтылу, астамшыл жыныстық қалаулары, діни тақырыптарда білімсіздікпен тартыса діндегі адамдарға қарсы тәкәппарлық таныту, қалау – ерікке бой алдыру секілді сипаттарды білдіреді. Бұндай түсінікке ие адамдар, надандықтың ішінде сипатталуда және хидаяттан ұзақ қалуда [12].

Шынайы түрде бойында надандықтың сипаты бар адамның, бұндай пиғылына себеп болатын факторлардың ішінде сана және сезім әлсіздігінің маңыздылығы да белгілі орын алады.

Сана мен сезімнің әлсіз тұстары

Құрандағы аяттарға қарайтын болса адамның жаратылысында кейбір бұрыс ұстанымдарының және қарым-қатынастарының болғандығын баяндайды. Бұндай ұстанымдардың ерекше көп белгісі адамның санасының кемшілігі және сезімнің әлсіздігінен туындайтындығы.

Матуриди сана мен сезімді, «хауассы сәлимә» және «иян» (көзбен көру, көру арқылы қол жеткізген білім) терминдерімен пайымдайды. Оның көзқарасы бойынша заттардың түсінілуіндегі нәзіктік пен түкпірі немесе көп жан-жақтылығы секілді әсерлер, ауру және мазасыздық сияқты тосқауылдар, сананың шынайы іс атқаруына теріс ықпалын тигізеді кедергілерден саналады. Себебі сана және сезіммен жететін ақиқаттарда, қателік пен бұрыстықтың пайда болуы мүмкін.

Матуриди, шындықты санамен қабылдаудағы қателікті тудыратын негізгі элемент – бұл сана шеңберінде тіршілік иелері туралы ойлау болып табылады. Сана арқылы әр нәрсенің шындығына жете алмайтындығын дәлелдеуде. Өйткені сана жолымен ақиқатқа жетем деушілер, санадан тыс дүниені сезіне алмайды. Сондай-ақ арғы дүниені олар көрген емес. Олардың пікірінше, сана арқылы әр нәрсенің шындығына жету негізгі көрсеткіш болып табылады. Осыған орай метафизика әлемін санамен қабылдау, көзбен дыбысты түсіну, түстерді құлақпен көру секілді жәйттарға ұқсайды [13].

Автор бұл тұста, сананың әрбір адам баласының айналасындағы болмысты тануы үшін жаратылғанын қабылдай отырып, кей кезде бұл болмысты танып білуі де жеткіліксіз болады. Бұндай жағдайда басқа сананың араласуын қажет ете, сенім тақырыптарын тек осылай түсінуге болатындығын қабылдайды. Сонымен қоса автордың көзқарасы бойынша, бір адамның мінез-құлқы, оңай қолжетімді ләззаттарға шақырушы адамдағы қалау және көз алдындағы тартымды шәһуәт беруші нәрселер, мұқтаждық және қажеттілік, күнделікті үйреншік және әдетке айналған әрекеттер, сана мен сезімдеріміз-

де жаңылыстырады [10]. Сөйте адамға ақиқат болмаған бір нәрсені дұрыс етіп көрсетуі мүмкін.

Нәпсінің қалау еркіне берілу

Хидаятқа жетуге бөгет болатын маңызды факторлардың бірі – адамның өз қалауына берілуі. Адамның бойындағы қалау еркі, адамды жаман әрекеттерге қарай тарта Алланың бұйрықтарын орындауға бөгет жасайды. Жалпы нәпсінің дене құштарлығын арттыратын қалау еркі, адамды әрқашан жаман қылықтарға және күнә әрекеттерге итермелейді. Осыған орай адамдағы қалау еркі жеке кейде бөлек құбылыс болуы, қалау еріктің болмысын және көлемін зерттеуде қиындық туғызады [14]. Сондай-ақ пайғамбарлар да өздерінің және басқалардың қалау еріктеріне берілмеу турасында Алла тарапынан ескертіледі.

Матурийдің көзқарасы бойынша Алланың «уаьд және уаьиді» (*уаьд – уәде, сөз беру, Алланың әмірлерін орындағандарға түрлі нығметтер беретіндігін, қарсы келгендерге азабтың болуы турасында білдіруі, сөз беруі. Уаьид – Алла тағаланың азаптауы турасында уәде беруі*) хикмәт турасында керекті деп көрсетуі де осында. Бірақ нәпсіге және қалау ерікке Аллаға бас июге мәжбүрлеуде, адамның табиғатының сүймеген адамгершілік қасиеттерге жетелеуде, тек Алланың бұйрықтарын орындаумен іске асады. Автордың пікірінше адам табиғатында жасаған істерінің нәтижесін асыға көргісі келетінін, бағытталған жолының соңындағы дұрыс пен бұрыстың тез болуын қалайтын нәпсі мен қалау еркі, әрине хидаяттың соңын ұзақтатуда және қалай болғанда адамды ол ісінен алыстатуға тырысады [10].

Автордың көзқарасы бойынша қалау еркі мен нәпсінің желеу ететін өмірдің қиындықтарына қарсылық ретінде **тәфәккур** және **истидләлмен** қарсы тұру керек дейді. Бұның бірден нәтижесі пайдасы болмайтынын, адамнан рақаттану мен ләззаттардан тыйғаны үшін, қалау еріктің бұған қарсылық білдіретіні анық. Автордың пікірінше бұндай жағдайда нәпсіні тәрбиелей және жақсы әдеттерді адам бойында қалыптастыру арқылы жете алады. Оның үстіне балиғатқа толмаған балаларға ғибадатты сөзбен түсіндіруде де осы әдеттерді қалыптастыру болып табылады. Осылайша **тәфәккур** және **истидләл**, қалау еріктің алдында үлкен қарсылық көрсетеді.

Матуриди бұл тақырыпты зерттеу барысында басқаша анализ жасайды. Оның көзқарасында Алла Тағала адамды жақсы мен жаманды ажырата алатындай етіп жаратқан, адамның ақылының бұрыс көрген нәрсесі жаман, жақсы деп қабылдағаны жақсы көрсетілген. Осыған орай

Алла адамның жаратылысына сай, дұрыс әрекеттерге шақырады. Бір жағынан адамның кейбір іс-әрекеттерден жалығуы, кейбірін ұнатуының өзі Жаратушының адамға берген ерекшеліктері [8].

Адамның дүние ләззаттарына икемді етіп жаратылған, әрі бұл ләззаттар әрқашан адамды өзіне тартып тұрады. Әрине қиындықтардан және ауыртпашылықтардан алыс болғысы келетін адам психологиясы, оның ақылы мен табиғаты арасында қайшылық туындатады. Адамның ақылы қиындықтарға қарсы тұра алатындықтан, жаман әрекеттерден тыйылуға және жақсылық жасауға бұйырылған. Хидаятқа және адасуға алып барар себептерді жаратқан Алла, ақылын қолданар құлдарына, бұл жолда шыдамдылық және табиғатына ұнамайтын, нәпсінің жек көретін мәселелерде шыдамдылық таныта, бұның артында үлкен мәртебеге кенелетінін біледі. Хидаятқа алып барар екі жолды белгілеген жаратушы, біріншісін ең жоғары сананың араласуымен қол жететін **мушаһада** (*көру, түсіну, жүрекпен сезіну*), екіншісі санаға жол ашатын **үйрену** бағытымен жету деп пайымдайды. Бұл мәліметтер аясында хидаятқа жетуде нәпсі және қалау еріктен бірыңғай құтылу, оқу арқылы нәпсінің әдетке айналдырған нәрселерінен тыйылу және жасағысы келмеген нәрсені жаратылысында ұнатқан жүйелі жолмен әрдайым бағыттап отыруы арқылы қол жеткізуге болады.

Жүрекке мөр басылуына себеп болатын қалау еркі, кейде қоғамда да ортақ көзқарас қалыптастырады. Осыған орай Алланы еске алудан алыстатып және іс-әрекеттерінде ұлы жаратушыны ескермейтін адамдардан құралған қоғам пайда болады, әрі нәпсі қалау еркіне берілуі және хидаяттан алыстауы орын алады. Нәпсі қалауының шайтаннан келетінін ойласа, зұлымдықтың және шәһуәтпен адамның өзіне жасаған астамшыл әрекеті, қалау еркімен өз жаратушысына қарсы келеді. Сондай-ақ бұл нәпсі қалау еркі, жеке адамның және қоғамның алдына, қоғамның бір бөлшегі ретінде және өмір сүру тәсілі ретінде де ұсынылуда.

Адамның жаратылысында қалау еркінің бар болуы, адамның хидаяттан ұзақтауына себеп болатыны белгілі. Бұған негізгі әсер етуші факторлардың бірі де адамның білімсіздігі болып келеді. Бұл ерекшеліктер бойында болған адамның өз қалау еркіне беріліп нәпсі мен шайтанның әмірлеріне бас июі табиғи құбылыс болып табылады. Адамның жеткілікті білімді болмауы хидаяттан алыстауы заңды құбылыс.

Нәпсінің қаншалықты көлемде болса да, адамды жамандыққа итермелейді және адамның

өмір сүруінде белгілі бір құрал ретінде көрінеді. Бұны **әл-Ғимран сүресінің 14-ші аятынан** қалау еркінің мативациясы ретінде жыныстыққа әуестік, дүниенің бір бөлшегі ретінде көрінген мал-мүлік, ақша және лауазым сияқты нәрселерді көрсетуде [13]. Бұл фактілер адамның Аллаға қарсы шығуына алып келеді.

Тәкәппарлық, мақтану және менмендік сөздері және қалау еркі адамның өзін жоғары көруі, Құран Кәрімдегі аяттарға сүйене, қарсы келушілердің негізгі белгілерінен саналады. Тозақта азапталатын адамдардың ішінде астамшыл менменшіл болғандарды да баяндауда. Тәкәппарлықтың түп негізінде өмірде ешнәрсеге бағынышты болмау әуестігі және білімде кемелденген ойдың жатқандығы белгілі.

Қорытынды

Құранда хидаятқа жетелер жолдардың көрсетілуімен қатар, одан алыстауға жетелер себептердің де көрсетілгені анық. Бұлардың ішінде әлеуметтік факторлардың болғаны сияқты, психологиялық элементтердің де бары белгілі.

Хидаяттың басында Алланың қалауы (тәуфик) болуымен қатар бірнеше әрекеттердің бір жерге келуі секілді, одан айырылудың да бірнеше әлеуметтік факторлары бар. Демек, бұл қасиеттер жеке дара хидаяттан алыстатпайды. Бірнеше жаман іс-әрекеттердің затында күпірліктің болуымен, иесі күпірлікпен айыпталмайды. Құранда ақыл жүгірту және түсіну әрекеттері жүрекпен байланыстырылған. Матуриди әрқайсысының іс-әрекет барысын, хидаятқа жетудің жолында кәләм термині секілді **назар** және **тәфәккурді** ұстануға кеңес беруде. Матуриди жүректі; сезім, қалау және түсінікті қамтитын тәфәккур және терең ойлану сияқты жаппай функцияға ие болған ақылды түсінуімізде иманның, сондай-ақ діннің түп негізіне ақылды қояды. Оның көзқарасына қарай кәләм ғылымының түпкі аргументтерінен болып саналатын иман мен хидаят ұғымдары, оған ұқсас әрекеттерге ие ақыл мен жүрек көрсеткіштерінен тұратындығын білдіреді. Діни және имани тақырыптарды меңгеруде ақли-жүректің бірлігі кәләм ғылымының әдістемесі бола тұра бір тезис ретінде қарастырылуда.

Әдебиеттер

- Bulut, Mehmet. Hidayet-Dalalet ve İnsanın Sorumluluğu”, DEÜİFD, İzmir, 1995, s. 251-253.
 Yavuz, Yusuf Şevki. “Hidayet”, DİA, XVII, 474-475.
 Yüksel, Emrullah. “Kur’an-ı Kerim’de Hidayet ve Dalalet Anlayışı”, AÜİFD, Erzurum, 1986, VII, 96-98.
 Smaiyi, Seitbek. Mazhabtar Tarihy, Kokjiyek baspasy. Almaty, 2012, 445 b.
 Smaiyi, Seitbek. Iman Negizderi. Almaty. 2011, 376 b.
 Hizmetli, Sabri. Mazhaptar Tarihy. –Almaty.
 Akimhanov, Askar. Abu Mansur al-Maturididin ivan meselelerine katysty ustanymy (Kitab at-Tautilat atty enbegi negizinde), Almaty, 2016.
 Wensinck, Arent Jean. el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfazi’l-hadisi’n-nebevi. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986. “hdy” md.
 Râgıb el-İsfehânî. Mu’cemu Müfredati elfazi’l-Kur’ân. thk. Nedim Mar’aşli. Beyrut: Dârü’l-Fikr, [t.y.]. “hdy” md.; Tafsilü’n-neş’eteyn ve tahsilü’s-sa’âdeteyn. nşr. A. Neccar, Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1988, 124.
 Önal, Recep. Ebu Mansur el-Mâtürîdî’ye Göre İslam Dışı Dinler. Bursa: Emin Yayınevi, 2013, 28-33.
 Özdeş, Talip. “Mâtürîdî’nin te’vil anlayışında aklın yeri”, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik. haz. Sönmez Kutlu. Ankara 2003, 253-254.
 Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed. Kitabü’t-Tevhid. Trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları.
 Mâtürîdî, Kitabü’t-Tevhid, 183, 223-224; Mâtürîdî, Te’vilâtü’l-Kur’ân. III, 372.
 Mâtürîdî. Tevilatü’l-Kur’an. Ed. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, (2004-2014). I, 65, III, 18-187, 201, 473.
 Құран Кәрім Һүд 11/84-91. Халифа Алтай – Қазақша ауд.
 Altıntaş, Ramazan. Kur’an’da Hidayet ve Dalalet, Konya 1997, 178.
 Биçер, Ramazan-Sezgin, Osman. “Teo-Psikolojik Açıdan Mâtürîdî’de İrade Özgürlüğü”. Bilig. 80, 2017, 239-263.
 Râgıb el-İsfehânî, el-Müfredât, “Hevâ” md.

ҒЫЛЫМИ ӨМІР

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

SCIENTIFIC LIFE

Посвящается 90-летию Батиш Казыхановой

¹Масалимова А.Р., ²Байтенова Н.Ж.

¹д.филос.н., профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби

²д.филос.н., профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби

ЖИЗНЬ, ПОСВЯЩЕННАЯ НАУКЕ И ОБРАЗОВАНИЮ

В конференц-зале факультета философии и политологии КазНУ им. аль-Фараби 14 марта 2019 года был организован круглый стол, посвященный 90-летию Батиш Рахимхановны Казыхановой – доктора философских наук, профессора, выпускницы факультета философии Казахского государственного университета им. С.М. Кирова, в 1950 году она была направлена в МГУ им. М.В. Ломоносова для продолжения дальнейшего обучения. Свою трудовую деятельность Батиш Рахимхановна начала на кафедре философии КазГУ им. С.М. Кирова.

Казыханова Батиш Рахимхановна знаковая и узнаваемая личность в казахстанском научном философском пространстве и в системе высшего образования в Казахстане, она всегда была в первых рядах научной и творческой интеллигенции нашей страны. На протяжении ряда лет она возглавляла партийную организацию Государственной консерватории им. Курмангазы, неоднократно избиралась депутатом Алматинского городского совета депутатов трудящихся.

За заслуги в сфере образования и научной деятельности, также за активную общественно-политическую деятельность профессору Б.Р. Казыхановой было присвоено звание «Заслуженный работник высшей школы», она награждена Почетными грамотами Верховного Совета Казахской ССР, Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, медалями и нагрудными знаками государственных органов и общественно-политических организаций.

На протяжении всей своей преподавательской деятельности она трудилась и внесла весомый вклад в дело подготовки высокообразованных кадров для нужд Казахстана. Кроме кафедры философии КазГУ им. С.М. Кирова,

она также трудилась в таких высших учебных заведениях Казахстана, как Чимкентский педагогический институт. В 1968 году отдел науки и высших учебных заведений ЦК КП Казахстана направил Б.Р. Казыханову в Государственную консерваторию им. Курмангазы заведовать кафедрой марксизма-ленинизма (ныне – кафедра социально-гуманитарных дисциплин), на этой должности она проработала 30 лет и далее продолжила работу на этой же кафедре на должности профессора, в общей сложности почти полвека своей жизни она посвятила делу формирования высокообразованных специалистов в области музыкальной культуры, эстетического мировоззрения и мироощущения. Будучи педагогом по призванию, она щедро делилась своим опытом и своими знаниями со своими молодыми коллегами и внесла свою лепту в формирование кадров – преподавателей для высших учебных заведений социогуманитарной направленности.

На протяжении всей своей педагогической, творческой деятельности она одновременно активно занималась и научно-исследовательской деятельностью, и в какой бы сфере она не трудилась, всегда была на должном уровне, проявляя глубочайший профессионализм, креативность, высокую степень образованности и нравственности. Батиш Рахимхановна в 1961 году поступает в аспирантуру Института философии и права при Академии наук Казахской ССР, где успешно защитила кандидатскую диссертацию, посвященную теме «Культурное наследие казахского народа». В 1973 году она успешно защитила докторскую диссертацию на тему «Эстетическая культура казахского народа». Диссертации профессора Б.Р. Казыхановой были настолько актуальными и востребованными для

казахстанского научного сообщества и вызвали всеобщий интерес, что в качестве оппонентов ее диссертации выступили такие выдающиеся личности и ученые в этой области, как академик Ахмет Жубанов (по кандидатской диссертации), М.Ф. Овсянников, В.К. Скатерщиков, Б.В. Ермакович (по докторской диссертации), которые дали высокую оценку результатам ее научно-исследовательской деятельности.

Казыханова Батиш Рахимхановна как философ, специалист в области исследования проблем эстетики, формирования эстетического мировоззрения известна не только в Казахстане, но и далеко за его пределами, в ближнем и дальнем зарубежье. Она была постоянным участником совещаний заведующих кафедрами общественных наук в Кремле, а также участвовала в работе ряда зарубежных международных конгрессов по актуальным эстетическим проблемам современности, в частности в таких западноевропейских странах как Голландия, Швеция, ФРГ. Доклады профессора Б.Р. Казыхановой были опубликованы в материалах международных эстетических конгрессов, в том числе в Румынии (1972 год), Канаде (1984 год). Следует особо отметить, что научные труды доктора философских наук, профессора Б.Р. Казыхановой по проблемам духовной культуры казахского народа, выступления на научных конференциях всегда отличались всесторонностью, глубиной анализа, высокой степенью научности и гражданственностью.

Результатами ее многолетней плодотворной научно-исследовательской работы в области философии и, в частности, эстетики стали публикация пяти монографий и сотни статей в различных научных журналах и сборниках конференции. Особо хотелось бы выделить исследования в области эстетики, формирования особой эстетической культуры казахского народа, механизм формирования и влияния на современное эстетическое сознание казахстанского общества. Результатом исследования по данному направлению стала публикация монографии «Эстетическая культура казахского народа» (1), которая стала событием в казахстанском научном пространстве и не только. Профессор Б.Р. Казыханова в данной монографии показывает закономерности становления эстетической культуры казахского народа, основываясь на устно-поэтическом творчестве казахского народа и на творчестве выдающихся людей, внесших огромный вклад в развитие эстетической культуры нашего общества, на исследования и размышления мыслителей, философов, писате-

лей, художников, в целом творческой интеллигенции казахстанского общества. Особый интерес представляет глава, посвященная проблемам становления эстетической культуры казахского народа в дооктябрьский период, именно в тот период, который характеризуется становлением самобытной этнической эстетической культуры. В рамках данной проблемы особо уделяется внимание специфике формирования эстетических воззрений казахского народа. В данной работе она высказывает свое несогласие с существовавшим тогда наиболее распространенным мнением о низкой или неразвитой культуре номадов, в том числе и казахов. Профессор Б.Р. Казыханова, основываясь на находках и исследованиях в области археологии и этнографии, высказывает мысль, что культура кочевых и полукочевых народов Центральной Азии и Казахстана своеобразна и достаточно высока, иногда даже выше культуры оседлых народов. В монографии показывается многогранность казахской культуры, развитость искусства, ремесел, науки: это и керамические изделия, литые из бронзы котлы, подсвечники, керамические изделия, известные наскальные рисунки, кулуп-тасы (стеллы), памятники древнетюрской письменности, разнонаправленность устно-поэтического творчества, в том числе, все формы фольклора: эпос, песни, пословицы, поговорки, сказки и мифы. Автор также показывает достаточную развитость и городской культуры, высокую степень развитости монументальной архитектуры, свидетельством которого служат памятники архитектуры, некоторые из которых сохранились и до наших, это такие памятники, как мавзолеи Ходжа Ахмеда Яссави, Бабаджи Хатун, Айша Биби и т.д. Значимость данного научного исследования была оценена высоко и была включена в 12 том Президентской программы «Культурное наследие». Большой вклад профессора Б.Р. Казыхановой в области выявления эстетических закономерностей и их роли в формировании эстетического мировоззрения, особенно молодежи, ее разносторонние исследования в данном направлении позволяют определить ее вклад в становление эстетической мысли Казахстана как одного из основоположников в данной области научного знания.

В многогранной педагогической, научно-исследовательской, общественно-политической деятельности профессора Б.Р. Казыхановой хотелось бы особо подчеркнуть ее заслугу в подготовке высококвалифицированных специалистов в области философии, культурологии,

религиоведения. Она никогда не забывала свой “alma mater”, никогда не прерывала творческие связи с КазНУ им. аль-Фараби. В течение более чем 10 лет она являлась членом одного из самых крупных докторских диссертационных советов в Казахстане, членом специализированного совета по присуждению ученой степени доктора и кандидата наук по философским наукам в КазНУ им. аль-Фараби и была одним из активных членов данного совета, принимала участие в обсуждении широкого круга философских проблем, ее выступления всегда отличались глубиной, оригинальностью суждений.

В одной из своих интересных исследований, в работе “Возьми в дорогу красоту”, написанной в соавторстве с Е. Аимбетовой, авторы приводят слова поэта Е. Евтушенко:

“Людей неинтересных в мире нет.
Их судьбы – как история планет.

У каждой все особое, свое,
И нет планет, похожих на нее” (2).

Эти слова в полной мере относятся и к нашей Батиш Рахимхановне. Она своей необыкновенной творческой деятельностью, особой жизненной позицией, тонким чувствованием пульса жизни, своей высокой нравственностью является особой планетой, где нет похожих на нее.

Всемирно известный писатель-гуманист, необыкновенный человек Антуан де Сент-Экзюпери писал: «В моей цивилизации тот, кто отличен от меня, не только не наносит мне ущерба, а обогащает меня» (3). Эти мысли, процитированные самой Батиш Рахимхановной, в полной мере относятся и к ней самой, она на протяжении всей своей жизни обогащала всех нас, всех, кто общался с ней, трудился вместе с нею, своим особым духом и душевностью, своей интеллигентностью и интеллектом.

1. Казыханова Б.Р. Эстетическая культура казахского народа. – Алма-Ата: “Казахстан”, 1973. – 332 с.
2. Казыханова Б.Р., Аимбетова Е. Возьми в дорогу красоту. – Алма-Ата: Өнер, 1985. – 136 с. – с.133
3. Там же.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

Abdullayev Nurzhan K. – Master, Senior lecture of Al-Farabi Kazakh National University

Abirova Batima I. – Doctor of Philosophy, Professor of Kazakh University Ways of Communications

Ashilova Madina S. – Ph.D doctor, Ablai khan Kazakh National University of International Relations and World Languages

Baitenova Nagima Zh. – Doctor of Philosophy, Professor of Al-Farabi Kazakh National University

Begalinov Alibek S. – Candidate of Philosophy Sciences, Senior lecturer of International Information Technology University

Begalinova Kalimash K. – Doctor of Philosophy, Professor of Al-Farabi Kazakh National University

Bicer Ramazan – Professor of Sakarya University (Turkey)

Borbassova Karlygash M. – Doctor of Philosophy, Professor of Al-Farabi Kazakh National University

Dauletbekkyzy D. – Master student in “Religious studies” of Al-Farabi Kazakh National University, 2 course

Ismagambetova Zuchra N. – Doctor of Philosophy, Professor of Al-Farabi Kazakh National University

Kudaibergenov Sergazy E. – Ph.D student in “Cultural studies” of Al-Farabi Kazakh National University

Kurmanalieva Ainur D. – Head of the Department of Religious and Cultural studies, Doctor of Philosophy, Professor of Al-Farabi Kazakh National University

Masalimova Alia R. – Dean of the Faculty of Philosophy and Political Science, Doctor of Philosophy, Professor of Al-Farabi Kazakh National University

Orynbekov Nurlan A. – Master student in “Religious studies” of Al-Farabi Kazakh National University, 2 course

Sagnadina Aygerim T. – Master student in “Religious studies” of Al-Farabi Kazakh National University, 2 course

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

<i>Байтенова Н.Ж., Даулетбекқызы Д.</i> Деструктивті діни ағымдар қызметінен зардап шеккендерге консультативтік-психологиялық көмек көрсетудің негізгі жолдары	4
<i>Курманалиев А.Д., Орынбеков Н.А.</i> Islamic education in the context of the secular state policy.....	10
<i>Борбасова Қ.М., Сағнадина А.Т.</i> Пресвитериандық ағымдар: тарихы және қазіргі кезең	19
<i>Kudaibergenov S.E., Ismagambetova Z.N., Abirova B.I.</i> Architectural importance of the Ahmed Yassawi memorial-complex	29
<i>Бегалинова К.К., Ашилова М.С., Бегалинов А.С.</i> К проблеме концепта религии: многообразие философских подходов	37

Шетел басылымдары – Зарубежные публикации

<i>Рамазан Бичер, Абдуллаев Н.К.</i> Имам Матуриди: хидаяттағы кедергілер	46
--	----

Ғылыми өмір – Научная жизнь

<i>Масалимова А.Р., Байтенова Н.Ж.</i> Жизнь, посвященная науке и образованию	56
--	----

CONTENT

<i>Baitenova N.Zh., Dauletbekkyzy D.</i> The main ways of providing counseling and psychological assistance to victims of the activities of destructive religious movements.....	4
<i>Kurmanalieva A.D., Orynbekov N.A.</i> Islamic education in the context of the secular state policy.....	10
<i>Borbasova K.M., Sagnadina A.T.</i> Presbyterian currents: history and modernity	19
<i>Kudaibergenov S.E., Ismagambetova Z.N., Abirova B.I.</i> Architectural importance of the Ahmed Yassawi memorial-complex	29
<i>Begalinova K.K., Ashilova M.S., Begalinov A.S.</i> To the problem of the concept of religion: variety of philosophical approaches.....	37
Foreign publications	
<i>Bicer R., Abdullayev N.K.</i> Imam Maturidi: Obstacles in Hidayah	46
Scientific Life	
<i>Massalimova A.R., Baitenova N.Zh.</i> Life dedicated to science and education.	56